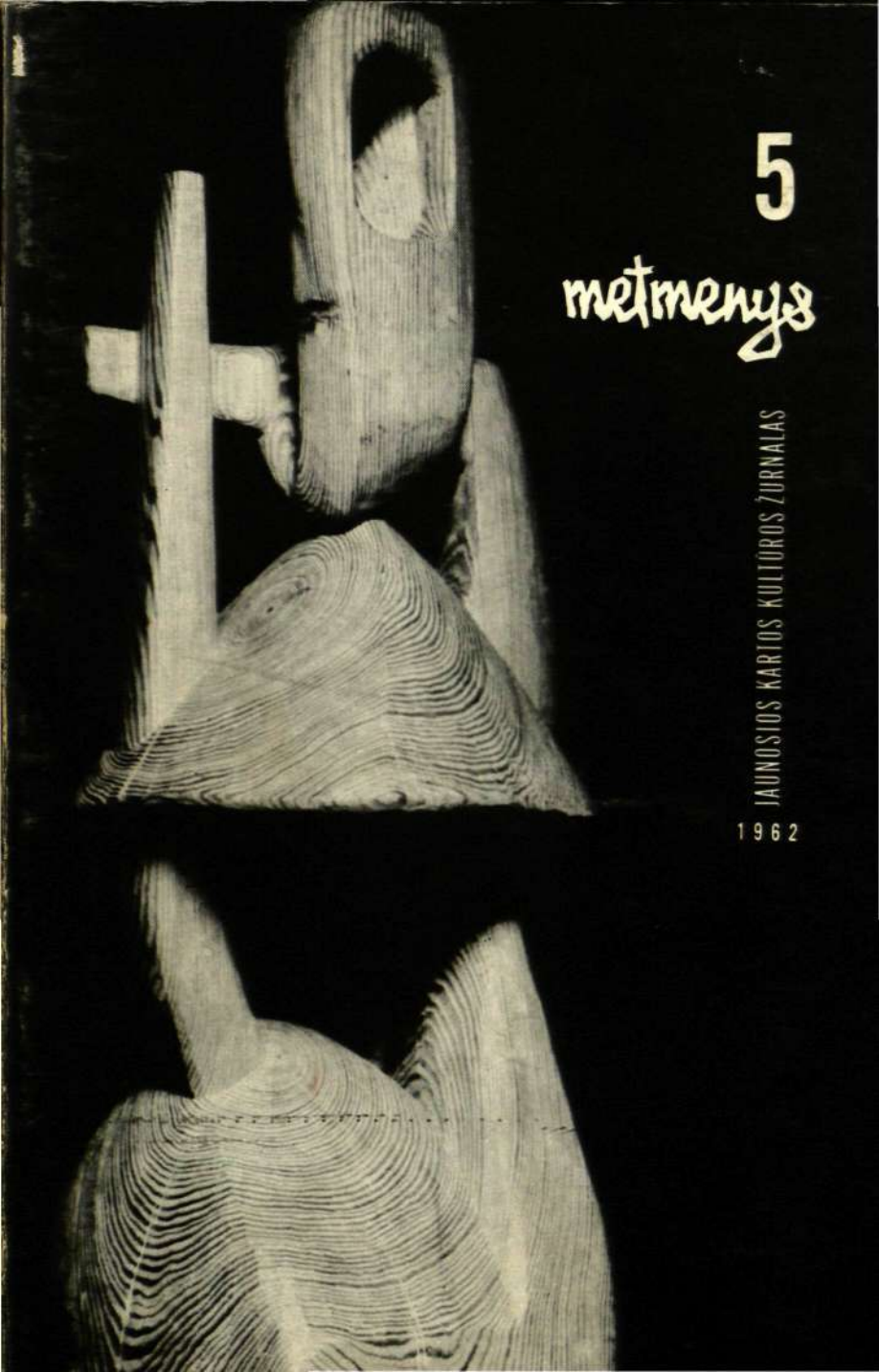

5

metmenys

JAUNOSIOS KARTOS KULTŪROS ŽURNALAS

1962

LITHUANIAN RESEARCH
& STUDIES CENTER
Chicago, IL USA

PERM RECORD NUMBER
12071

metmenys

Henrikas Radauskas, Karšti šaltiniai 3, Graži diena 4, Pilka diena 5, Miestas 6 * *Henrikas Nagys*, Vytauto Mačernio literatūrinis palikimas 7 * *Juozas Pivoriūnas*, Čiurlionio legenda: I 26 * *Kostas Ostrauskas*, M. K. Čiurlionis ir lietuviškoji apaplinka 54 * *Danguolė Marcinkutė*, Gedulo giesmė 67 * *Valteris Banaitis, Jeronimas Cicėnas, Leonardas Dambriūnas, Teodoras Daukantas, Karolis Drunga, Jurgis Gimbutas, Algirdas Julius Greimas, Vladas Jakūbėnas, Juozas Kaminskas, Jonas Mulokas, Jonas Paplėnas, Vincas Rastenis, Vanda Sruogienė, Vincas Trumpa, Vytautas Vaitiekūnas, Mykolas Vaitkus, Vytautas Vardys*, Nepriklausomoji Lietuva šiandieniniu įvertinimu: III 70 * *Jurgis Janavičius*, Namuos, vakarais, prie židinio 88, Advice to a beautiful friend 88, Dienom, kada širdis maža 89, Žemėj nesibaigia nei diena nei naktis 90 * *Pranas Skardžius*, Mūsų liaudies dainų kalbos dalykai 91 * *Rimvydas Šilbajoris*, Mano herojus — tiesa 106 * *Jonas Mekas*, Du 118, Apie Lietuvą ir laisvę 120 *

V. Trumpa, Juozo Girniaus knygą perskaičius 124 * *J. Vėlaikis*, Žvilgsnis į žmogiškąją problematiką 133 * *Leonas Sabaliūnas*, Partiškai atrinkti šaltiniai 137 * *Vytautas A. Jonynas*, "Vieną veidą stebint" * *A. Mackus*, Nebėra nieko svetimo 152 * *Julius Kaupas*, Andriušis ir rojus už vartų 158 * *Vladas Kaupas*, Jono Meko protestas 163 * *M. Gimbutienė*, Lietuvos archeologijos bruožai 168 * *M. G.* "Aisčiai" 171 * *V. Kavolis*, Atitrūkimas nuo bažnyčios ir elgesio nukrypimai socialinių mokslų šviesoje 172 * *V. Kv.*, Trečiosios jėgos formavimasis? * *Vytautas Doniela*, Politika ir religija bendruomenės gyvenime 182 * *Carolus*, Generacijos indentiteto atspindžiai *

LIETUVOS NA[illegible] M[illegible] B[illegible]

Dailės darbai *Antano Mončio* — Rytas — viršelyje, Žandaras su pypke — detalė 19, Kaimas pietuose 20, Statula 21, Sekmadienis 22, Minia 23, Dialogas 24, Figūra iš vario 25, *Algirdo Šimkūno* — Su nauja kepure 100, Natiurmortas su portretu 101, Kompozicija No. 22 102, Kompozicija No. 18 103, Natiurmortas 104, Prieš veidrodį 105, *Ž. Mikšio* — 53, 87, 117, 120, 122, *Vytauto Virkau* — 5, 7, 89, 90, *Gretchen Weinberg* (iš *Film Culture* Nr. 24), 106.

KARŠTI ŠALTINIAI

HENRIKAS RADAUSKAS

Mokslo pakrikštyti medžiai parke lotyniškai gieda,
Lapų lopšy paukščiukai kalas ne savo noru,
Bėras mėnulis šoka kaip cirko liūtas pro žiedą,
Ir Iustitia šnibžda: "Sum fundamentum regnorum".

O res publica — linksmas namas, viešas dalykas.
Ilgas driežas ant tako guli kaip Jobas plikas.

Miestas bėga į kalną, šokdamas per vynuogynus,
Bet, nepasiekus viršūnės, ugnis jam užkerta žadą.
Chemija dirba garuodama, požemy užsirakinus,
Garas kankinio kūnui nemirtingumą žada.

Parke kriokdamas skroblas kaizerio galvą glosto,
Kaizeris laimina miestą ir verdančią sierą uosto.

Degantis saulės vežimas krenta į juodą bažnyčią,
Vario velniai ir gyvatės nuo durų katedron plūsta.
Wagnerio smuikai putodami liejas per skęstantį
Nietzschę,
Tragiška uvertiūra: "Also sprach Zarathustra".

Paralitikas veda rausvąją Paranoją,
"Veni, Creator" vargonai vestuvių bukete groja.

GRAŽI DIENA

Apelsinai ir glicinijos,
Saulės ašaros — citrinos.
Begalybės tyros linijos,
Amžinybės dainos grynos.

Senas molis miega plytose,
Geria vandenį mirtis,
Ir per linksmą žolę ritasi
Dievo didelė širdis.

Pamiškėj šešėliai jodami
Tyliai kalba su savim.
Jūroj debesys žvejodami
Džiaugias šokančia žuvim.

Danguje šventa Liukrecija
Kelia taurę rausvo vyno,
Ir pagoniška Venecija
Laukia pranašo — delfino.

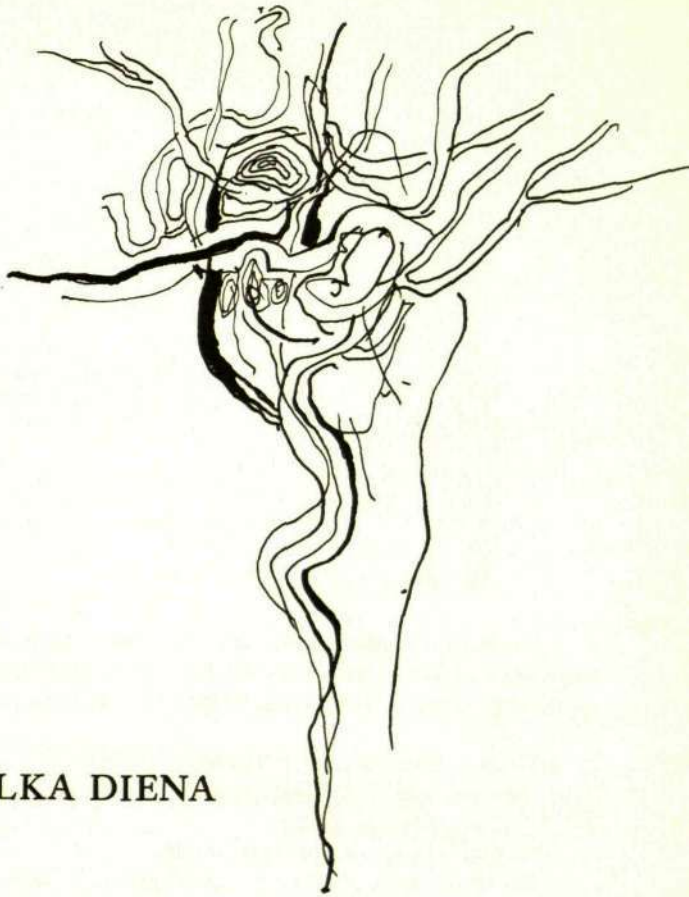

PILKA DIENA

Ūkanos. Dangus ir žemė — pilkas vilnų kamuolys, mieguisto laiko stumiamas, tingiai rieda per neįžiūrimas, balso nustojusias erdves. Bet nematomas paukštis dingusiame sode atkakliai ima šokdinti tris keturias gaidas, kol migla neryžtingai suyra, ir Bonnardo paletėj gimusi diena deda ant žolės ir ant suolo geltonas, violetines ir atsargiai mėlynas dėmes, — vėsią įžangą į ateinančio vidudienio auksą ir purpurą.

MIESTAS

Dešimties mylių gatvė, tiesi ir greita kaip šūvis, ritmiškai atsikvėpdama ties tiltais, lekia nesustodama į padūmavusias perspektyvas, dviprasmiškas kaip prostitutės malda.

Transe nugrimzdusios katedrų chimeros, laukdamos žiemos, mato linguojančias ir skęstančias vandeny savo pajuodusias galvas.

Dūmai kyla į dangų kaip šventieji.

Barzdoto senio vaikai, variniai genijai, iškėlę trimitus į pilką mėlynę, trimituoja apie svetimas pergales.

Pasiekę trisdešimtą aukštą, stiklas ir plienas pradeda trūkčioti veidrodiniėm dėmėm kaip į krantą išmestos žuvys.

Purpurinės ir oranžinės gėlės, suvarytos į cemento kvadratus, įžūliai žydi mėsingais natiurmortais, ir tikra bitė, akmens gadynės instinktų vedama, droviai zirzia ties jomis laboratoriniame didmiesčio ore.

VYTAUTO MAČERNIO LITERATŪRINIS PALIKIMAS

HENRIKAS NAGYS

Aš supratau tada žydėjimo ir subrendimo prasmę gilią,
Ir buvo sieloj taip ramu, kai ūžė vėjas kalvose,
Kai žemė, upių vandenys ir tamsūs mėlyni miškai giedojo tyliai:
Gyvenk per mus, kad mes galėtum amžinai gyventi per tave.
"Penktoji vizija", 22 psl.

Nes tu sakei: "Per žemę mes praeinam
Tik vienąsyk, tai būkime tvirti.
Kieno gyvenimas bus panašus į sodrią dainą,
Tas nesutiprs mirty".
"Aš pažinau karalių tavyje," 138 psl.

Dabar, pro sunkų atsiminimų rūką žvelgiant, visas gyvenimas atrodo nuolatinis atsisveikinimas. Vienas po kito iškyla ir paskęsta draugų veidai, eisena, žodžiai. Toli, už kalvų, už upių, miestų siluetų. Visus juos už-

klojo lininė marška ir žemė. Visus juos išsivedė keistoji sesuo. Visus juos atėmė naktis.

Mums liko pasimatymai sapne, prisiminimų nuolaužos, žodžiai. Liko jų knygos.

Vytautas Mačernis nematė savųjų knygų išleistų. Jo eilės pasiekė mus savotiškais keliais. Pirmoji knyga, sudaryta iš atspaustų ir draugų užsirašytų posmų. Antroji, jau autentiška, nurašyta iš paties poeto rankraščių. Pastarąją norime prisiminti, išleistą praeitais metais, kurion sudėti visi Mačernio parašytieji eilėraščiai iki jo netikėtos mirties, 1945 metų rudenį. Tuomet Mačernis buvo 25 metų amžiaus.

Taip liks jis literatūros istorijoje su daugeliu savųjų ir kitataučių poetų, kurie mirė per ankstį, kuriems dievai, tarytumei, pavydėjo arba kurių dievai pavydėjo.

Šiandien jau esame skaitę vieną kitą atsiliepimą, nuoširdų žodį, rimtą vertinimą šalia kitų, kurie staiga, tiktai po mirties, ima garbinti poetus, lyg asmeniška mirtis tiktai būtų suteikusi jiems drąsos ir atvėrusi akis. Atvėrusi burną kalbėti tiesą. Atvėrusi akis matyti šviesą. Gerai prisimenu vieną mūsų antspauduotų laureatų, niekinusį nekartą visas Mačernio eiles, kol jis buvo gyvas, o šiandien — su būreliu impotentiškų blusinėtojų, net svetimomis kalbomis — keliantį padangėn seniai mirusiojo (ir nebepavojingo!) kūrybą, keliantį padangėn ir tuo pačiu atsikvėpimu nepamirštantį paminėti, kad kiti jo kartos draugai (sic!) neverti šešėlio liesti. Kokia liūdna ir skaudi ironija, kad mirusieji negali gintis nei atsakyti, kad jie turi kantriai pakelti fariziejaus šešėlį ir jo budelišką grimasą. Vytautas ne vienas susilaukė tokio likimo. Jis, deja, taip pat ne paskutinis.

Mums liko draugo žodžiai. Liko jo knyga, kurią skaitant, pirmiausia, vėliai prisimeni Mačernio balsą. Tasai balsas — kaip labai taikliai Alfonsas Nyka-Niliūnas pastebėjo — buvo unikumas ir neperskiriamai suaugęs su Vytauto eilėraščiais. Ir šiandien man skamba

ausyse tasai monotoniškas, o tačiau be galo sugestyvus, beveik hipnotizuojąs, rečitatyvas, kuriuo buvo išsakytos visos Vizijos ir Metų sonetai. Mačernis deklamuodavo ramiai, ranka akis prisidengęs, lygiai ir rūpestingai tardamas žodžius kiek žemaitišku akcentu, be jokių išorinių efektų, tarytumei, daugiau pačiam sau, nei klausantiems draugams.

Taip pirmą kartą girdėjau "Vizijas" pirmojo sovietmečio rudenį, Vilniuje. Buvo nyki, lietinga popietė, kai ėjome lėtai pro teatro pastatą į studentų bendrabutį Mačernio nuomojamo kambario link. Tasai kambarys buvo nedidelis, pasieniais prikrautas knygų. Gerai prisimenu mūsų pasikalbėjimą. Klausiausi jo, kalbančio apie "Vizijas". Jis tuo metu rašė pirmąsias vizijas ir planavo kitas. Niekaip negalėjau suprasti, kaip jis įstengia tokiu beviltišku metu, kai man atrodė, kad visa, kas buvo brangu, amžiams nužudyta brutalios ir nesuprantamos politinės mašinos, sumindyta atėjusių miestan barbarų, dar kurti ir planuoti, tarytumei nieko nebūtų atsitikę. Aš pats buvau bežadis. Buvau miręs. Taip jam pasakiau tada. Jis pažiūrėjo į mane stebėdamasis ir pasakė, kad visa tai esą nesvarbu, visa tai praeinama, laikina. Tai, ką rašome, tėra svarbu, nes tuo gyvename tikrai. Ir jis vėl kalbėjo apie literatūrą — apie Yeats, Byroną, Poe, apie naują žodį, kurį turim atrasti ir mes... Tą vakarą, labai vėlai, kai atsisveikinome Vilniaus geležinkelio stotyje, kai stovėjau prie traukinio lango, vežančio mane į Naująją Vilnią, tebemačiau jo dideles ramias akis, jo kiek palinkusį priekin aukštą pavidalą, tebegirdėjau jo kalbą ir žinojau, kad atradau dar vieną žmogų, kuris mokėtų mirti už savo žodį...

Patį pirmą kartą mudu susitikome viename žurnalo "Ateities" puslapyje. Tame pačiame puslapyje buvo atspausdinta "Vizijų" įžanga (tuomet truputį kitokios redakcijos) ir mano eilėraštis. Ir nors mudu abu niekad nebuvom dar susitikę, nebuvom skaitę vienas antro

eilių, pirmieji du posmai tų abiejų eilėraščių buvo beveik identiški! Kiek kitoks ritmas, kitokia kiek eilučių struktūra, bet mintys ir vaizdai labai jau gimininigi. Parašėm nustebę vienas antram laišką ir likom draugais. Iš tiesų, mūsų kartos poetinis debiutas buvo vienas iš tų fenomenų, apie kuriuos sakoma, kad kartais "idėjos skraido ore". Naujam žodžiui buvo atėjęs laikas. Nauja karta jį pasakė savaip, tačiau niekad nepamiršo, kad kitokiai tematikai ir kitokiai formai pamatus buvo jau padėjusi toji karta, kuri turėjo laimės dar savoj valstybėj išgyventi lietuvių literatūros "aukso amžių". Šią paskutinę tiesą dažnai pamiršta šiandieniniai literatūros vertintojai, bet jos nepamiršo tie, kuriems toks kaltinimas — be jokio pagrindo — metamas.

Kaip gi šiandien atrodo, po keliolikos metų Mačernio poezija? Ar tasai įspūdis, kurį nešiojausi po paskutinio atsisveikinimo, pasikeitė? Ar teisingai kai kurių vertintojų tvirtinama, kad Mačernis kažin ar būtų ką nors įspūdingesnio bei vertingesnio už "Vizijas" parašęs? O gal teisūs tie, kurie sako, kad Mačernio ankstyva mirtis nedavė progos jo talentui pilnai ir visapusiškai išsiplėtoti? Kokia, iš tiesų, pagaliau šioje pomirtinėje knygoje surinktosios poezijos literatūrinė vertė?

"Vizijos" neabejotinai yra Mačernio vienintelis visai išbaigtas, daugelį kartų peržiūrėtas ir pataisytas ciklas. Šitoks jis laikytinas poeto palikime svariausiuoju kūriniu. Pats Vytautas Mačernis betgi, baigęs "Vizijas", daugelį kartų tvirtino, kad "Metų sonetai" turėtų būti jo tobulesnis poetinis pasisakymas. Jį viliojo griežtoji soneto forma, kurion turėjo būti sulydinta jo janystės idėjų kvintesencija. "Metų sonetai" liko nebaigti, todėl vargu ar galima juos šiandien vertinti lygia greta su "Vizijomis". Pažįstantieji Mačernį gerai supranta, kad sonetai turėjo būti dar taisyti, peržiūrėti, išlyginti. Netgi kompoziciniu požiūriu poetas norėjo

juos sugrupuoti į keturis metų laikus, skirdamas kiekvienam po 24 sonetus.

Apie sonetus paskutinį kartą teko kalbėti su Vytautu 1944 metų pavasarį, po didžiulio literatūros vakaro, Vilniuje. Tuo metu jį buvo visiškai užvaldžiusios naujojo sonetų rinkinio problemos. Laisvasis ritmas, kuriuo jisai naudojosi "Vizijose", jo sakėsi nebedominąs, taip pat ir žemės su žmogumi mistiškas ryšys pirmajam rinkinyje esąs išsemtas. Jis dabar norįs griežtesnės formos rėmuose eiliuoti įvairius žmogiškosios egzistencijos aspektus, iškeltus paties gyvenimo bei skaitytųjų filosofų. Jo gana racionaliam charakteriui šis uždavinys buvo labai patraukiąs, ir su neslepiamu entuziazmu apie tai kalbėjo savo draugams. Tą pačią dieną jis mums perskaitė jau parašytus sonetus. Prisimenu, pro langą matėsi Vilniaus katedra (tai buvo dr. H. Lukoševičiaus bute, pačioj Gedimino gatvės pradžioj); pavasarėjančiam danguje balkšvi debesys ir Mačernio balsas tiko tam fonui — jis skambėjo kaip senųjų žemaičių pamokslininkų žodis kadaise po ramių šventnamių skliautais.

Mačernį mirtis pasiėmė tikrai per anksti. Jis buvo vienas tų poetų, kurie nuolat auga ir tobulėja, su kiekvienu nauju savo kūriniu. Todėl, mano manymu, mums tebuvo duota mažytė jo talento nuolauža. Šiandien, gyvendamas mūsų tarpe ir Vakarų pasaulyje (kurio anglosaksiškajam elementui jis jautė ypatingą pagarbą), Mačernis neabejotinai būtų davęs lietuvių poezijai dar daug stiprių ir vertingų kūrinių. Bet ir tai, kas liko po jo mirties, yra toks įnašas, kurio joks literatūros istorikas negalės praeiti tylomis.

"Vizijos" Mačerniui tebuvo pasiruošimas. Jose daug jaunatviškos ugnies, daug polėkio, daug autentiško ir šviežio išgyvenimo. Pirmosiose vizijose, pradėjęs plačiamoste tapyba vaizduoti savo tėvų namus ir juos supančią panoramą, jis tolydžio grįžta praeitin ir ieško

mistiškųjų savo gentkartės ženklų, pasakų paukščio šešėlio, turinčio jį lydėti per miesto nerimastį ir naujojo pasaulio klystkelius. Jis sūnus palaidūnas, pamiršęs legendą apie keistą karalių gėlę ir šiaurės išdidžios genties dukras. Bet jis ir tasai išrinktasis, kuris mums sako vizijų pabaigoje ušrašytam motto: "Išmokinsiu jus mirt neapmokamą mirtį/ Ir meilės įkvėpsiu nematomai saulei"; jis taip pat tasai, kuris regi ateinančią naują milžinų kartą, kuri nuolat tvirtėjančia eisena išeina vieškeliu, vedančiu ligi didžiųjų aukštumų:

Jinai netrokšta pergalės. Ir žino, kad lauktoji pažinimo saulė.
Pro nežinios tirštuosius debesis jai niekad nenušvis,
Bet išvidinio nerimo pilna ji veržias... nugali pasaulį,
Ir pagaliau sumerkia tamsoje šviesos pasilgusias akis.
Poezija, 33 psl.

Išdidus "Vizijų" žodis, ramus ir užtikrintas, ne nedrąsaus pradedančio poeto, bet subrendusio kūrėjo. Todėl ir laisva "Vizijų" forma, plūstanti organiškais ritmais ir nevaržomom eilutėm, tėra to tikrumo išraiška. Gerai įsiskaitę "Vizijas", pajusime, kaip poetinių pėdų įvairuojąs tempas prisitaiko prie minties ir vaizduojamo siužeto, kūrinio nuotaikos ir iškelia kaip tyčia tas vietas, kurios labiausiai reikalingos akcento arba dramatinės taškuotės, o atslūgsta į lygų rečitatyvinį monotoniškumą tenai, kur prasideda epinis pasakojimas arba reminiscensija.

Lygiai išdidžiai ir tokiu pat, savo kelią ir pašaukimą pažįstančio, ramiu tonu pradedami Mačernio "Metų sonetai". Įžanginiame eilėraštyje (poetas, kiek atsimenu, buvo numatęs sonetus pradėti Žiema) skaitome:

Nauji ir negirdėti žodžiai naujame cikle
Rikiuokitės sonetų eilėse paradui.
Ir pro skaitytojo tribūną eisena eiklia
Praeikite... Jus mylintis poetas veda.

Jums rimų sąskambių simfoninis orkestras gros
Aiškaus ir lengvo ritmo melodingą maršą.
Žygiuokite šauniai. Jus lydi vidury minios
Save užslėpę žvilgsniai kritikų nemaršūs.

Praeikit pilna apranga, sutankinę gretas,
Kiekvienas su ryškiu, charakteringu veidu,
Tada pasaulis jūsų tikrą paslaptį supras.

Nauji ir negirdėti žodžiai! Aš kreipiuosi į jus, —
Sau pasirinkę kelią klasišką, neklaidų,
Mes turim užkariaut naujus poezijai plotus.

Poezija, 63 psl.

Toks nedvejojantis, savim pasitikintis žodis, aišku, nebuvo sutiktas mūsų oficialiųjų kritikų palankiai. Pasirodžius keliems pirmiesiems (su šiuo cituojamuoju) sonetams periodikoje, Mačernis buvo apšauktas toli gražu ne tokiais superliatyvais, kaip kad šiandien tie patys koriféjai mirusiajam drįsta suteikti. Tuomet tai tebuvo "piemeniškas arogantiškumas", pirštinė mesta pasmilkytų nesuteptųjų tarpan. O tačiau tada, kaip ir šiandien tai buvo jauno žmogaus drąsa pasakyti savo tiesą s a v o žodžiais, drąsa pasakyti kitaip ir pasakyti naujais vaizdais ir naujomis sąvokomis. Po lengvo ritmo melodinga maršo muzika buvo paslėpta n a u j o s kartos pasaulėjauta, šviežias manifestas, nesigriebiąs savo avangardiškumui pabrėžti keturvėjiškų ekstravagansijų bei grubumų. Mačernis nedrebia žodžio taip, kad ramūs miesčionys pabustų iš letargo, nes miesčionys šiai kartai neberūpėjo, Mačernis nebežaidžia čiobrelinėm dūdelėm ir nebelašina sentimentalių meilės ašarų, kad berniokams sužadintų prie armonikų atsidūsėjimus, nes nebe į primityvų savo daržo savininką kreipėsi ši karta! Mačernis neužsidarė taip pat į hermetišką bokštą, kad liktų suprastas tik kelių išrinktųjų, nes ne išrinktiesiems norėjo kalbėti ši karta. Mačernis kalbėjo j a u n i e m s s a v o k a r t o s žmonėms, užaugusiems ir brėstantiems su juo kartu gimnazijos ir universitetų sienose, kuriems per ankšta buvo tradiciniam sode, kurie troško

gyventi žmogaus pasiilgusio v i s o s kultūros ir didžiosios literatūrinės Vakarų tradicijos gyvenimo. Sonetai, taigi, buvo tokia kalba ir tokiems žmonėms, kurie klausė visų klausimų ir ieškojo visų atsakymų šioje žemėje. Pasaulio griūties dienomis tokia laikysena ir tokia poezija atrodė Mačerniui ir jo kartai suprantama ir artima, ir vienintelė galima.

Štai todėl Mačernio sonetuose, teisingiau, jų pirminėse redakcijose, sutinkame beveik visas naująsias jo kartos temas, vaizdines priemones ir stilistines naujoves. Individualiai, mačerniškai traktuotas, nes tai buvo kitas charakteringas šios kartos ženklas — būti savimi, būti individualiu, nepakartojamu.

> Nežinau, kodėl dievai Tave sukūrė
> Tokį didelį, nenaturalų visiškai.
> Tau įeit visų namų peržemos durys,
> O gyventi — perankšti jų kambariai.
> . . . . . .
> Štai kodėl vienatvėj gęsta visos dienos...
> Aš likimą Tavo puikiai suprantu:
> Kas didėja nuolatos, tas tampa vienas.
>
> **Poezija, 58 psl.**

Būti individualiu ir būti savimi. Būti sau žmogumi. Seni skeptikai ir neklaidingumo togomis prisidengę fanatikai teigs, kad tai jaunystės dalia ir valia. Vėliau, girdi, žmogus subręsta ir atsiremia į ką nors arba į nieką. Nežinau į ką buvo atsirėmęs Mačernis, bet brangiausias bruožas jo sonetuose yra man jo meilė žmogui. Artimui. Kažkaip negirdomis ir tyliai, tartum nepastebėję, aptarinėtojai praėjo pro tą esminį sonetų tematikoje nuolat girdimą pasisakymą. Klystančio žmogaus, ieškančio žmogaus, žmogaus pasiilgusio meilės ir šilumos balsą. Dvejojančio ir klausiančio, nerandančio atsakymų arba tų atsakymų nesuprantančio žmogaus ir poeto.

Man neramu. Aš savo nerimą bandau
Išreikšti žodžiais ir poezijos vaizdais,
Bet neišreikštas nerimas nešt dar sunkiau —
Be žodžių man sunku, bet dar sunkiau su jais.
Poezija, 87 psl.

Neatimki, Dieve, iš manęs klydimo teisės,
Noriu pats surasti Tavo kelią,
Lig Tavęs gal taip ir niekad neateisiu,
Bet aš trokštu pats patirt, kaip gelia

Klaidoje širdis... Aš baisiai noriu nusidėti
Ir palikti tuščią Tavo rojų.
Tik patyręs nupuolimo vargą kietą,
Vėliai imsiu sekt patarimu Tavuoju.
Poezija, 91 psl.

Einu, bet nežinau, į kur nueisiu,
Ir gyvenu, bet palaidai ir be prasmės:
Ragaudamas gyvenimą, kaip vaisių,
Ir vėl jį nešdamas, kaip naštą ant peties.

Aš klausiau kunigų ir filosofų —
Atsakė jie, išdėstė viską išsamiai.
Bet man širdis ir šiandien lygiai sopa:
Kodėl pasaulis ir žmogus ir visa tai?
Poezija, 61 psl.

Mes nežinome kaip, kuo būdu,
Bet vien ieškantį glosto švelniai
Po gilių abejonės naktų

Pirmutiniai tiesos spinduliai,
Ir pro ašarų tyrus lašus
Šviečia aukštas ramybės dangus.
Poezija, 47 psl.

Pažinimo troškulys yra tokio žmogaus laimė ir prakeikimas. Jis peni savo sielą, alkaną, kaip žvėrį, gražiausiais žemės vaisiais — mokslu ir menu, bet ji lieka nepasotinama. Jis leidžia jai prisiminti ir gyventi meilės iliuzijoje — trapūs namai tokie, neapsaugoją ir neapginą nuo nakties. Naktis ir mirtis nuolat ateina po-

eto vienatvėn. Vienąkart žaismingai, kaip maža mergaitė, užkritusiais ant akių plaukučiais dukrytė, kitąkart kaip mistiška mylimoji. Mirtis — toreador, žudanti nekaltas aukas dievų pasilinksminimui, mirtis — artima visų kančių slopintoja, mirtis sūnui palaidūnui paliekanti liūdną klausimą ir dar liūdnesnį atsakymą: "Kur veržies? — Tuštumon./ Ką surasi ten? — Nieko".

Lieka liūdesys, atėjęs kaip vėjas nakčia. Lieka vėjas. Visų vienišųjų draugas. Ir vienam iš gražiausiųjų sonetų Mačernis, tuo nepakartojamu savo poezijos tonu, mums kalba apie jį. Vėją.

> Man, senam bendrakeleiviui, vėjas pasakoja,
> Naktimis parimęs lange, žodžiais subtiliais
> Mūsų keliones, išpuošdamas, lyg pasakoje,
> Realybės pilkumą fantastiškais vaizdais.
>
> Aš klausau, pavargusias akis pridenges rankomis,
> Man patinka jo balse minorinė gaida.
> Jis man sako: "Tas gyvenimas, kurį sau renkamės,
> Varganas toksai. Todėl mes mėgstam kaikada
>
> Pasikelt sritin svajonių ir sapnų
> Ir tenai, pasaulių dirbtinų šviesoj,
> Rasti keletą giedresnių valandų.
>
> Mano mielas, vienišas drauge, ir tu dažnai
> Ne *gyvenime* — *fantazijoj lakioj*
> Suraminimą — o gal ir tiesą? — suradai.
>
> **Poezija**, 69 psl.

Tai vienas iš Mačernio sonetuose dažnai sutinkamų variantų apie pasakų ir svajonės šalį, kurios amžinai ieško apkartusioj žemėj visi neramieji. Tai tie vargo žmonės, nusikelią dideliais fantazijos sparnais į išsvajotas šviesias šalis, kurių nėra. Tada dar lieka šios žemės pavasariai, kuriuose suraminimą randa žmogus, kuriuos su tokiu nepaprastu pakilimu ir tokia impozantiška galia apdainavo Mačernis. Tai savotiški himnai žemei, bundančiai gyvenimui, žemei, kuri tokia sunki ir tokia

lengva kartu, tokia abejinga, o tačiau ir tokia vienintelė mums, kaip motina ir kaip mirtis. Ir tas pats vėjas senas bendrakeleivis, aistringoje prisikėlimo misterijoje, pašėlusiam džiaugsmo kvaituly, kitoks, naujas ir jaunas, galingas ir nebesulaikomas:

Ūždamas per dangų šiltas marių vėjas
Neša grįžtančius paukščius per vandenis plačius
Ir dainuodamas, į sausumą atėjęs,
Išmeta iš medžių jų supuvusius lizdus.

Jis ateina šniokšdamas per lygumas pilkąsias,
Nuo dangaus šiurkščiai nuplėšia debesų skaras:
Saulės kamuolys plačiai palieja tąsyk
Virpuliuojančios ir plūstančios ugnies upes.
Poezija, 105 psl.

Tokia plačia panoramine Mačernio poezijos ištrauka norėčiau baigti šiuos fragmentinius atsiminimus ir svarstymus. Žinau, tai paraštinės pastabos, mozaikinės nuolaužos, žodžiai draugui, kurio nebėra. Gal koks, rūstybės bei neklaidingumo toga dėvįs, pateptasis vėl tars, kad tai tiktai draugystės diktuota panegirika. Tegul. Tos draugystės nesigėdinu; nes mums poezija ir draugystė nebuvo du atskiri dalykai — mūsų visa poezija gimė ir mirė prie draugystės ugnies arba jos pelenų. Tokia buvo mūsų kartos dalia, ir mes prisiimame be murmėjimo, be gailesčio ją. Ar mūsų poezija ko verta — ne mums spręsti, tačiau ir ne fariziejams. O ar mūsų draugystė buvo mūsų gyvenimui ir mūsų kūrybai būtina, tikrai jau mums vieniems tespręsti. Kiekviena karta turi savo tiesą ir savo moralę kūryboje — mes norėjome būti teisūs prieš save. Tiktai prieš save. Ir Vytautas Mačernis buvo vienas tų žmonių, įstengusių savo kūryboje išsakyti savo tiesą. Už tai jis liks savo knygose dar ilgai po to, kai kasdienybės ir menkystės turgaus triukšmas bus visų pamirštas.

Tepasako jis paskutinius šito rašinio žodžius pats. Vy-

tautas Mačernis mums. Ir jo eilėraščio posmai teskamba kaip testamentas, kurį jis išgyveno iki pačio paskutinio karčiausio skiemenio:

Būk, gyvenime, man neteisingas,
Būk versmė patyrimų karčių
Ir sunkių pralaimėjimų ringas,
Iš kurio grįžčiau pilnas žaizdų, —

Bet būk didelis ir vienkartinis,
Pažymėtas didžiųjų kančių —
Skausmo platumos — mano tėvynė: —
Jas išplėsk begalybėn, meldžiu.

Sūkury nuolatinės kovos
Niekada palankiai nešypsoki
Ir nuo laimės laikykis atokiai.

Man neduoki draugų, mylimos —
Švelnumu jie mane pražudys, —
Mirsiu aš, mirs kovos troškulys.
Poezija, 86 psl.

Vytautas Mačernis, POEZIJA, Redagavo Kazys Bradūnas. Įvadą parašė A. Nyka-Niliūnas. Iliustravo Paulius Augius. Išleido Į Laisvę Fondas Lietuviškai Kultūrai Ugdyti, Dr. A. Šmulkščio lėšomis. Chicago, 1961.

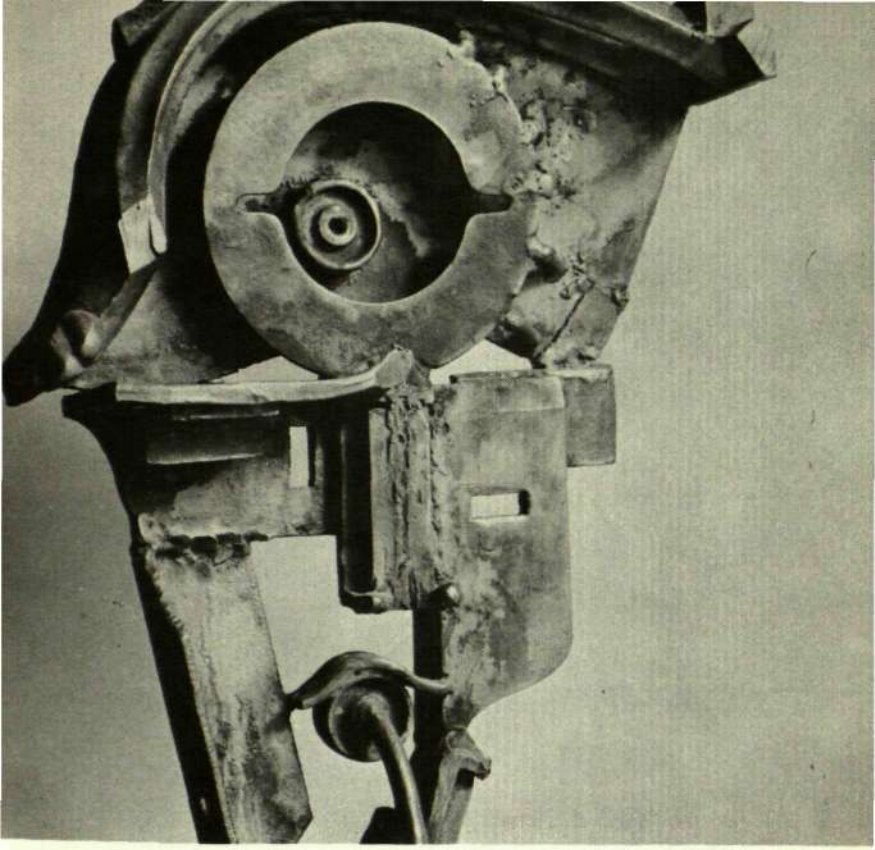

ANTANAS MONČYS

gimė 1921 m. Kretingos apskrityje. Studijavo architektūrą Vytauto Didžiojo Universitete. 1950 m. baigęs L'Ecole des Arts et Metiers, toliau mokėsi pas skulptorių O. Zadkine Paryžiuje. Poetiškai ekspresyviais, vidine šiluma prabylančiais skulptūros kūriniais yra atkreipęs prancūzų ir amerikiečių meno kritikų dėmesį. Religinėmis skulptūromis yra aprūpinęs Prancūzijos bažnyčių. Gyvena Paryžiuje.

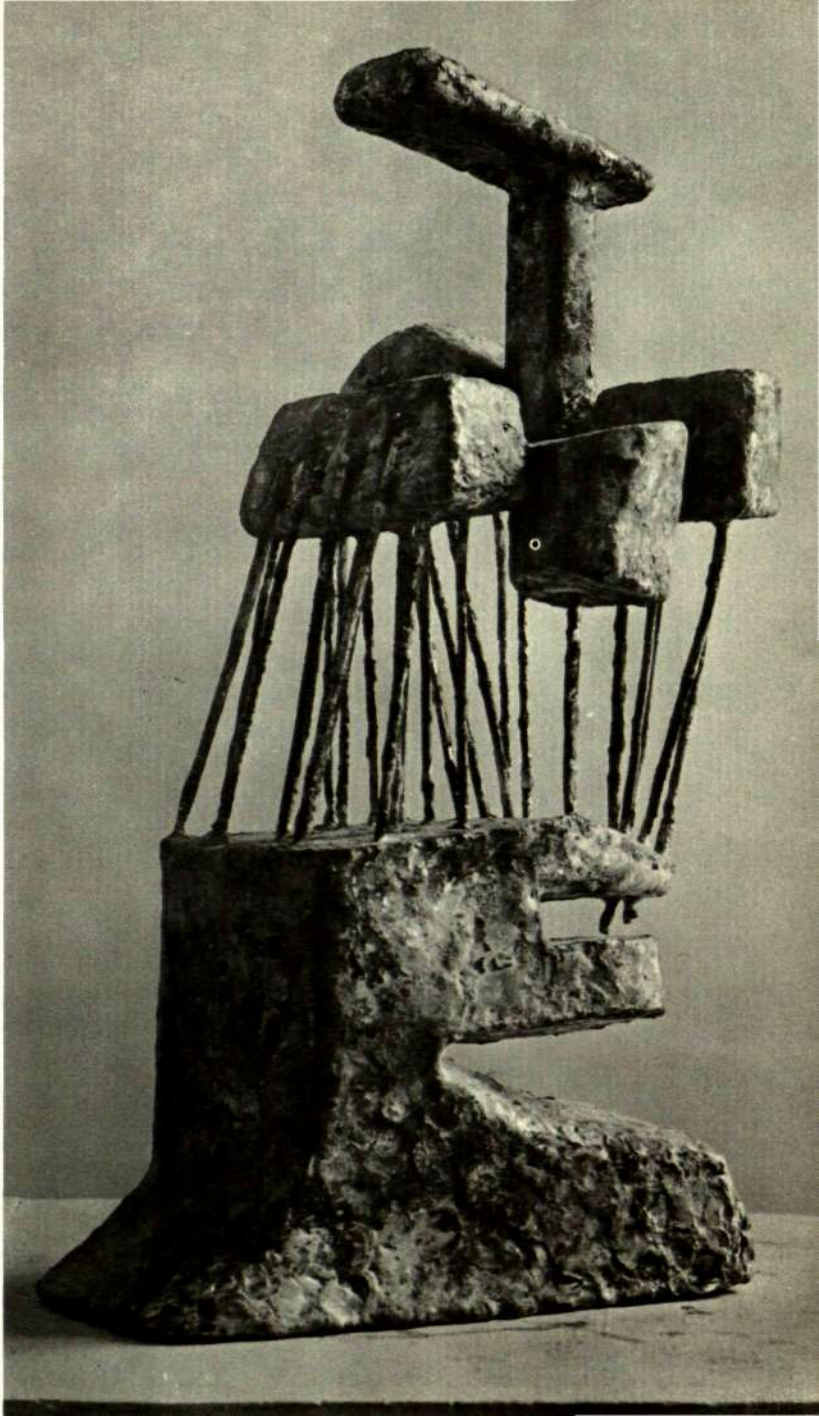

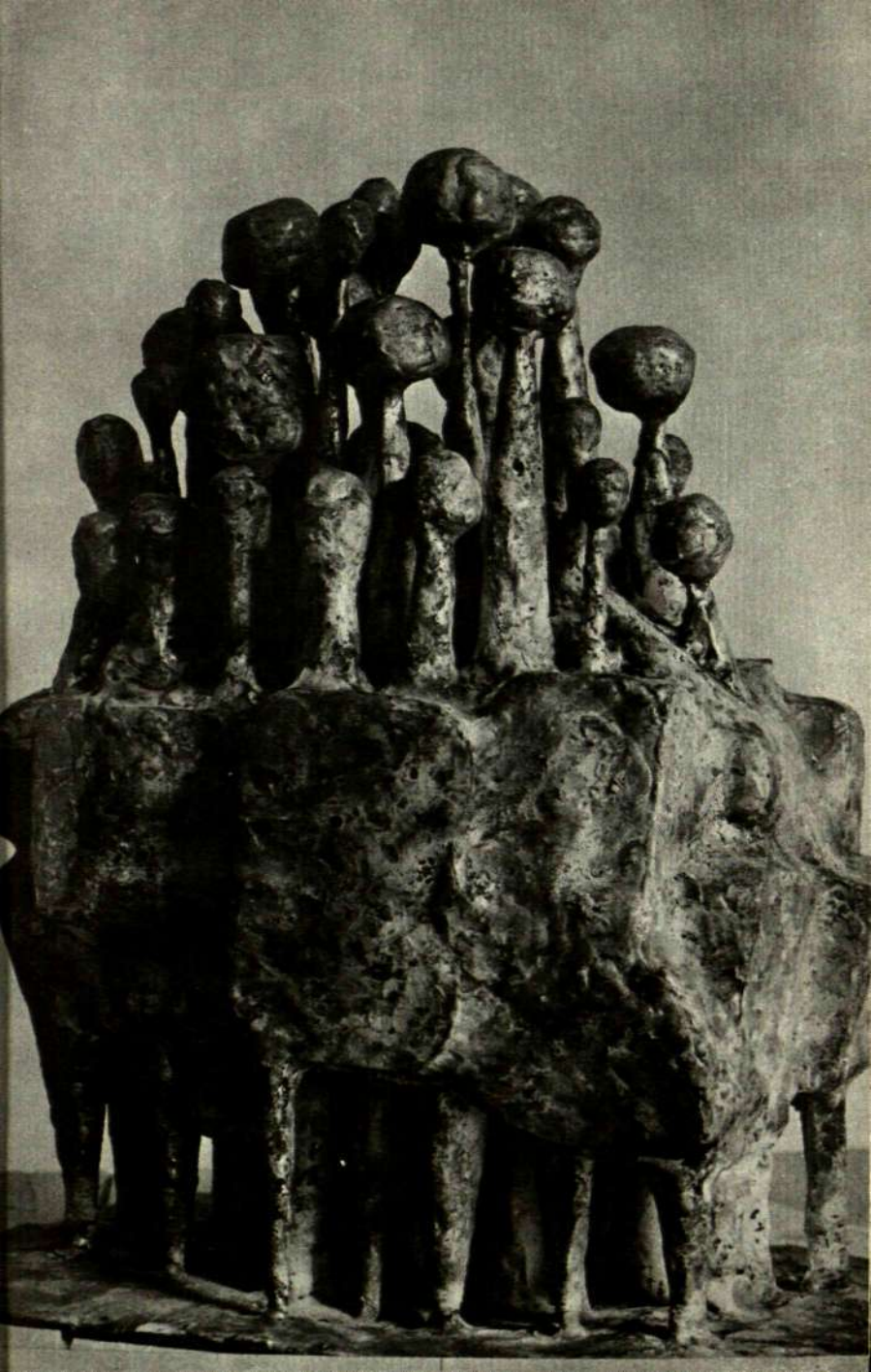

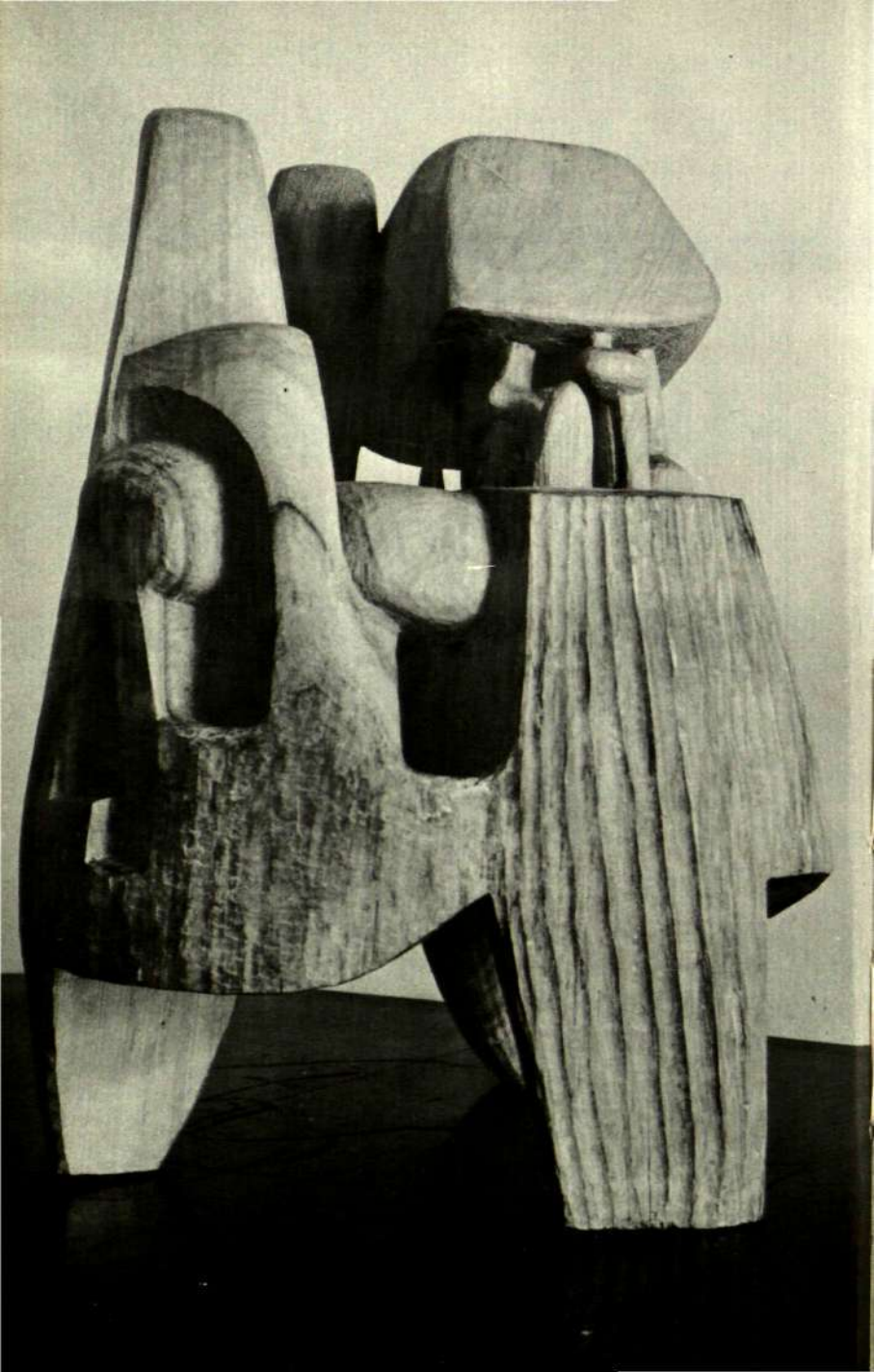

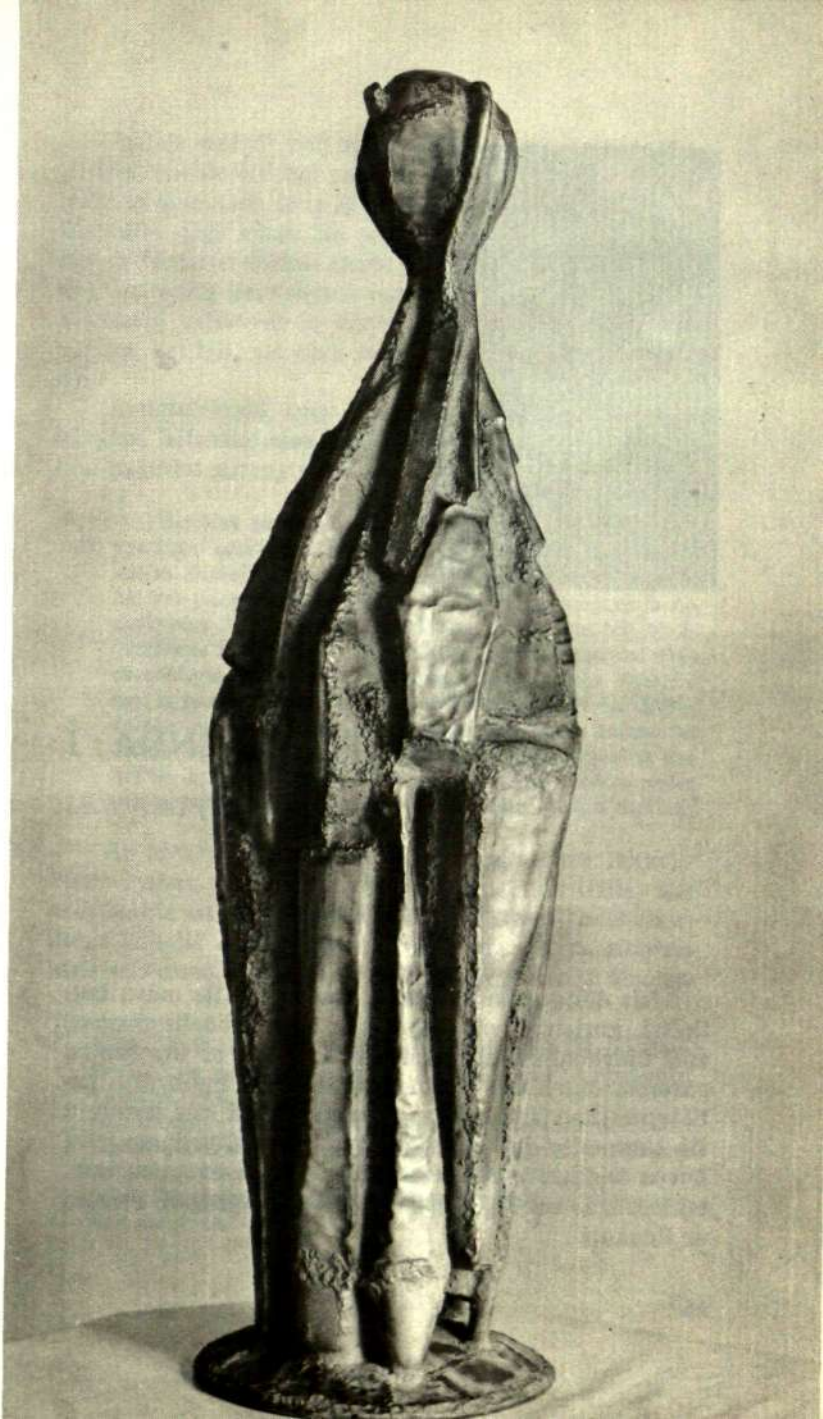

ČIURLIONIO LEGENDA: I

JUOZAS PIVORIŪNAS

Vis dėlto gana nuostabu, kad net ir tie mūsų tautiečiai, kuriems modernusis menas yra didelis baubas, apie Čiurlionį atsiliepia pagarbiai. Kažin, ar šita išimtis paremta Čiurlionio kūrybos pažinimu ir nuoširdžiu įsitikinimu, kad ji tikrai daug pranašesnė už kitų įžymiųjų šio šimtmečio dailininkų darbus. Jeigu Čiurlionis būtų buvęs ne lietuvis, bet, sakykim, ispanas ar prancūzas, tai kažin, ar nebūtų dergiamas, kaip, pavyzdžiui, Picasso ar Rouault.

Reikia manyti, kad mūsų plačiosios visuomenės simpatijas Čiurlioniui bei pagarbą jo kūrybai bene labiausiai bus nulėmusi, šalia lenkų ir rusų jam suteiktojo pripažinimo, jojo kilmė bei pasiryžimas "visus savo buvusius ir būsimus darbus skirti Lietuvai".[1] Šitų, jam rodomų, simpatijų išsivystyme vargiai besuvaidino bent kiek svarbesnį vaidmenį jo kūrybos lietuviškumas, kurį atpažinti, gal būt, nei kiek nelengviau, negu jos meniškumą.

Žvilgtelėkime, kaip kartais nušviečiamas Čiurlionio kūrybos lietuviškumas. Štai Clevelande 1952 m. Čiurlioniui pagerbti surengto koncerto proga skaitėme:

> Pagaliau genialusis menininkas M. K. Čiurlionis mums ypatingai svarbus ir tuo, kad savo kūryboje jis liko lietuviškas. Didieji ano meto rusų kritikai, vertindami jo kūrybą, yra pastebėję, kad joje galima rasti milžiniškus ir neišeikvotus lietuvių tautos kūrybinius lobius. Gal būt M. K. Čiurlionio lietuviškumą apsprendžia jo idealistinis kūrybos charakteris, jo motyvai, jo nepaprastas lyrizmas, misticizmas ir jo **artimumas kiekvieno lietuvio sielai** (m. p., **J. P.**). Jo kūrybos lietuviškumą konkrečiai įrodo paties menininko didelis susidomėjimas lietuvių liaudies menu, liaudies dainomis, jų simbolika. Ten jis yra įžiūrėjęs minėtas mūsų tautos galias, taip maža dar, individualių kūrėjų ištirtas.[2]

Ar idealizmas ir misticizmas savaime yra lietuviškumo žymės, tai gana ginčytinas klausimas. Gaila, kad prasilenkta su nuoseklumu ir nepaaiškinta, kodėl Čiurlionio didelis domėjimasis Afrika neįrodo jo kūrybos afrikietiškumo. Vertę mano pabrauktųjų žodžių, šiuo at-

---

1 M. K. Č. laiškas Povilui Čiurlioniui, 1906 I.7. **M. K. Čiurlionis Apie muziką ir dailę** — laiškai, užrašai ir straipsniai (Vilnius, 1960), 192 psl.

2 Nepasirašytas straipsnis: Mikalojus-Konstantinas Čiurlionis Lietuvių Kultūros Fondas, Clevelando skyrius, **Didžiajam lietuvių tautos menininkui Mikalojui K. Čiurlioniui prisiminti koncertas,** Clevelandas, 1952.IV.19. Citatų kalba niekur netaisyta.

veju galinčių mus įvesti į begalį ėjimą ratu, tepaliudija pats Čiurlionis:

> suruošėm I-mąją lietuvių dailės parodą Vilniuje. Mano paveikslai pasisekimo neturėjo[3] ... Daugumas jautėsi kaip silkės bačkoj, buvo tokių, kurie įkyriai reikalavo paaiškinimų, buvo tokių, kurie, žiūrėdami į mano paveikslus, juokais trūkę, o gal vos keletas šį tą pajuto, suprato.[4]

Šia proga paminėtinos ir J. Tallat-Kelpšos pastabos:

> Man pačiam teko matyti Vilniuje, "Rūtos" klube, vieną paveikslą, pakabintą atvirkščiai. Turėjau ginčytis, kol įrodžiau, kaip tas paveikslas turi būti pakabintas. Skaudu pamanius, kad, jeigu Čiurlionies talentas nebūtų buvęs Rusijoje pastebėtas, kažin, ar mes patys, lietuviai, būtume greitai jį įvertinę.[5]

Ak, tiesa, visa tai buvo jau gana seniai. Ir patsai Čiurlionis tuomet rado reikalo pridurti, kad "nieko nuostabaus: Vilnius dar tebėra vystykluose". Tačiau abejotina, ar šiandieną padėtis jau visiškai pasikeitusi. Sunku patikėti Čiurlionio kūrybai teikiamos pagarbos nuoširmu bei sąmoningumu, kai vis dar išjuokiami ir koneveikiami didieji kitų kraštų menininkai, Čiurlionio amžininkai. Lyg Čiurlionis būtų buvęs vienintelis reikšmingas šio šimtmečio dailininkas.

Neatrodo, kad modernaus meno atžvilgiu priešiškai nusiteikusieji mūsų tautiečiai bus Čiurlionio kūrybą ypatingai gerai pažinę ir todėl ją žymiai teigiamiau įvertinę, negu kitų šių laikų dailininkų darbus. Be pakankamo atvirumo moderniajam menui neįmanomas nė tinkamas Čiurlionio tapybos pažinimas (blaiviam pažinimui

---

3 M. K. Č. laiškas Povilui Čiurlioniui, 1907 m. birželis — **op. cit.** (žr. išn. 1.), 203 psl.

4 M. K. Č. laiškas Bronislavai Volmanienei, 1908.III.4. — **op. cit.**, 210 psl.

5 Juozas Tallat-Kelpša, "Atsiminimai apie Čiurlionį", **M. K. Čiurlionis**, red. P. Galaunė (Kaunas, 1938), 91 psl.

ne pakeliui su fanatiškumu). Pagaliau, ir iš Lietuvos atsineštieji įspūdžiai jau nebetikri. Nostalgiškų sentimentų per keliolika tremties metų jie, gal būt, jau didžiai išpūsti. Jų atšviežinti nebėra kuo. Atitinkama lektūra ir Lietuvoje buvo (ir tebėra) negausi, o čionai ji beveik visai nepasiekiama. Ypač kad skaitančiajai visuomenei nė paprasčiausios reprodukcijos nebeprieinamos, tai ir ypatingesnėm progom pasirodą straipsniai nevisuomet esti prasmingi (pvz. prieš 9-10 metų K. Žoromskis ištisa serija straipsnių mikliai pasišvaistė tarp Čiurlionio tapybinių sonatų, tačiau vargšui skaitytojui, negalėjusiam nė blankioj reprodukcijoj patikrinti straipsniuose pateiktųjų įmantrybių, visas Žoromskio parodytasis guvumas liko daugiau ar mažiau bereikšmis, ir jo pasiūlymas skaitytojams atsiliepti nesusilaukė jokio atgarsio). Apie susidariusią padėtį taikliai išsireiškė vienas mano bičiulis: "Čiurlionio darbų neegzistavimas Vakarų pasaulyje ir tuo pačiu patikrinimo galimybių nebuvimas atveria nematytas galimybes įvairiems blefuotojams ir fantazijų maišeliams".

Iš tikrųjų atrodo, kad nelabai ir tesistengiama Čiurlionio kūrybą galimai objektyviau nušviesti. Ryškėja bendras, nors gal nesąmoningas, polinkis Čiurlionio mitui ar legendai sukurti. Ir ji kuriama įvairių žmonių ir įvairiu būdu. Galimas dalykas, kad kai kurie asmenys, priskirią Čiurlioniui net nebūtus nuopelnus, stengiasi jį iškelti į begalines aukštumas, gal būt, tikėdamiesi per tai ir patys nežemai pasikelti. Kuklesni piliečiai, kuriems menas apskritai beveik visiškas nebylys, tenkinasi šitokiu pareiškimu: "O, Čiurlionis — tai kas kita. Visgi jo paveiksluose yra mintis, turinys". Toliau aiškinti jie jau nebesivargins, nors ir mirtumei iš smalsumo. Vienok Čiurlionio legendos kūrėjų tarpe pasitatiko ir tikrų žodžio meistrų, pasižymėjusių poetų, mokančių išsakyti ne tiktai subtiliausius savo išgyvenimus, bet sugebančių pajausti ir išreikšti gal net visos tautos nusiteikimus bei polinkius. Ir jie užgieda šitaip:

Mūsų tačiau nesuklups neišlepintas skonis
Garbei stabų vienadienių pas laiko salionų duris, —
Dešimtį Marc'ų, Altripp'ų, Chirico'ų ir Klee sveria
vienas Čiurlionis
(Louvre'o verčiausias jo sienų nematęs Čiurlionis) ir
dešimtį Galdikas, Varnas ir Valius, Jonynas ir
Šklėrius-Šklėrys.[6]

(Taigi. O kai kas bandydavo teigti, kad esame kukli tauta.)

Tegul bus man atleista, kad šitam posmui papildyti ir paryškinti nesuradau nieko tinkamesnio, kaip ištrauką iš Čiurlionio laiško, rašyto savo broliui Povilui 1906 m., po pirmojo Čiurlionio darbų pasirodymo Peterburge, kur vietinių kritikų jie buvo labai palankiai sutikti. Štai:

> Lietuvių draugijoje kritika buvo sutikta labai širdingai. Labai džiaugtasi, ypač dėl to, kad buvo aiškiai, kaip jautis atspausdinta: "Čiurlianis rodom litvin" (Čiurlionis kilimo lietuvis). Net pirštais lietė tą vietą ir, nors mano paveikslų nebuvo matę, su kritikos pagyrimu visiškai sutiko ir, visai nesistebėdami, laikė ją sava. Kas gi čia nuostabaus? Lietuvis, — ar nesakiau! Suruošė vakarienę, — labai puikūs tie mūsų lietuviai.

Kažin, ar bus abejojančių, kad anksčiau cituotasis posmas rodo, jog šiais laikais jau pažengta ne bet kaip.

Bene daugiausia painiavos į Čiurlionio tapybos aptarimus bei vertinimus bus įnešę muzikiniai kai kurie jo paveikslų pavadinimai.

Štai Juozas Tallat-Kelpša savo "Atsiminimų apie Čiurlionį" pabaigoje kažkodėl užsimanė pafilosofuoti, ir ėmė dėstyti štai kaip:

> Vienodai gerai pažindamas ir muzikos ir tapybos techniką, jis paveiksluose piešė sonatas, preliudijas, fugas, ir antraip

6 B. Brazdžionis, "Paletė", **Didžioji kryžkelė** (Chicago, 1953), 68 psl.

—— muzikos paveikslams davė lyg peisažų vardus, **genialiu būdu pakeisdamas laiką erdve.** Muzikinių įvykių, kurie plėtojasi laike, eigą jis pakeitė vientisoje erdvės linijoje piešinių eile. **Genialus perspektyvos išsprendimas leidžia jam beribėje laiką vaizdžiai sujungti su erdve,** nes, iš tikro, ar laikas nėra atstumas, skiriąs įvykius jų eigoje ir jungiąs juos į įvairius vienetus (mano pabraukta, **J. P.**)?[7]

Argi įmanoma muzikos kūrinio prigimtį (arba "laiką erdve") pakeisti tokiu "genialiu būdu" — suteikiant jam peisažinį pavadinimą? Nebent jau Čiurlionio būta galingesnio žynio net ir už Mozę, kuris lazdą paversdavo žalčiu.

Sunku numatyti, ką J. Tallat-Kelpša turėjo omenyje, minėdamas Čiurlionio "genialų perspektyvos išsprendimą". Atrodo, kad tai tik tuščias pasišvaistymas žodžiais ir pavyzdys apie dailę nedaug teišmanantiems būdingo polinkio vartoti žodį "perspektyva".

Aleksis Rannit išsireiškė atsargiau:

Čiurlionis norėjo tapyti muziką... Jis tapyboje ieškojo **pilnos laiko ir erdvės sintezės,** t. y. kažko "neįmanomo". Būdamas išsilavinęs muzikos žinovas ir kompozitorius, Čiurlionis savo meną kūrė grynai kontrapunktiniu būdu, tartum seriją simfoninių teigimų ("...as a series of symphonic statements").[8]

Kaip matome, pabrėžta, kad Čiurlionis norėjęs tapyti muziką ir kad savo tapyboje siekęs pilnos laiko ir erdvės (muzikos ir tapybos) sintezės. Tuo būdu Čiurlioniui suteiktas romantiškas negalimybės siekimo bruožas, kuriame, deja, būtų galima įžiūrėti ir tam tikrą jo naivumą. Betgi atrodo, kad pats A. Rannitas lyg ir tiki minėtąją negalimybę esant galimą. Štai dar pora jo būdingesnių sakinių:

---

7 **Op. cit.,** (žr. išn. 5), 92 psl.

8 Aleksis Rannit, "M. K. Čiurlionis, The First Abstract Painter of Modern Times", **Lituanus,** 1957, 3(12) nr., 17 psl.

Aš sau leidžiu jį vadinti tikru "simfoniniu tapytoju", muzikos žinovu, valdančiu tapybos priemones ir sukūrusiu tapybinės sonatos ir tapybinės fugos formą; formą, kuri muzikiniams įspūdžiams suteikė plastines, linijų ir spalvų išraiškas ir kuri tampa muzikinių geometrinių dėsnių rinkiniu ("... that arrived at a set of musical-geometrical laws") ... Čia pirmą kartą meno istorijoje įkūnytas simfoninis tapybos supratimas.

Čiurlionio tapybos ir muzikos santykiavimą bene rimčiausiai pagvildeno Vytautas Kairiūkštis. Pravartu susipažinti su jojo blaiviais ir gana įtikinančiais svarstymais. Štai:

Ar iš tikrųjų Čiurlionis norėjo atvaizduoti muziką spalvomis? — ir ar galima muzikos ir tapybos sintezė apskritai?

Tapyba ir muzika yra skirtingos sritys. Tapyba, kaip sukristalizuota akies arba regėjimo pojūčių ir įspūdžių forma, naudojasi erdve ir **remiasi erdvės ypatybėmis.**

Muzika, kaip sukristalizuota klausos arba toninių pojūčių ir įspūdžių forma, naudojasi laiku, vadinas, **tonų tęsiamumu, tonų eiliojimu.**

Muzikos nėra ten, kur nėra tonų eiliojimosi, tęsimosi laike, kitaip sakant, — vienas kad ir sudėtingiausias, kad ir didžiausio orkestro atliktas akordas nesudaro muzikos, o lieka vien akordas, fragmentas.

Tapyba reiškiasi paveikslo plotmėje, kitaip sakant, statiškoje erdvėje, kuri nekeičia savo ypatybių, savo išvaizdos, savo linijų ir spalvų. Vadinasi, yra tai organizuotas spalvų, linijų ir formų tam tikroje erdvėje **statiškas veiksmas.**

Netekusi šios statikos, įgavusi tikrą, realią dinamiką, vadinasi, tikrą spalvų, plokštumų, linijų judesį, — tapyba nustoja buvusi paveikslų tapyba, virsdama spalvotu kinomatografu. Trumpai sakant: tapyba — tai judesio stoka, statika; muzika — tai judesys, dinamika. Tatai du priešingi dalykai.

Iš to darome išvadą, kad sujungti tapybą su muzika yra negalimas dalykas. Netenka abejoti, kad Čiurlionis gerai tat suprato ir nesiekė tokio sąryšio ir sintezės.

Kodėl vis dėlto Čiurlionis duoda kai kuriems savo paveikslams muzikos terminus, pavadinimus? Ar tat neprieštarauja tam, kas ankščiau buvo kalbėta?

Iš "Laidotuvių" ciklo — pastelė, 1903

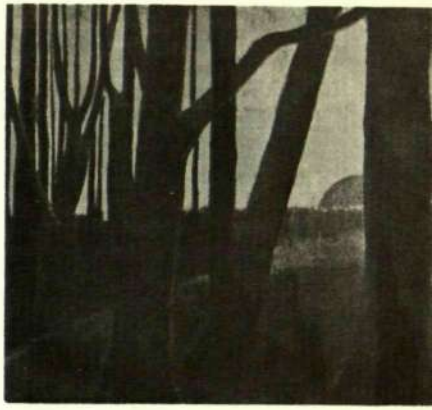

Iš "Laidotuvių" ciklo — pastelė, 1903

Regėjimas — pastelė, 1904

Iš "Pasaulio sutvėrimo" ciklo — pastelė, 1904-05

Muzika ir tapyba, arba — garsai ir spalvos, nors jie pasireiškia visai skirtingose funkcijose, kaip laikas ir erdvė, turi tam tikrų kitų, gal būt ne mažiau charakteringų ypatumų, kurie suartina šitas sritis, dėl kurių yra galima ir visuomet egzistuoja regėjimo ir klausos (arba toninių) pojūčių ir įspūdžių sintezė (bet ne muzikos ir tapybos sintezė) ...

Reikia dar pridurti, kad gera paveikslo kompozicija visuomet remiasi linijų, spalvotų dėmių ir plokštumų ir t. t. ritmu.. Tas ritmas, kuris iškyla žiūrovo vaizduotėje, jam įsigilinant į paveikslo atskiras dalis, — tai tam tikra, vykstanti laike, jo **įspūdžių dinamika.** Todėl, galima pasakyti, kad tapyba taip pat turi (ar gali turėti)**laiko** elementų. Dėl to ritmo ypatybių kai kurių didžiųjų menininkų paveikslai, kurie pasižymi ypatingu ritmu ir gilesniu tapybos ir erdvės elementų sukonstruavimu (kaip Giotto, Fra Angelico, L. da Vinci, Rembrandto, Poussino, C. Lorraino ir kitų, iš paskutinių laikų — Puvis de Chavanneso, Matisso, Van Gogho, Kandinskio, taip pat Čiurlionies ir kitų) — sukelia mumyse **muzikalinės** harmonijos nuotaiką.[9]

Tenka pastebėti, kad net ir Mikalojus Vorobjovas, nors apskritai ir neteigęs Čiurlionį siekus tapybos ir muzikos sintezės, vis dėlto truputį persistengė, savo veikale[10] bandydamas muzikiškai aiškinti jojo tapybą ir per uoliai joje ieškodamas muzikiniams elementams atitikmenų, kurių, be abejonės, galėtume surasti ne vien Čiurlionio kūriniuose. Jeigu Čiurlionis nebūtų kai kurių savo dailės darbų pavadinęs preliudais, fugomis bei sonatomis, tai tikrai didelis klausimas, ar būtų bent kam atėjusi mintis mėginti juose atrasti ryškesnių muzikinių ypatybių.

Čia prisimintini Čiurlionio tapybinių sonatų aiškintojų prieštaravimai. Pavyzdžiui, Kazimieras Žoromskis paskirus jo paveikslus pradeda aptarti nuo viršaus (nuo

9 Vytautas Kairiūkštis, "M. K. Čiurlionies tapybos kūryba", **op. cit.,** (žr. išn. 5), 35, 36 ir 39 psl.

10 Nikolaj Worobiow. **M. K. Čiurlionis, der litauische Maler und Musiker** (Kaunas-Leipzig, 1938), 36 psl.

tolumos), o V. Kairiūkštis — nuo apačios (artumos), ir išdavos yra skirtingos.

Nutapytas paveikslas iš tikrųjų jau nebeturi nei pradžios, nei pabaigos. Jį matome, ar bent stengiamės matyti, maždaug visą iš karto — šitaip geriau suvokiame jo visumą bei esmę. Gilinimosi tvarka į paveikslo atskiras dalis — neesminis ir nenustatytas dalykas. Taigi ir V. Kairiūkščio paminėtas galimasis laiko elementas tapyboje yra tik atsitiktinis. Tačiau muzikoje laikas yra esminė sąlyga, ir bet kokio muzikos veikalo pradžią ir pabaigą sužinome savaime, be jokių paaiškinimų. Bet Čiurlionio tapybos ir muzikos sintezės skelbėjams labai didelis nepatogumas, kad nė viename Čiurlionio paveiksle nepažymėta, kurioje vietoje pradėti "klausytis muzikos" ir kurioje baigti.

Prie Čiurlionio tapybinių sonatų dalių pavadinimų bei tempo klausimų kai kurie aiškintojai kamuojasi visai panašiai, kaip viduramžių filosofai, kuriems rūpėjo sužinoti, kiek velnių gali sutūpti ant vienos adatos smaigalio. Pavyzdžiui, P. Galaunės redaguotoje knygoje apie Čiurlionį randame šitaip iš eilės pažymėtus visus keturis "Žalčio" sonatos paveikslus: allegro, andante, scherzo ir finale. Tokia tvarka tenkinasi ir V. Kairiūkštis, ir ji nekliudo jam įžiūrėti sonatos prasmę ir išsireikšti, kad "Žalčio Sonata, — yra **klasiška** sonata savo giliu, ramiu grožiu ir logiška minties (motyvų) išvystymu". Tačiau K. Žoromskiui tokia tvarka nelabai priimtina. Jis joje pasigenda logikos ir sako: "Tik, kada aš sukeičiu šį finalinį paveikslą su allegro paveikslu, gaunasi aiški nauja mintis ir aiški logika".[11]

Dėl tos pačios sonatos andantės ir scherzo K. Žoromskis visai nesiginčija, priimdamas juos taip, kaip jie pažymėti minėtoje knygoje:

---

11 K. Žoromskis, "M. K. Čiurlionio Žalčio sonata", **Draugas**, 1951.IX.8.

Kad šitas paveikslas sudaro andantės nuotaiką, negali būti jokių abejonių.... Scherzo taip pat atitinka savo vietą ir paskirtį, kaip ir andante. Jo struktūrinės linijos gerai jungiasi su andante ir minties ryšys iš andante puikiausiai persimeta į scherzo. Tai ramus ir pilnas apgaulės pasakojimas, — be jokių abejonių, tikras scherzo.

Tačiau lyg tyčia, M. Vorobjovas ėmė ir sukeitė abiejų šitų paveikslų vietas ir pavadinimus (irgi, gal būt, "be jokių abejonių"), allegro ir finale palikdamas taip, kaip jie buvo P. Galaunės redaguotoje knygoje. Ir tenka pasakyti, kad M. Vorobjovo "Žalčio sonatos" interpretacija atrodo labiausiai įtikinanti ir nepaneigianti V. Kairiūkščio aiškinimo.

"Žvaigždžių sonatos" paveikslai irgi skirtingai aiškinami. Bet geriausiai savo muzikologinį miklumą K. Žoromskis pademonstravo "Piramidžių sonatoje". P. Galaunės redaguotoje knygoje prie šitos sonatos paveikslų nerandame jokių pažymėjimų. V. Kairiūkštis savo aiškinime juos iš eilės pavadina: allegro, andante ir scherzo. Jis pasigenda sonatos pabaigos (finale) ir sako, kad sonata buvusi nebaigta. Bet K. Žoromskis neranda allegro dalies, kuri turėtų būtų buvusi pirmoji. V. Kairiūkščio allegro jis laiko andante, o ano andante jam "yra visai schercinės nuotaikos: gana mistiškas ir romantiškas". Kairiūkščio scherzo Žoromskiui "be abejonės, finale. Ši finale energetiška... išvados leidžia drąsiai šį paveikslą priskirti, kompoziciniu atžvilgiu, prie finale — allegro moderatto — energico".

Matote, net kaip! Ir tai dar ne viskas. K. Žoromkis duoda mums dar vieną pasirinkimą:

pirmąjį (paveikslą, J. P.)priskirti prie allegro ir duoti jam terminą "allegro, andante"; antrąjį pavadinti "andante fantastico"; tretįjį palikti nepajudinus, taip, kaip jį esu aprašęs. Šiuo atveju šią sonatą puikiausiai galėtume priimti kaipo koncertą arba sonatiną. Tai būtų kūrinys be didesnės minties, tik grynai kaip kompozicinis išpildymas, kuriame

net priešpriešos motyvas atsirastų antroje dalyje.[12]

Tiktai dar nepaaiškinta, ar šitokiu atveju (priėmus "kaipo koncertą arba sonatiną") gal jau net ir muziką girdėtume. (O jeigu girdėtume, tai ar ji būtų lietuviška, ar arabiška?)

Neteko girdėti, kad muzikai tarp savęs ginčytųsi ir nesutartų, kur yra allegro ir kur andante. Reikia manyti, kad pirmųjų Čiurlionio tapybinių sonatų paveikslai buvo paties autoriaus pavadinti. Gal būt, todėl juos ir priima visi be jokių ginčų. Tačiau vėlesniųjų sonatų dalis, atrodo, "krikštijo" kiti, kaip norėdami ir išmanydami (beje, pačias sonatas Čiurlionis žymėjęs numeriais; pavadinimai, kaip pvz. Saulės, Pavasario ar Žalčio sonata, atsiradę vėliau). Gausūs aiškintojų nesutarimai mums vaizdžiai parodo, kokia yra nesąmonė tapybą aiškintis muzikiniais terminais. Iš aukščiau pateiktųjų pavyzdžių matome, kaip beprasmiška ir absurdiška, svarstant dailės kūrinį, iškelti tempo klausimą. Ties juo, regis, tikrai turėtų pradėti dūžti laiko ir erdvės sintezės skelbėjų iliuzijos.

Visų šitų reiškinių akivaizdoje prieiname išvadą, kad vis dėlto tenka su dideliu atsargumu minėti Čiurlionį kaip "muzikinį tapytoją" bei kalbėti apie kokį ypatingesnį jo tapybos muzikiškumą. O apie jo sukūrimą tapybinių sonatų ir fugų formų, kuriose jau būtų galima įžiūrėti kokią nors muzikinių geometrinių dėsnių rinkinio ("set of musical-geometrical laws") užuomazgą, apskritai, vargiai beįmanoma bent kiek rimtesnė kalba. Įsidėmėtina, kad pvz. V. Kairiūkščio ir M. Vorobjovo santūrūs sonatų aiškinimai yra labiau įtikiną ir todėl daugiau pasaką, negu K. Žoromskio ilgi išvedžiojimai, pertekę gudravimų.

Nėra abejonės, kad esama tam tikro lygiagretumo tarp muzikos ir tapybos ir kad Čiurlionio muzikinis išsi-

12 K. Žoromskis, "M. K. Čiurlionio piramidžių sonata", **Draugas**, 1952.IV.12.

Iš "Pasaulio sutvėrimo" ciklo pastelė, 1904-05

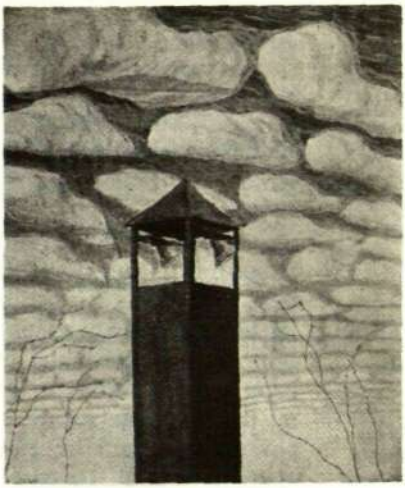

Pavasaris — tempera, 1907

Iš "Pasaulio sutvėrimo" ciklo pastelė, 1904-05

Iš "Žiemos" ciklo — tempera, 1907

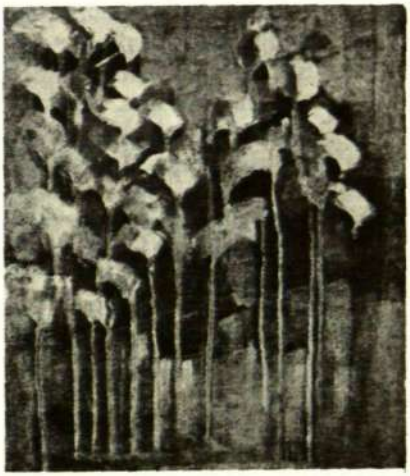

lavinimas buvo didžiai reikšmingas jojo dailės kūrybai. Reikia manyti, kad muzikos kūrybinių pagrindų pažinimas ir tapyboje praplėtė jo akiratį, išjudino vaizduotę, anksti paskatino jį visai laisvai komponuoti ir nutolti nuo gamtos, kurios rūpestingesnis sekimas būdingas beveik kiekvienam pradedančiam ir nepakankamai išsilavinusiam dailininkui. Galime net prileisti, kad Čiurlionis, tapydamas savo sonatas, vidine klausa girdėjo muziką. Vienok, deja, žiūrovui nebėra jokių galimybių anai muzikai išgirsti.

Bet kokią kūrybą gali paveikti ir sąlygoti eilė įvairiausių reiškinių, kurių tikroji reikšmė dažnai jau nebeįmanoma atsekti išbaigtame kūrinyje. Tad ir kalbant apie muzikos ir tapybos santykį Čiurlionio dailės darbuose tuščia yra teigti tokius dalykus, kurie paveiksluose jokiu būdu nebeįžiūrimi.

Privalu niekuomet nepamiršti, kad Čiurlionio tapybinės *sonatos ir fugos nėra kokių nors muzikos* kūrinių atitinkamos grafinės projekcijos, bet — tiktai tapybos darbai, prie kurių nėra jokios prasmės painiotis muzikiniais terminais bei dėsniais.

Nė vien svarstymai Čiurlionio tapybos santykių su muzika gali mus išvesti į klystkelius. Aiškinimai Čiurlionio reikšmės abstraktinei tapybai irgi ne be painiavų.

Abstraktinio meno pradininku paprastai yra laikomas rusas Vasilij Kandinskij. Tačiau kartais pasirodo balsų, skelbiančių, kad ta garbė priklausanti mūsų Čiurlioniui. Ryšium su tuo Čiurlionis paminėtas šiuose leidiniuose: **Encyclopedia of the Arts,**[13] **The Selective Eye**

13 Charmion Wiegand, "Russian Arts", **Encyclopedia of the Arts** (New York, 1946), 874 psl.: "Keisčiausias antinatūralistinių tapytojų buvo Mikalojus Čiurlionis ("Nicolas Tschurlianis"), pirmasis atsisakęs siužetų, linijoje ir spalvoje ieškodamas muzikai tolygių išraiškų. Nors jo kūryba plastiškai silpna — ji žymi tikrąjį posūkio tašką. Šiuo atžvilgiu jis gali būti laikomas protėviu nevaizduojamosios mokyklos

(L'Oeil)[14], **Dictionary of Abstract Painting**[15] ir **Abstract**

(non-objective school) tapytojų, kilusių iš Kandinskio. Čiurlionis mirė 1911 m., bet jo tapyba Rusijoje prieš pat I Pasaulinį karą turėjo milžinišką pasisekimą."

Šia proga pastebėtinas ir antrasis Čiurlionio paminėjimas toje pačioje knygoje: Clarence A. Manning, "Lithuanian art", 572 psl.: "Tarp iškiliausiųjų menininkų buvo K. Čiurlionis (1875 — 1914), įžymus tapytojas ir muzikas, išmokslintas Peterburge ir tapęs vienu iš pirmųjų, mėginusių (kurti) naują tautinį meną ..."

14 Michel Seuphor, "Russia and the Avant-Garde," **The Selective Eye (L'Oeil)**, 1956/1957, New York (Paris-Lausanne), 85 psl.: "Čia verta paminėti, kad aš visuomet veltui Kandinskio tapyboje ieškojau lietuvių tapytojo Čiurlionio, mirusio 1911 m., įtakos pėdsakų. Čiurlionio simbolistinės kompozicijos sukėlė Maskvoje sensaciją 1907 m. Kelios apžvalginės parodos tenai buvo po jo mirties — paskutinė, atrodo, 1916 m. Bet jaunesniosios kartos menininkai 'nuostabiose (brillant) Čiurlionio klaidose matė greičiau perspėjimą, negu nurodymą' (K. Umanskij, **New Art in Russia**, Munich, 1920.) Čiurlionio tapybos darbai paprastai būdavo impresionistinių temų transpozicijos fantastinių ir deklamacinių ("declamatory") peisažų forma. Vargu abejotina, kad Kandinskis buvo susipažinęs su Čiurlionio kūryba (savo miuncheniško gyvenimo periodu jis važiuodavo į Maskvą beveik kiekvieneriais metais), bet žymiai mažiau panašu, kad ji turėjo jam daug įtakos".

15 Michel Seuphor, "History of Abstract Painting (Notes)", **Dictionary of Abstract Painting**, New York (Paris), 1957, 83 psl.: "Man buvo nurodyta, kad abstraktiškumo ieškojime Kandinskis buvo paveiktas lietuvių tapytojo M. K. Čiurlionio, mirusio 1911 m. Šis tapytojas nuo 1904 m. komponavo abstrakčius tapinius, kurie dažnai charakterizuojami arabeskų, vartojamų kartu su geometrinėmis formomis. Jis irgi tapė kiek svajingų (ar sapniškų) peisažų (dream-landscapes or dreamscapes), pilnų simboliškų užuominų (references) ir turinčių tam tikrų panašumų į romantiškesniuosius Kandinskio darbus. Svarbi Čiurlionio tapinių paroda buvo jo mirties metais surengta Maskvoje. 1916 m. V. Ivanovas rusų kalba parašė apie Čiurlionį knygą, Maskvoje išleistą *Mussageto*. *Ponia Charmion von Wiegand* Čiurlionį laiko pirmuoju abstraktiniu tapytoju (**Encyclopedia of Art**, New York, 1946)". Plg. išn. 14 ir 13.

Art.[16] Tenka pastebėti, kad nė vieno leidinio užuominos nepasižymi tokiu taiklumu, kuris rodytų jų autorių pakankamai gerą Čiurlionio tapybos pažinimą.

Ties Čiurlionio reikšmės abstraktinei tapybai klausimu ilgiausiai apsistojo jau ankščiau minėtasis A. Rannitas. Savo straipsnio prancūziškojoj versijoj jis Čiurlionį be svyravimų vadino abstraktinio meno pionieriumi ir teigė, kad be Čiurlionio Kandinskis nebūtų suprantamas[17] ir kad Čiurlioniui, o ne Kandinskiui, priklausąs abstraktinio meno atradimo nuopelnas. Vėlesnėj angliškoj versijoj (**Lituanus** žurnale, iš kurio jau pacituotos kelios to straipsnio ištraukos) A. Rannitas išleido šituos teigimus, ir Čiurlionį pavadino pirmuoju moderniųjų laikų abstraktiniu tapytoju. Tačiau abiejose versijose Kandinskis laikomas Čiurlionio sekėju.

Ryšium su šituo klausimu praėjusių metų gale gana nelauktai buvo pagarsintas Čiurlionio vardas.

Prie grupės australų dailininkų, kurių daugumą sudarė estai, latviai ir lietuviai, New Yorke įvykusios parodos programos-pakvietimo buvo prijungtas straipsnelis, pavadintas **Origins of Abstract Art.** Jame randame šitokių teigimų:

---

16 Frederic Gore. **Abstract Art** (Movements in Modern Art), London, 1957, 8 psl.: "Tarp 1909 ir 1914 m. būrys tapytojų grupių pradėjo nagrinėti tą pačią problemą — kaip pagaliau pašalinti vaizduojamąją tapybos funkciją. Vengrų (!) tapytojui Čiurlioniui (Tchurlianis), mirusiam 1911 m., teikiama pirmojo grynai abstraktaus tapinio, analogiško muzikai, 1904 m. nutapymo garbė".

17 Aleksis Rannit. **M. K. Čiurlionis — Pionnier de l'art abstrait** (Paris, 1949): "Be Robespierre'o nebūtų buvę Napoleono. Leopoldas Zahn, pirmasis monografininkas, kuris moksliškai aiškina Paulių Klee, mums parodo, kad be Kandinskio, ypatingai teoretiko, nebūtų buvę taip pat abstraktaus Klee. Ir be Čiurlionio, abstraktinio meno pionieriaus akyse tų žmonių, kurie jį žino, Kandinskis nebūtų suprantamas (n'eût pas été concevable). Kaip bebūtų — Čiurlioniui, o ne Kandinskiui, priklauso abstraktinio meno, nūdiene žodžio prasme, atradimo nuopelnas".

Abstraktinis menas yra artimai susijęs su veikla Vasilijaus Kandinskio, kuris maždaug šimtmečių sąvartoje buvo politinės ekonomijos paskaitininkas-asistentas Tartu universitete, Estijoje.

Vienok šios padėties jis staigiai atsisakė po to, kai buvo įkvėptas kūrinių didžiojo lietuvių tapytojo Čiurlionio, kuris taip pat tvirtai paveikė Soutine'ą ir Lipchitz'ą, buvusius Lietuvos gyventojus.

Čiurlionio laiko ir erdvės vienybės supratimo apgynimas matomas daugybėje asmeninių jo pritaikymų Rato, Šalkausko, Molderio ir Aaviko darbuose.

Šiems menininkams Čiurlionis buvo pagrindinis įkvėpimo šaltinis ir taip pat pastovi įtaka jų meniniam vystymuisi.[18]

Taigi. Išeitų, kad Čiurlionis tik įkvėpė teisininką Kandinskį, ir tasai jau žinojo, kas daryti. Tačiau daug patikimiau yra manyti, kad Kandinskis apsisprendė be Čiurlionio pagalbos. Australai, lygiai kaip ir A. Rannitas, savo pažinties su Kandinskiu tvirtumo įspūdį gana naiviai bando sustiprinti paminėjimu visai nereikšmingo fakto, kad Kandinskis profesoriavo Estijoje. Betgi nei jų, nei Rannito neužsiminta apie tai, kad pvz. teisininkui Kandinskiui muzika buvo artima ir gerai pažįstama sritis; kad daile jis rimtai susidomėjo jau 1889 m., o 1900 m. baigė Karalinę Akademiją Miunchene; kad iki 1908 m. jo kūryba perėjo keletą stilistinių tarpsnių, ir tų metų jo fovistiniuose peisažuose jau pastebimas aiškokas polinkis į abstraktų tapymą; ir kad 1910 m. (o ne 1911, kaip teigia A. Rannitas) jis nutapė savo pirmuosius abstraktinius darbus ir parašė veikalą **Ueber das Geistige in der Kunst,** kuriame bandė abstraktinį meną pagrįsti teoriškai.

Nesunku įžiūrėti sąsają tarp Kandinskio ankstesniųjų darbų ir jo abstraktinės tapybos; kurioje tačiau veltui

18 Nepasirašytas straipsnelis: **Origins of Abstract Art** — Australian Art Exibit and Estonian guest artists, under honorary sponsorship of Mr. William Bray, acting consul general for Australia; Ligoa Duncan — New York, Nov. 15-30, 1960.

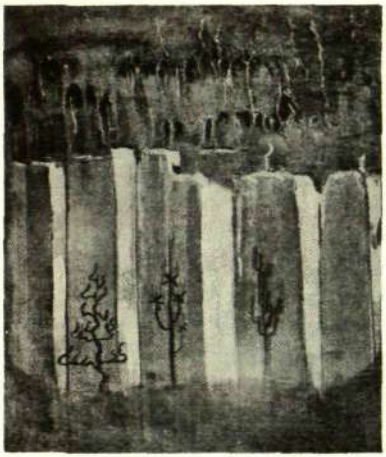

Iš "Žiemos" ciklo — tempera, 1907

Iš "I-mos (Saulės) sonatos" tempera, 1907

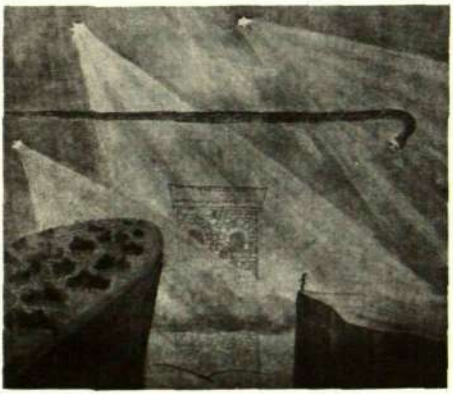

Iš "III-čios (Žalčio) sonatos" tempera, 1908

Žemaičių kapinės — tempera, 1909

ieškotume Čiurlionio įtakos žymių. Beveik neįmanoma patikėti, kad Kandinskis būtų turėjęs bent kokios progos susidurti su Čiurlionio darbais dar prieš 1909 m. Visai patikimas A. Rannito teigimas, kad Kandinskis su Čiurlionio darbais pirmausiai susipažino per žurnalą **Apollon** 1911 m. Galimas dalykas, kad tais pačiais metais jis matė ir Čiurlionio pomirtinę parodą Maskvoje (nors tuo metu jis gyveno Miunchene) ir net buvo giliai jos paveiktas, kaip kad tvirtina A. Rannitas. Vienok jau 1910 m. Kandinskis buvo visai apsisprendęs. Todėl netikslu jį laikyti Čiurlionio sekėju, lygiai kaip ir Čiurlionį — abstraktinės tapybos pionieriumi.

(Visai nesuprantama, kuo galėtų būti paremtas pasakymas, kad net Soutine ir Lipchitzas buvę žymiai Čiurlionio paveikti. Ar tik faktu, kad maždaug iki 18 savo amžiaus metų Lipchitzas ištisai, o Soutine tik tam tikrą laiką gyveno Lietuvoje? Šitokie Čiurlionio pagarsinimai nėra bereikšmiai: rimtesnius žmones jie veikia atgrasiai, atbaidančiai. Apskritai australų grupės teigimai laikytini įkaitusios vaizduotės padariniais, ir bene geriausiai juos paaiškina šie to straipsnelio žodžiai: "Australija yra nepaprastai senas kontinentas, kur daug priešistoriškumo vis dar egzistuoja" . . .)

Kandinskio naujasis kūrybinis posūkis buvo pagrįstas įsitikinimu, kad menininkui, o taip pat ir žiūrovui, gali būti reikšmingi ir teikią tam tikrų išgyvenimų nieko konkretaus nevaizduojančių formų, linijų bei spalvų deriniai; kad bet kokių daiktų vaizdavimas tapyboje nėra būtinas, nei reikalingas. Savo svarstymus Kandinskis raštu išdėstė dviejuose atskiruose veikaluose ir eilėje straipsnių, spausdintų įvairiuose meno leidiniuose. Abstrakčiojo meno išsivystymui Kandinskio vaidmuo buvo nepaprastai reikšmingas, ir ne be pagrindo jis pats kartais vadinamas pionieriumi.

Čiurlionio priėjimas prie abstraktinės tapybos nebe toks sąmoningas ir apgalvotas. Tai ne griežtas posūkis, bet veikiau tik atsitiktinis ir laikinis susidūrimas; ne

naujų išraiškos būdų sistematiško ieškojimo pasekmė, bet nelaukta naujovė, gal būt, pačių tapybos darbų temų nulemta. Trylikos paveikslų "Pasaulio sutvėrimo" ciklo, baigto prieš 1905 m. balandžio pabaigą (Galaunės redaguotoje knygoje netiksliai datuota 1904-1906), kai kurie paveikslai laikytini daugiau ar mažiau abstraktine tapyba. Taigi naujovė atėjusi beveik pirmaisiais dailininko darbo metais — ilgiems svarstymams ar forminiams bandymams čia nė laiko nebūta. Antra vertus, pirmieji pasaulio kūrimosi tarpsniai, kai nebūtyje vos mezgėsi pagrindiniai visatos elementai, kažkaip savaime sunkiai įsivaizduojami konkrečiais pavidalais. Žinoma, ne bet kas galėjo pasirinkti tokias miglotas ir "nedėkingas" temas. Betgi čia tam buvo ypatinga Čiurlionio prigimtis. O taip pat nenuneigtina čia ir muzikos reikšmė; muzikos — tos rūšies meno, kur daug padaroma "iš nieko" ir kur dažniausiai visai neįmanomas suvokti koks nors konkretus, gyvenimiškas turinys.

Kai kuriais požiūriais mums įdomūs šie Čiurlionio sakiniai:

> Paskutinis ciklas nebaigtas; turiu sumanymą jį tapyti visą gyvenimą, žinoma, kiek toliau turėsiu naujų minčių. Tai pasaulio sutvėrimas, tiktai ne mūsojo pagal bibliją, o kažkokio kitokio pasaulio — fantastinio. Norėčiau padaryti ciklą bent 100 paveikslų, nežinau, ar padarysiu.[19]

Čia ir minimas ciklas, kuriame randame Čiurlionio pirmuosius abstraktinius darbus. Užsimojimo paaiškinimas neatrodo būdingas tikram abstraktininkui, kuriam apskritai vargiai berūpėtų pasaulio kūrimo tapymas bei jo ilgam tęsimui reikalingų naujų minčių prieauglis. Tenka pastebėti, kad sumanymas ir baigėsi tais 13 paveikslų; nebuvo prieita tokio tarpsnio, kuris gal būtų įkvėpęs ir konkretesnio turinio vaizdus. Kodėl taip atsiti-

---

19 M. K. Č. laiškas *Povilui Čiurlioniui*, 1905 m. balandžio pabaiga, **op. cit.** (žr. išn. 1), 178 psl.

ko — nežinia. Tačiau prie abstraktinės tapybos Čiurlionis dar sugrįžo, bet irgi tik paskirais darbais, atsitiktinai. Paminėtini: "Žiemos" ciklas (8 pv., 1907), "Žvaigždžių sonata" (2 pv., 1903)... Ir šitie darbai, panašiai kaip ir "Pasaulio sutvėrimo" ciklas, yra savotiškas atspindys mums sunkiai konkrečiai suvokiamų gamtos bei visatos jėgų slėpiningo veikimo. Ir juose Čiurlionis ne sąmoningas vien formos problemų sprendėjas, ne sistemingas naujų galimybių ieškotojas, bet tiktai nuoširdus kūrėjas, savo išgyvenimus išreiškiąs tokiais pavidalais, kurie reikiamuoju momentu jam atrodo patys tinkamiausi. Šitas Čiurlionio kūrybinio atvirumo bei savo vaizduotės nevaržymo bruožas paaiškina ne vien abstraktizmo atsiradimą jojo tapyboje, bet ir pasirodymą joje tokių apraiškų, kurias galėtume vadinti surrealizmu. Tačiau aplamai vis dėlto negalime Čiurlionio laikyti nei surrealizmo puoselėtoju, nei šių laikų abstraktinio meno pradininku, nors jis ir anksčiau už Kandinskį nutapė paskirus abstraktinius paveikslus. Platesne prasme suprantamas abstraktinis menas visai nėra šio šimtmečio padarinys, bet, kaip ir realistinis — net akmens gadynės palikimas.

Šia proga prisimintinas M.Vorobjovo teigimas, kad Čiurlioniui nebuvo nieko svetimesnio, kaip už dvasingumą mene kovojusio Kandinskio ir jojo bendraminčių gamtai bei realybei priešinga laikysena. Esą, savo esybės gelmėse jis buvęs absoliutus realistas visiškai atviras gamtos išgyvenimams. Ir kaip tik dėl to pilnutinio atvirumo, nukreipto į gamtos visumą — į kosmą, paveldėtosios tapybos formos jam atrodžiusios nebetinkamos.[20]

Tai gali būti tiesa. Bet reiktų pastebėti, kad šia prasme realistais laikytini net ir nūdieniai Kandinskio sekėjai, dažus ant drobių lieją kibirais, nes gamta yra ne vien kalnai, kloniai, miškai, upės ir žvaigždynai, bet ir žmogaus pasąmonė — taip pat gamtos dalis ir tam tikra rea-

20 **Op. cit.** (žr. išn. 10), 36 psl.

lybė.

Vargu beįmanoma tiksli kalba apie giliuosius Čiurlionio asmens vidinius niuansus, itin menkai mums beprieinamus. Jo paliktoji kūryba nūnai vienintėlis apčiuopiamas dalykas. Per daug nesivarginę sunkiai beįspėjamąja mįsle, tegalime nedvejodami teigti, kad jojo tapyba nieku būdu ne realistinė. Ir Čiurlionio laiškų knygoje rašiusio J. Gaudrimo teigimas, kad "kur pasireiškia optimistinė dailininko pažiūra į gyvenimą ("Pavasario sonata"), Čiurlionis pasirodo ypač stiprus menininkas realistas",[21] yra nesąmonė, rodanti jo žūtbūtines pastangas įžiūrėti Čiurlionio kūryboje realizmą. Be anksčiau paminėtųjų abstraktizmo ir surrealizmo, kruopštūs ieškotojai Čiurlionio tapyboje atrastų simbolizmo ir gal net futurizmo apraiškų. Tačiau visų šių reiškinių išgvildenimas vargiai bepadarytų Čiurlionio kūrybą mums žymiai suprantamesnę.

Anksti atsikratęs per Varšuvą jį pasiekusios kiek aiškesnės secesionistų įtakos, savamokslis Čiurlionis tapė be iš anksto susigalvotų receptų vadinamajam stiliaus grynumui pasiekti bei išlaikyti. Skubėjo savo nepaprastą kūrybinę įtampą atpalaiduoti, nuostabiai lakios savo vaizduotės nevaržydamas jokiais prietarais (pavyzdžiui, kad tam tikri pavidalai ar jų deriniai tapybai netinka). Čia ir išryškėja kūrėjo romantiškasis bruožas, bylojąs, kad juo paženklintasis nebuvo gimęs nei senoms taisyklėms sekti, nei naujoms sukurti, bet tiktai savo kūrybiniams išgyvenimams laisvai išlieti. Todėl kai kurie Čiurlionio tapybos darbai yra tam tikra prasme mišiniai paskiriems stiliams būdingų ypatybių, vienok ne palaidai tarp savęs beprieštaraujančių, bet darnai sujungtų visumon. Nėra abejonės, kad būtų juokinga bandyti juos — o taip pat ir visą Čiurlionio tapybą — įsprausti į kurio nors meno stiliaus ar srovės ribas.

21 J. Gaudrimas, "M. K. Čiurlionis", **op. cit.**, 16 psl.

Ne šios rūšies kūrėjo pašaukimas — sužadinti naujas sroves ar sudaryti mokyklą. Tokiems siekiams Čiurlionis ir profesinio pasiruošimo stokojo. Ir jis net į savo atrastąsias naujoves nekreipė reikiamo dėmesio, neįžiūrėjo ir tinkamai nesuprato jų reikšmės bei vertės. Nelaikė jų kūrybos kelrodžiais, nenumatė ir deramai neišnaudojo jų atskleistųjų galimybių.

Net savo pavardės Čiurlionis nežymėjo savo paveiksluose. Tačiau jie nesutapatinami su kitų dailininkų darbais — jų savotiškumas juos pakankamai išskiria iš kitų tarpo. Vienok tasai savotiškumas netaip jau lengvai nusakomas žodžiais. Todėl nenuostabu, kad įvairiuose raštiškuose Čiurlionio tapybos aptarimuose gausu visokių neaiškumų ir gal net klaidinimų. Jų neišvengta net ir **Lietuvių Enciklopedijoje.** Štai pora sakinių:

> M. K. Č. nusikreipė į dailę, vedamas ne principo menas menui, bet vidinės būtinybės išsakyti savo vizijų pasaulį. Todėl ir reikia M. K. Č. tapybą vertinti ne vad. formaliosios technikos kriterijais, o jo kosminių vizijų kūrybiniu originalumu.[22]

Visų pirma, labai abejotina, ar bent vienas tikras dailininkas atėjo į dailę vien paskatintas grynai išorinio veiksmo — principo menas menui. Manyčiau, kad net ir šito principo skelbėjai į meną buvo atvesti savo vidinių būtinybių, kurias vargu ar beįmanoma aiškiai ir teisingai nušviesti. Šiuo atveju Čiurlionis — jokia išimtis.

Daugiau abejonių įneša antrasis ištraukos sakinys. Čia nebeaišku, ką straipsnio autorius vadina "formaliąja technika" ir ką "vizijų kūrybiniu originalumu". Manyčiau, kad apskritai kūrybinį originalumą parodo ne vien ypatinga veikalo idėja, bet ir jos įpavidalinimas, atseit, ir forminių problemų išsprendimas. Tuo būdu antrąjį sakinį beliktų laikyti nereikalingu perspėjimu never-

22 J. Girnius, "Mikalojus Konstantinas Čiurlionis", **Lietuvių Enciklopedija,** IV t., 204 psl.

Iš "Žvaigždžių (Chaoso) sonatos"
tempera, 1908

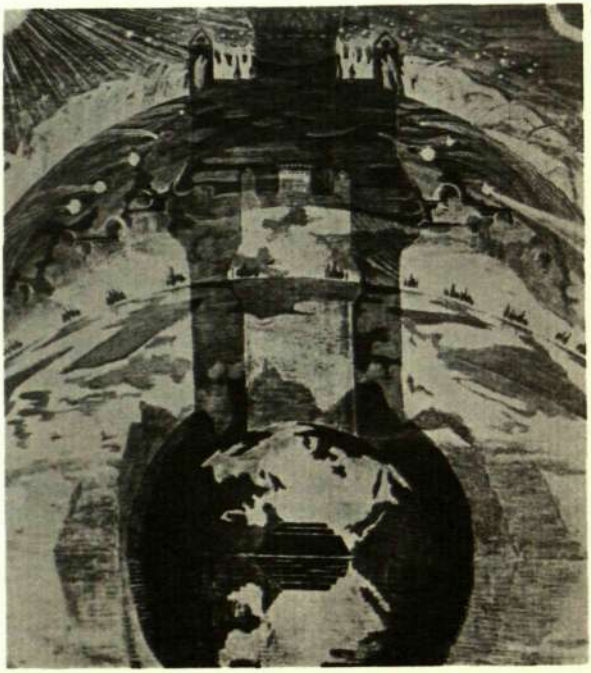

Rex — tempera, 1909

tinti Čiurlionio tapybos vien ypatybėmis techniškojo atlikimo (kaip pvz. dažų bei teptuko valdymas, piešinio švarumas . . .), kuris iš dalies gana svarbus ir reikalui esant būna aptariamas, tačiau paprastai nelaikomas meninės kūrinio vertės rodikliu. Sunku patikėti, kad šitokį perspėjimą būtų omenyje turėjęs L.E. straipsnio autorius. Ir sykiu kyla klausimas, kaip, jojo nuomone, reikėtų vertinti Čiurlionį, jeigu jis būtų buvęs paveiktas principo menas menui. Ar skirtingos į dailę atėjimo sąlygos jau savaime ir diktuoja visai kitoniską kūrybos vertinimą? Ką iš tiesų reiškia vizijų paminėjimas? Kam apskritai beįterptos šitos pastabos?

Apskritai jos vis dėlto teikia tokį įspūdį, kad tarytum straipsnio autoriaus manymu, visa Čiurlionio didybė glūdėtų susitelkusi jo darbų idėjose ar vizijose, o ne išbaigtų kūrinių visumose. Atrodo, kad abiejų pacituotų sakinių derinys išreiškia autoriaus suabejojimą Čiurlionio įstangumu visai išspręsti savo darbų formos problemas ir atspindi tam tikrą susirūpinimą, kad beatodairiškas šios silpnybės atskleidimas galėtų blukinti bendrąjį Čiurlionio kūrybos įspūdingumą.

Jeigu iš tiesų turime pagrindo abejoti, kad Čiurlionis savo vidiniams išgyvenimams įstengė surasti tikrai gerą ir savotišką vaizdinį pavidalą, tai kažin, ar tie jo išgyvenimai bei "kosminės vizijos" savaime įrikiuoja jį tarp didžiųjų menininkų. Jeigu menkai jam terūpėjo formos problemos, tai gal jis nė nebuvo tikras dailininkas, o veikiau įdomus svajotojas ir kartu šiaip sau tepliotojas?

Iš dalies panašiai klaidingas prielaidas galėtų sukelti ir neatsargus P. Galaunės pasakymas, kad "Čiurlionis pirm viso ko tenka laikyti savo vizijų piešėju, o ne tapytoju". Vienok tolesniais paaiškinimais Galaunė pats šios savo pastabos vertę gerokai sugriovė:

> Kai su vizijų formomis jame gimdavo ir jų spalvinis sąskambis, tai jis pasitenkindavo jų spalvas paženklinti tik-

tai spalvų pavadinimo pirmomis raidėmis. O spalvų harmonijos savo tapybos kūriniuose Čiurlionis dažnai ir ilgai ieškodavęs.[23]

Tenka pažymėti, jog kai kada savo eskizuose spalvas raidėmis ar žodžiais pažymėti pasitenkindavo net ir tokie "netapytojai", kaip Van Gogh ar Matisse. Be to, kodėl "netapytojui" turėjo su vizijų formomis gimti ir jų spalviniai sąskambiai, arba — kam "piešėjui" reikėjo rūpestingai ieškoti spalvų harmonijos?

Iš tapyboje neilgai tedirbusio Čiurlionio nė nelauktinas sugebėjimas visuomet iš karto spalvas sudėrinti nepajudinamu tvirtumu — šitokie uždaviniai nelengvi ir didžiai įgudusiems meistrams. Tačiau apskritai būtų nesąmonė manyti, kad pačiam Čiurlioniui savo kūrinių vaizdiniai pavidalai būtų mažiau svarbūs, negu jų idėjos ar siužetai.

Neretu atveju dailininkas nesugebėtų paaiškinti, ar pirmiau ateina abstrakti kūrinio idėja, mintis ar jo vaizdinės formos pagrindiniai bruožai; ar idėja pagimdo formą, ar forma nulemia idėją. Tai, ką jis išgyvena kūrybinio vyksmo metu, geriausiai išreiškia ir suprantamiausiai paaiškina pats kūrinys, — visa tai atspindi jo regimasis pavidalas. Žodžiais pasakojamas paveikslo turinys visuomet nublanksta ir netenka savo prasmės. Tad savaime išryškėja vaizdinės formos reikšmė: tiktai per ją įmanomas dailės kūrinio turinys. Be tinkamo meninio pavidalo idėja dailėje, nors ir originaliausia, kilniausia bei gražiausia, esti nebylė, bereikšmė ir bevertė. Kas neįpavidalinta dailės kūrinio regimąjame vaizde, pasilieka už kūrinio ribų ir jam nebepriklauso. Ir blaivūs dailės vertintojai paprastai nesvarsto su kūrinio regimuoju pavidalu nesusijusių reiškinių. Vienok A. Rannitas, kalbėdamas apie Čiurlionį, yra šitaip pasakęs:

---

23 Paulius Galaunė, "M. K. Čiurlionies grafikos darbai ir piešiniai", **op. cit.** (žr. išn. 5), 74 psl.

Bet dideliu tapytoju jį padaro ne formalistinė drąsa, o jo giliai įdvasinta kalba. Jis mums taria, kad aukščiausia kūrinio vertė glūdi ne išorinėje, bet vidinėje formoje, kiekvienas daiktas tampa jo slaptos valios išraiška.[24]

Kokia ta "aukščiausia kūrinio vertė", kuri neįkūnyta jo regimajame pavidale, ir kokiu būdu patiriama toji " vidinė forma", kurios neapima paveikslas, — deja, nebežinau. Nenumanau, kaip ir kur išlukštenami tokie branduoliai, kurie "glūdi ne išorinėje ... formoje", lygiai kaip neįsivaizduoju, kad dailėje įmanoma įdomi "giliai įdvasinta kalba" be "formalistinės drąsos" (jos Rannitas bendrai neneigia, o tik skiria jai antrinį vaidmenį) — ar tikra forminė drąsa be gilesnės prasmės. Apskritai vienok labai abejoju, kad į šituos neaiškumus mus įmurkdė Čiurlionis. Manau, kad tai ne jis, o pats A. Rannitas "taria" minėtąją įmantrybę. Čiurlionis geidė, kad žiūrovai patys pajaustų ir išgyventų jo kūrinių grožį bei suvoktų jų prasmę, stengdamiesi visa tai išskaityti pačiuose paveiksluose, jų regimuose pavidaluose, o ne mėgindami pasiekti kažin kokiais abstrakčiais gudravimais ar įkyriais klausinėjimais; nebaugino jų painiomis ir nebeatspėjamomis mįslėmis ir nevaržė reikalavimais filosofinio išprusimo, lygiai kaip ir pats nebuvo apsimetęs dideliu filosofu.

Žinoma, kiekvieną originalų ir kūrybingą menininką galime vadinti savo rūšies filosofu, tačiau joks dailininkas, besiribojąs vien dailės kūryba ir savo tezių neskelbiąs raštu, nelaikytinas rimtu filosofinių problemų sprendėju, nes dailė, panašiai kaip ir muzika, nėra palanki sritis pasireikšti komplikuotesniems svarstymams. Ir mūsų tautiečiai, atrodo, menkai tevertina pačią tapybą, jeigu Čiurlionio paveiksluose atkakliai ieško jo skverbimosi į filosofiją. Antai pvz. ankščiau paminėtojo kon-

24 E. Čekienė, "Mikalojus K. Čiurlionis — Iš Dr. Kosto Ostrausko ir Aleksio Rannito pranešimo", **Dirva**, 1961.III.31., 38 nr.

certo rengėjai pasiskubino mus apšviesti, jog "savo tapybos kūriniams jis ima plačius filosofinius vardus, arba juos sieja su muzikos pasauliu", visai nepaisydami, kad Čiurlionis žymiai labiau mėgo tapyti, negu ieškoti pavadinimų savo paveikslams. Daugeliu atvejų jis pakartojo tuos pačius pavadinimus, ir vis tiek dar liko visai bevardžių jo darbų. Pastebėtina, kad vardas savaime nenulemia nei dailės kūrinio pobūdžio, nei jo vertės. Apskritai nestokoja įmantriai ir pretenzingai pavadintų visais atžvilgiais menkaverčių darbų. Žinant, kad Čiurlioniui nebūdavo lengva surasti savo paveikslams vardus, galima tarti jog ne visų jo kūrinių pavadinimai yra labai tikslūs. Tačiau apskritai jie gana paprasti, kuklūs, trumpi ir patogūs — o jų filosofiškumą tegu sau svarsto filosofai.

(Bus pabaiga)

M. K. ČIURLIONIS IR LIETUVIŠKOJI APLINKA

KOSTAS OSTRAUSKAS

Mes pažįstame M. K. Čiurlionį kūrėją — dailininką ir muziką. Jis mums dažniausiai yra iškilus, savyje užsidaręs menininkas, vienišas, atitrūkęs, o gal net ir sąmoningai pabėgęs nuo realybės, nuo kasdieniškojo gyvenimo tikrovės. Žodžiu, tikras romantiškai suprasto menininko įkūnėjimas. Tačiau vien tik toks jis iš tikrųjų nėra. Tai būtų neužbaigtas Čiurlionio portretas, ne visas jo charakteris ir asmenybė. Taip, iš tiesų jo būta kūrėjo par excellence, lakios vaizduotės, tiesiog mistiško polinkio menininko. Tačiau nuo aplinkos, pasirodo, jis, toli gražu, nebėgo: ne tik ją stebėjo ir kritikavo, bet ir pats jon įsijungė ir atidavė dalį savęs bendrajam visuomeniniai kultūriniam darbui. Štai apie šį Čiurlionį kaip tik mažiausiai žinome. Apie tai čia ir bus kalbama.

Nemaža tam medžiagos duoda pernai Lietuvoje paskelbtas Čiurlionio laiškų pluoštas[1]. Skaitant tuos laiškus, netikėtai išryškėja kai kuriais atvejais tiesiog nejauki paralelė tarp Čiurlionio laikų ir mūsų dienų išeivijoje. Kartais gana nemaloniai nuteikianti, toji paralelė dar labiau išryškina Čiurlionį — visuomenės narį lietuviškoje aplinkoje ir palieka keletą minčių mūsų kultūrinės raidos paskiriems bruožams nušviesti.

Žodžiu, tie laiškai šiuo atveju yra tartum prizmė, kurioje, žvelgdami pro Čiurlionio asmenį, matome jo

[1] M. K. Čiurlionis, **apie muziką ir dailę: Laiškai, užrašai ir straipsniai** (Vilnius, 1960). Laiškų originalai, tarp kitko, yra lenkų kalba.

meto lietuvių kultūrinį gyvenimą ir jo paraleles su šia diena. Abejoti tos prizmės patikimumu reikštų tiesos vengimą: ji yra tiek pat patikima, kiek ir Čiurlionio išsilavinimas ir intelektas, kuriam tuo metu mūsų aplinkoje beveik nebuvo lygių. Tiesa, kaip ir dažno žmogaus laiškuose, taip ir šiuose jaučiama nemažas asmeniškumas. Cituosimus laiškus Čiurlionis rašė 1906 - 1909 m. m. daugiausia savo artimiesiems (broliui Povilui Čiurlioniui, būsimajai žmonai Sofijai Kymantaitei, savo rėmėjai B. Volmanienei ir kt.) todėl jie yra labai atviri, kartais gana subjektyvūs. Be to, turint galvoje lakią Čiurlionio plunksną, — puikiai atsiliepiančią jo, menininko, charakterį, — dažnai sutirštinama spalvos, suskamba aštresnis bei kartesnis žodis. Tačiau visa tai tėra tik išsireiškimo būdas, išorė, kuri nenuvertina ir nepaneigia pačios Čiurlionio pastabų bei teigimų esmės. Tuo labiau, kad tai, ką cituojamos laiškų ištraukos sako, derinasi ir su kitais šaltiniais — bendraisiais to meto lietuvių kultūrinio gyvenimo duomenimis.

I

Beveik kiekviena veikla dažniausiai prasideda (o kartais ir baigiasi) susirinkimu.

Čiurlionis rašo:

> Nuėjau į ... (Petrapilio) lietuvių studentų Meninės Draminės — ne visai subrendusios, tačiau bręstančios — Draugijos susirinkimą. Puiki visų lietuviškų susirinkimų reprodukcija. 4 valandas ginčijosi, kokį veikalą pastatyti studentų vakarui, ir galų gale nieko nenutarta (217).[2]

Tas pats ir kitą savaitę:

> ... nuėjau į (Petrapilio) Lietuvių dramos draugijos susirinkimą — nieko įdomaus: taip, kaip ir visuose mūsų susirinkimuose: 5 valandas šnekėjo, ir nieko nenutarė. Pasibaigė 12 (valandą) naktį ... (222).

Tikriausiai, ne visi susirinkimai buvo tada tik tokie, bet atrodo, kad tokių būta vis dėlto nemaža. Panašiai ir šiandien. Žinoma, ne taip svarbu, kaip ilgai susirinkimas užtrunka, ypač jeigu jame pagaliau kas nors nutariama. Svarbiau, kas ir kaip svarstoma.

Minėtuose susirinkimuose buvo diskutuojama, kaip pastatyti Vydūno **Prabočių šešėlius — Vėtrą ir Angą.**

> Sėdėjau kaip ant adatų, nes tarėsi tuos veikalus sutrumpinti, perdirbti, pridėti chorus, paleisti balioną ir kitus efektingus dalykus (217).

Ir vėl — tas pats ir kitą savaitę:

> ... ištempė mane į susirinkimą, iš kurio sugrįžau baisiai suaudrintas. Susibariau su vienu lietuviu režisierium Žilinsku. Dėl šitokio dalyko: lietuviai studentai rengia vakarą, stato Vydūno **Angą,** kurią Žilinskas nori sutrumpinti, muziką, t. y. chorą, pridėti, "Lietuva, Tėvyne mūsų" etc. etc. Aš pakilau prieš tai. Maža to, koncertinėje dalyje turėjo susigrūsti visokia maišatis ir nelietuviškų jėgų, pvz., kažkoks sopranas, fleitistas, čelistas. Dėl viso to buvau priverstas pasitraukti, nes irgi turėjau skambinti (223-224).

Panašiai ir šiandien mes dažnai svarstom ir planuojam įvairius "kultūrinius parengimus". Paliekant nuošalyje parapijinius ir panašaus masto užsimojimus, iš kurių daugeliu atvejų kažkokio ypatingo meninio lygio ar skonio nederėtų laukti, užtenka tik prisiminti šį tą "didingesnio", pavyzdžiui, Pasaulio Lietuvių Bendruomenės Seimo (Niujorke) simfoninį koncertą, jo paruošimo nuotykius, ypač tuos misterijos planus ...

Pagaliau Čiurlionio minimas vakaras įvyko.

---

2) Skaičiai nurodo anksčiau minėtojo leidinio puslapį.

> Buvau lietuvių vakare — horrendum! ... Jovalas! Koncertinėje dalyje buvo tokie dalykai, kaip "Gandzia liuba, Gandzia caca", "Cyganka ja" ir t. t., o Vydūno **Audroje** (faktiškai, **Angoje**) Daiva buvo tokia storulė, kad net baisu buvo žiūrėti (228).

Be reikalo Čiurlioniui užkliuvo Daivą vaidinusios aktorės-mėgėjos dimensijos; bet ne be reikalo jis paėmė į nagą tokio turinio koncertinę dalį. O ar ne dažnai ir šiandien mūsų muzikiniame gyvenime dedasi panašūs dalykai? Ar negalime, sakysime, apie kai kuriuos tradicinius muzikinius vienetus, chorus, tarti tą patį, ką yra pasakęs ir Čiurlionis apie savo paties vadovaujamą chorą Vilniuje:

> ... darbas (su choru) yra sunkus — keletas gabių, turinčių balsą, o likusieji tai neišpasakytos sąvalkos, be klausos, be balso ir be proto.[3] O čia ponas Vileišis pageidauja choro koncerto: jo nuomone, jau laikas, kad choras ką nors padainuotų — idiotas! (205).

Ne bėda, kad choras menkas, bet bėda, kad jis dainuoja, kada dar menkas arba kai dar nėra pakankamai pasiruošęs, žodžiu — kada dainuoja ne laiku ir ne vietoje.

1906 m. rudenį Varšuvos meno mokykla suruošė Petrapilyje savo mokinių darbų parodą. Joje buvo išstatyta ir Čiurlionio paveikslų, kuriuos Petrapilio spauda labai teigiamai įvertino. Tai labai nudžiugino Varšuvos lietuvius.

> Lietuvių draugijoje kritika buvo sutikta labai širdingai. Labai džiaugtasi, o ypač dėl to, kad buvo aiškiai, kaip jautis atspausdinta: "Čiurlianis rodom

---

3) Čiurlionis čia, tikriausiai, turi galvoje ne choristų protinius trūkumus, bet jų muzikinio išsilavinimo bei nuojautos stoką. Kitaip būtų visai prasti reikalai.

litvin" (t. y. Čiurlionis kilimo lietuvis). Net pirštais lietė tą vietą ir, nors mano paveikslų nebuvo matę, su kritikos pagyrimu visiškai sutiko ir, visai nesistebėdami, laikė ją sava. Kas gi čia nuostabaus? Lietuvis, — ar nesakiau! (198).

Žodžiu, vien tai, kad Čiurlionis lietuvis, tautiečiams sukėlė entuziazmą, "nors paveikslų nebuvo matę", tartum lietuviškumas savaime reikštų menininko išskirtiną pajėgumą bei kitas dorybes. Kai kurie mes, patriotizmo (?) nešini, ir šiandien panašiai elgiamės.

Tačiau ir tasai lietuviškumas kartais savotiškai suprantamas. — Kurį laiką Vilniuje gyveno jaunesnysis Čiurlionio brolis Petras, taip pat muzikas, ypač pasireiškęs kaip pianistas. Čiurlionis norėjo jį įjungti į lietuvių kultūrinę veiklą.

> Supažindinau Petrelį su Vilniaus lietuviais, o juos prašiau, kad jį įtrauktų į gyvenimą ir išjudintų, bet Petrelis lietuviškai nekalba ir ne kartą patyrė iš jų nenupelnytų nemalonumų, tai ir pasiuntė po šimts visą lietuvišką draugiją (253-254).

Ką gi, nieko naujo: ir šiandien daug kas su pašaipa ir panieka žiūri į primiršusius lietuvių kalbą, tuoj pat juos "nurašo į nuostolius". Negi kalba yra vienintelis tautiškumo bruožas?

Grįžkime prie paties Čiurlionio. — Ankščiau, kai jį teigiamai įvertino Petrapilio spauda, lietuviai džiūgavo ir didžiavosi, "nors paveikslų nebuvo matę". O štai kas nutiko, kada juos pamatė.

> Tur būt, žinai, kad apie Naujuosius Metus (1907) suruošėm I-mąją lietuvių dailės parodą Vilniuje. Mano paveikslai pasisekimo neturėjo, ir nieko nuostabaus: Vilnius tebėra vystykluose, — apie meną nei trupučio nenusimano, tas man vis dėlto nuotaikos nesugadino. Ateinančiais metais rengsime antrąją parodą, ir turiu laimėti (203).

Deja, ne ką daugiau Čiurlionis laimėjo ir antrojoje

parodoje 1908 m.

> Tai buvo "žaismas". Daugumas parodos lankytojų jautėsi kaip silkės bačkoj, buvo tokių, kurie įkyriai reikalavo paaiškinimų, buvo tokių, kurie, žiūrėdami į mano paveikslus, juokais trūkę, o gal vos keletas šį tą pajuto, suprato...
>
> Siunčiu bent kiek iškarpų (iš laikraščių), ką čionykščiai idiotai yra parašę apie parodą, bet prašau į tą nežiūrėti rimtai (210).

Tad kai tautiečiai pagaliau išvydo Čiurlionio paveikslus, tai ir jų entuziazmas išgaravo. Tiesa, po kiek laiko (nors ir tai užtruko) nustota šaipytis iš Čiurlionio; tačiau didelis klausimas, ar mes jį tikrai supratom bei įvertinom ir šiandien vertinam taip, kaip iš tikrųjų reikėtų, nors, tiesa, turėjome ir tebeturime jo vardo galeriją... Pagaliau, kaip anuomet buvo juokiamasi iš Čiurlionio, taip ir šiandien daug kas šaiposi iš modernių krypčių mūsų menininkų (ir, apskritai, kūrėjų), pabrėždami, jog tikras, doras lietuvis menininkas "nesveiką, išsigimusią" kūrybą (t. y. modernią) pasmerkia ir atmeta.

Nenuostabu, kad tokioj kultūrinėj aplinkoj Čiurlioniui buvo sunku dirbti.

> Pas mane čia gan biauru: darbo iki šiol neturiu, su mūsų lietuviais šiek tiek skersuojamės. Pasirodė, kad esame visiškai "priešingų polių". Čia viešpatauja Peterburgo "kultūros Stimmung", t. y. romansai (čigoniški), kamarinskaja, o tai, kas man brangu, tai jiems nuobodu ir liūdna (233).

Taip buvo Petrapilio lietuvių tarpe. Vilniuje, nors Čiurlionis ir susipažino "su keliais aukštos kultūros žmonėmis" (204), bendroji padėtis buvo irgi ne ką geresnė.

> Bendrai imant, santykiai su broliais lietuviais labai sunkūs. Drauge dirbti visuomenės labui beveik neįmanoma. Kiekvienas, nors kvailas, dedasi daug išmanąs, o į pažangius žmones, kurie tikrai ką

> nors galėtų padaryti, žiūrima su įtarimu ir nepalankiai. Tai ne tiek iš piktos valios, kiek dėl išsilavinimo ir supratimo sokos. Tai tikrai savosios visuomenės dar neturime, ji dar tik kuriasi (253).

Nors šiandien savąją visuomenę ir turime, tačiau šiaip pastarieji Čiurlionio žodžiai yra tokie taiklūs, taip tinka mūsų dienai, tartum vad. nuosmūkio manifesto autoriai būtų "nusirašę" paskiras Čiurlionio mintis.

Tad galima sakyti, kad, jeigu Čiurlionis šiandien pakiltų iš karsto ir atėjęs gerai apsidairytų mūsų kultūriniame gyvenime (o kritiško pastabumo jam tikrai užtektų), jis, tikriausiai, tartų: daug kur tebestovime toje pačioje vietoje, kaip ir prieš 50 metų. Tai, žinoma, toli gražu, nereiškia, kad nepadaryta jokios pažangos. Anaiptol. Daugiausia nepriklausomybės laikotarpio dėka esame taip toli nuo tų laikų pažengę į priekį, kad faktai yra užtenkamai akivaizdūs ir ypatingų įrodinėjimų nereikalingi. Tai pastebėtų ir kritiškasis Čiurlionis. Antra vertus, vėl reikia pakartoti, kad negalime taip pat užginčyti pažangos stokos paskirose srityse, ypač tose, kurias Čiurlionis yra kritikavęs.

Daugeliu atvejų, jo žodžiais tariant, "tebesame vystykluose". Pagaliau reikia dar atsiminti ir tai, kad toji paralelė tarp Čiurlionio laikų ir šių dienų pirštų rodo mūsų nenaudai. Juk negalime daug stebėtis, kad taip, bet ne kitaip buvo anuo metu, kada tauta gyveno priespaudoje, kada ji dar tik testovėjo prie nepriklausomybės slenkščio. Jeigu Vilnius dar tebebuvo vystykluose, tai ką bekalbėti apie visą Lietuvą? Tačiau, deja, labai nejauku, kad po nepriklausomybės laikotarpio, kurio metu išsiugdėme savąją inteligentiją ir žymiai pakėlėme kultūrinį lygį, dar vis mums tenka sirgti tokiomis ligomis. Tiesa, daug čia kalta ta nelemtoji emigracija: tarpti joje kultūriniam gyvenimui, švelniai tariant, tikrai nelengva. Pagaliau, jeigu būtume nepriklausomybės nepraradę, gal ir tie trūkumai šiandien būtų jau ne tokie ryškūs. Tačiau tai tik teoriniai svarstymai, nuo kurių

lengviau nepasidaro. Turime kalbėti ir šiuo atveju kalbame apie mūsų kasdieniškąją tikrovę — išeivijos kultūrinį gyvenimą. O nuo tikrovės nepabėgsi. Todėl būtų visiškai neišmintinga, tuščios tautinės ambicijos paveiktiems ir pseudopatriotizmo šūkiais vadavaujantis, ožiškai spyriuotis ir nepažvelgti atvirai į akis toms bėdoms, kurios mus tik smukdo. Norint žengti į priekį (o kas to nenori?), pirma reikia žinoti, kur ir kodėl atsilikome. Tad Čiurlionio pastabos šiuo atveju labai praverčia.

II

Esama kūrėjų, kurie, kaip kritikai, šalia savo kūrybinio darbo, pasitenkina vien tik kritika ir "nusiplauna rankas". Yra taip pat kūrėjų, kurie ne tik kritikuoja, bet ir įsijungia į bendrąją kultūrinę veiklą ir, "pasiraitoję rankoves", tiesiog juodadarbiškai stengiasi išgyvendinti tai, ką patys kritikuoja. Prie pastarųjų priklauso ir Čiurlionis.

1907 m. jis rašė savo broliui Povilui, išvykusiam į Ameriką:

> ... kitos išeities nėra, kaip kad grįžti į gimtinę. Darbo čia ir Tau atsiras. Vadovausime lietuviškiems chorams ir t. t. (203).

Povilas grįžo Lietuvon gerokai vėliau, o Čiurlionis, nieko nelaukdamas, pasinėrė į kultūrinį darbą ir, nesiribodamas vien tik chorų vadovavimui, atidavė savo jėgas įvairioms sritims, atliepiančioms jo plačiašakį talentą.

> Vedu chorą, mokau privačiai, lankau susirinkimus, rašau straipsnius, ruošiu Antrąją parodą (207).

Toji veikla nebuvo vien tiktai intelektualinio pobūdžio; Čiurlionis nevengė ir juodo, dažnai nepatraukliaus ir nedėkingo darbo. Štai kad ir minėtosios parodos ruošimas.

Prašau nepykti ant manęs, kad tylėjau. Neturit, Ponia, supratimo, kaip buvau užverstas darbu paskutinėm savaitėm. Visa, kas susiję su paroda, turėjau pats savo rankomis tvarkyti. Laiškai, — o buvo daugybė, — staipsniai, bilietai, katalogai, plakatai, spaustuvė, prekių stotis, policija, gubernatorius. Savo rankomis išardžiau dėžes, o net tempiau sunkumus į trečią aukštą, pas rėmų taisytoją lakščiau be galo (209).

Nesitenkino Čiurlionis vien tik esamu darbu. Jis ieškojo naujų būdų ir kelių kultūrinei veiklai pagyvinti ir jos lygiui pakelti.

... rašau Jums labai svarbiu reikalu. Iš tikro tatai projektas, norėčiau, kad jis **būtinai** išsipildytų. Turiu galvoje prie Dailės draugijos "muzikos šakos" įsteigimą. ... O kadangi klausimas yra labai gyvenimiškas ir net būtinas, tai mums reikia kiek galint greičiau susitarti, kad aktyviai pasirodytume.

Projektas toks:

1) Dail(ės) dr(augija) atidaro lietuvių muzikos skyrių ir tam tikslui paskiria fondą (?) — kiek?

2) Paskelbia lietuvių kompozitoriams konkursą lietuviškoms originalioms kompozicijoms.

3) Renka muzikinę medžiagą asmeniniu keliu ir skelbimais.

4) Steigia iš esamų lietuvių muzikos kūrinių ir iš naujųjų kūrinių muzikos biblioteką.

5) Kasmet ruošia didelius lietuvių muzikos koncertus (panašiai, kaip kad parodas).

6) Pelną iš koncertų skiria naujam konkursui arba premijuotiems kūriniams išleisti.

Tuo būdu muzikos skyrius galėtų pats išsilaikyti (232).

Negana to. Čiurlionis griebėsi dar platesnės apimties ir reikšmingesnių planų.

Darbotvarkėje turime čia "Tautos rūmų" projektą, o tikriau idėją. Straipsniai, apie kuriuos esu

Jums rašęs, lietė tą klausimą. Įrodinėjau tokių rūmų reikalingumą ir stengiausi įtikinti, kad jie privalo būti planuojami plačiu mastu.

Taigi juose (t. y. Tautos rūmuose) turi tilpti:

1) Koncertinė ir teatro salė su gretimom patalpom.

2) Parodų salė su šviesa iš viršaus.

3) Tautos muziejaus salė.

4) Posėdžių salė.

5) Biblioteka ir viešoji skaitykla.

6) Klubas.

7) Muzikų bei artistų draugijoms nuo 5 iki 10 kambarių.

8) Nuomojimui kambariai, kaip pelno šaltinis (206).

Čia tuojau pat reikia pastebėti, kad tie planai nebuvo vien tik svajonės lakios menininko vaizduotės, ko iš Čiurlionio, kokį mes jį populiariai pažįstame, kaip tik galima būtų tikėtis. O, ne: jis juos grindė visiškai realiais pagrindais, konkrečiai nurodydamas, kokiais būdais tuos planus galima įgyvendinti. Tačiau, nežiūrint Čiurlionio entuziazmo ir didelių pastangų, iš tų planų nieko gero neišėjo. Kodėl? Viskas nuėjo niekais dėl to, dėl ko ir šiandien ne tik panašūs, bet ir tokie patys planai amžinai planais tik ir telieka. Ano meto Čiurlionio mintys ir jų nepasisekimo priežastys yra tiesiog šių dienų kopija.

Straipsnis ("Tautos rūmų" projekto reikalu) *sukėlė polemiką. Komedijos ir istorijos. Baisi opozicija* iš konservatyvistų pusės. Esą, perdaug brangu, perdaug gražu, svajonės etc. ect. Tuo tarpu iš tikrųjų, jeigu teks rinkti (pinigus) tam reikalui per penkerius metus, tai vienam lietuviui atsieis keliolika kap(eikų) metams. Nejaugi tai neįmanomas dalykas? Bet ką čia padarysi su prasčiokais (206).

Todėl nenuostabu, kad ir šiandien daug ko neturime, ką privalėtume turėti (nors planų, tiesa, nestokoja), o ką ir turime, tai ir tas dažnai tik vegetuoja.

Dar kartą atsigrįžkime į patį Čiurlionį.

Kaip matėme, jis, toli gražu, neužsidarė ir neapsiribojo vien tik savo kūrybiniu pasauliu. Priešingai: buvo atviras bendrajam kultūriniam ir visuomeniniam darbui. Ir tai nebuvo tik pasyvus atvirumas. Su dideliu pastabumu jis sekė savo kultūrinę aplinką ir kritikavo jos ligas bei trūkumus, dažnai nevengdamas aštrių ir karčių žodžių. Negana to. Nepasitenkindamas vien tik kritika, Čiurlionis pats pasinėrė į bendrąjį darbą ir, nesikratydamas net ir juodadarbiškų pareigų, stengėsi, kiek išgalėjo, pakelti mūsų kultūrinį gyvenimą į aukštesnį lygį. Dirbo tiek, kad kartais tiesiog stebėtis reikia, kaip jis ir sugebėjo viską aplakstyti, visur suspėti.

Tiesa, galima būtų pažvelgti į jo veiklą ir kitu, beveik cinišku požiūriu ir, atsisukus iš šių dienų perspektyvos, tarti: nežiūrint Čiurlionio ir jo bendraminčių visuomeninio kultūrinio darbo, kai kuriais atvejais vis tiek tebestovime po 50 metų toje pačioje vietoje. Štai, sakysime, tuoj po to minėtojo Petrapilio lietuvių vakaro-"jovalo" Čiurlionis sudarė "sąjungą": "aš, Kelpša ir Šimkus — konservatorijos mokiniai — nusprendėme visomis jėgomis priešintis, kad jau niekad nieko panašaus nepasikartotų" (228). Sunku tiksliai pasakyti, ką Čiurlionis ir jo bičiuliai konkrečiai šiuo reikalu darė, tačiau, kaip ten bebūtų, panašaus lygio vakarai vis dėlto ir šiandien tebesikartoja. Maža pažangos, kaip matėme, ir kai kuriose kitose srityse. Tad, toliau kritiškai žvelgiant į Čiurlionio veiklą, galima būtų paklausti: ar apskritai buvo verta tokio masto menininkui, kaip Čiurlionis, eikvoti laiką tam visuomeniniam kultūriniam darbui? Kitaip tariant, ar ne geriau būtų buvę, jeigu jis, vietoj vadovavęs chorams, bėgiojęs po įvairius susirinkimus, plušėjęs grynai techniniais parodų rengimo reikalais, pynęs naujus veiklos planus, stengęsis juos įgyvendinti ir t. t., žodžiu — ar nebūtų geriau buvę (jam pačiam ir, apskritai, mūsų kultūrai), jeigu Čiurlionis, vietoj tos veiklos, būtų daugiau laiko skyręs vien tik savo kūrybiniam darbui — dailei ir muzikai?

Svarstant šį klausimą akademiškai teorinėje plotmėje, reikėtų atsakyti teigiamai, nes juk kūrėjo esmė yra kūryba. Tačiau, antra vertus, atsakymas daug priklauso ir nuo paskiro menininko, jo asmeninio bei kūrybinio charakterio ir pasaulėžvalgos. Kas vienam nuodai, tai kitam — vaistai: vienam menininkui bendroji veikla gali būti jį išblaškanti, didelė klūtis jo kūrybiniam darbui, o kitam priešingai — paspirtis ir net kartais šaltinis.

Čiurlionis bendrojon veiklon atėjo aiškiai ne iš prievartos: savu noru ir net su entuziazmu. Tad visuomeninis kultūrinis darbas jam turėjo būti artimas, natūrali jo gyvenimo dalis. Ir neatrodo, kad tai būtų pakenkę jo kūrybai. Nežiūrint ankstyvos jo mirties (atminkim, kad Čiurlionis mirė eidamas tik 36 metus), kūrybinis jo palikimas, ypač dailės srityje, yra nemažas. Pagaliau svarbiausia šiuo atveju yra tai, kad tautinė jo veikla nesikerta, bet aiškiai derinasi su jo paties kūrybos dvasia, kurioje ryšku tautinių bruožų ieškojimas, pastangos juos išreikšti arba bent panaudoti tapybinėmis ir muzikinėmis priemonėmis. Tad visuomeninis ir kūrybinis elementas vienas kitą tartum papildo ir praplečia. Žodžiu, šalia jautraus, "nerealaus", beveik neribotos vaizduotės ir kūrybinio lakumo menininko, Čiurlionis natūraliai buvo ir realus, kartais tiesiog rūstus, bendrojo kultūrinio visuomeninio gyvenimo kritikas ir, dar daugiau, aktyvus, darbingas jo dalyvis. Šiuo atveju galima jį, iš dalies, tam tikra prasme palyginti (tiesa, to palyginimo per daug nepertempiant) su Vincu Kudirka, kuriame greta racionalaus plačios apimties visuomenininko pasireiškė ir jautrus kūrėjas.

Lieka klausimas, ar toji veikla, nors ir natūrali Čiurlionio charakteriui ir, atrodo, netrukdžiusi jo kūrybai, iš tiesų buvo bergždžia ir beveik beprasmė, kaip ankstyvesnės pastabos įtaigoja. Atsakymas aiškus: ne. Nežiūrint pažangos spragų ir nesvarstant, kiek jos didelės bei reikšmingos, bendrasis kultūrinis lygmuo, kaip

sakyta, nuo Čiurlionio laikų yra žymiai pakilęs. Ir tai kaip tik tokių asmenybių, kaip Čiurlionis, dėka. Tiesa, paskiro individo įnašas visuomeninėje plotmėje dažnai sunkiai apčiuopiamas, nes jis yra įsiliejęs į bendrąjį rezultatą. Tačiau abejoti tuo įnašu vien tik dėl to, kad jo kartais negalima konkrečiai pirštu parodyti ir tiesiogiai susieti su vienu kuriuo nors asmeniu, būtų neteisinga, nes galutinis rezultatas yra visų dirbusiųjų vaisius. Tad neteisinga būtų galvoti, kad ir Čiurlionio visuomeninis kultūrinis darbas buvo bergždžias ir beprasmis, jo pastangos tuščios ir bevaisės.

Šiandien, gyvenant emigracijoje, kuri našiai kultūrai tarpti nėra palanki, tokios asmenybės, kaip Čiurlionis, yra ypač reikalingos: jos yra mūsų duona ir druska. Ir jų deja, daugiausia pasigendame. Žinoma, būtume nerealūs entuziastai, jeigu norėtume, kad kiekvienas mūsų kūrėjas būtų ir bendrosios veiklos aktyvus narys ir dar, ko gero, tokio kūrybinio talento, kaip Čiurlionis. Tai būtų svaičiojimas. Vidutinių sugebėjimų kūrėjas, suderinąs savyje ir bendrąjį darbą, jau yra labai daug. Tuo, tarp kitko, nenorima pasakyti, kad menininkas, kuris užsidaro savyje ir šalinasi nuo bendrosios kultūrinės veiklos, yra smerktinas, nes negalima paneigti jam laisvo apsisprendimo ir noro susitelkti vien savo kūrybai, kuri dažnai kaip tik reikalauja uždarumo ir vienumos. Tuo labiau, kad ir menininkas atsiskyrėlis yra dirbančiosios visuomenės dalis, nes jis savaime atiduoda savo kūrybos vaisius bendrajam lobynui. Tačiau tuo pačiu sunku dar daugiau neįvertinti menininką, kuris, kaip Čiurlionis, suderina ir kūrybinį, ir bendrąjį darbą ir našiai pasireiškia abiejose srityse.

Taip papildę Čiurlionio portretą, galime teigti, kad tokiu būdu jo asmenybė, šalia mums gerai žinomo kūrėjo — dailininko ir muziko, praturtėja dar vienu ryškiu bei reikšmingu bruožu ir įgyja dar didesnę reikšmę — ne tik kūrybinėje, bet visuomeninėje kultūrinėje mūsų gyvenimo raidoje.

GEDULO GIESMĖ

DANGUOLĖ MARCINKUTĖ

Buvau tave pamiršęs, dangau, ir dabar tu prisidengei pilka lavono skraiste.

I

Atsiimk akis, kurios nereikalingos — jos sausos ir tematė svetimus veidus.

Atšauk smegenų veikimą — jie geltonas smėlis, kuriame vaikai pametė žaislus.

Paimk iš mano rankų plazdančią beplunksnio paukščio širdį — nemoku jos apsaugot, nes neišmokau žudyt.

Stiklinis pasaulis dūžta, dangau, — jis suskilo nuo Bacho Agnus Dei, išsiveržusio iš tuščios duobės. Bespalvis rutulys krenta į prarają, kurioj putoja balti vandenys, kurioj paskendo saulė.

II

Balti angelų lavonai nusiima sparnus ir gieda gedulo giesmę. Sparnai krenta ant pražilusio kalno viršūnės ir trikampėmis būrėmis raižo pageltusį ežero paviršių. Besparniai angelai plėšo baltus bibliškus rūbus, ir juodoji dangiška procesija pripildo žemę.

Pasaulis tuščiaviduris, dangau, ir naktys per ilgos, jos kupinos tuštumos. Svajonės pavirto kliedėjimu, ieškojimas klajone, ir tuštumoj blaškosi siaubas, siaubas, dangau. Siaubas ilgina naktis ir plečia amžinybę; siaubas mėlynose negro akyse, ir siaubas veržiasi pro prikąstas mėlynas lūpas. Ir siaubas raketose, kurias mes išmokinom skaičiuot, keturi, trys, du, vienas, ir nulis, nulis, dangau, nulis.

III

Šventieji patriarchai nuverčia surūdijusius dangaus vartus, ir žilabarzdis senis atiduoda raktus vaikui, barstančiam raudonas žuvų akis. Kankiniai kabo virš kalno viršūnių, jų palaimintas kraujas laša ant melsvo granito, pakaruoklio kojos užkliudo mėnulį, ir melsvas granitas kraujuoja verdančia lava. Nekaltos mergelės grįžta prie aukuro, ir jų liemenys aplimpa sukrekėjusiais sakų lašais.

Permatomam stikliniam pasaulyj bėgioja nuogi bepročiai, jie iš paskutiniųjų stengiasi atitaisyt tavo klaidą, dangau, bet kalno viršūnės nesiskiria nuo slėnių, o Odisėjus nepajėgia ištempt savo lanko.

Šešėliai ieško žmonių, ir juos gaudo nykštukai, ir kemša į Kalėdų Senio maišą.

IV

Bet Dievas davė žmogui psichoterapiją, ir Miltown, ir Equanil, ir Deprol, ruduose buteliukuose, po penkiasdešimt tablečių.

Dviejų momentų dozės, ir dvidešimt keturių valandų dozės, ir paskutiniam buteliuke 1440 amžinybių, galutinei dozei.

Buteliukai, rudi stikliniai buteliukai tuščiaviduriam pasauliui, kuriame gyvena stikliniai žmonės.

Buteliukai rikiuojasi, rudi Miltown, Equanil ir Deprol, šaukia kartu su mėlynais Šventaisiais, Kankiniais ir Nekaltom Mergelėm. Jie visi kartoja besparnių angelų žodžius, keturi, trys, du, vienas, tik nulio nėra, nėra nulio, nulį pagavo nykštukai ir stumia pro vieninteles duris, už kurių duobė, ir riebiais magotais aplipę pirštai groja Bachą.

V

Bet reikia rašyt, dangau, nes knygų lentynos turi būti pripildytos, nes formalino kvapas maišosi su prakaitu ir vašku.

"Šuns smegenyse išgręžtos aštuonios skylės;
Keturios dešinėj pusėj,
Keturios kairėj pusėj.

Skylės yra 5.2 mm. diametro, o žmogus, kuris nusišovė, teturi dvi simetriškas skyles, vieną dešinėj pusėj, vieną kairėj pusėj, virš smilkinio".

Šuo gyvas, ir tai turi būt užrašoma knygose.

NEPRIKLAUSOMOJI LIETUVA ŠIANDIENIU ĮVERTINIMU: III

Visa tai — nemalonūs dalykai, bet esu įsitikinęs, kad juos reikia pasakyti garsiai: tai savos rūšies lietuviškos sąmonės terapija.
ALGIRDAS JULIUS GREIMAS

Dviejuose ankstyvesniuosiuose **Metmenų** numeriuose apžvelgę, koks Nepriklausomosios Lietuvos vaizdas yra išlikęs sąžiningai - ir laisvėje - apie ją galvojantiems lietuviams, šiame spausdiname atsakymus į klausimą: "Kokio konkretaus nepriklausomosios Lietuvos gyvenimo aspekto ar įvykio Jūs asmeniškai labiausiai gėdinatės?"

Šį (kai ką, tur būt gąsdinantį) klausimą kėlėme, vedami intelektualinio integralumo: nėra žmogiškos tikrovės, kurioje nebūtų blogio elementų, ir, atsikuriant tos tikrovės vaizdą, yra ir negarbinga, ir subrendusiems ne reikalinga austis jį vien iš šviesiųjų gijų. Toks paveikslas pažinimo požiūriu nebūtų daug kuo geresnis už iliuzijų rezginį, o moralės plotmėje būtų nevertingas, nes nesąžiningai atliktas.

Kaip tik tada, kai sunku būti sąžiningiems, kai labiausiai norisi svajoti bei idealizuoti, sąžiningumas ypač

reikalingas, nes kompromisas su sąžiningumu lengviausiai tada išvirsta moraliniu savęs ir savo pergyvenimų falsifikavimu. Galvojantiems ir rašantiems apie Nepriklausomąją Lietuvą šiandien turėtų būti ypač gyva Albert Camus "juokinga baimė" nenumirti nepasakius **visos** tiesos, nes tada mirtis juk nebeatitaisomai įamžintų melą, kuris glūdi kiekvienoje nepilnai išsakytoje tiesoje, ir žmogus jau nuo šio su jo asmenybe susijusio melo nebegalėtų atsipalaiduoti. (Šias pastabas sukėlė ne mūsų anketos atsakymai, bet kai kurių žymių žmonių kitur išspausdinti atsiminimai).

Keliame šiame numeryje nagrinėjamąjį klausimą dar ir todėl, kad paliudytume, — ir pavergtojoje Lietuvoje pasilikusiems, — jog tremtyje nekovojame už grąžinimą visko, kas yra buvę, kaip yra buvę. Kovojame už laisvę; nesileidžiame savo kovos apakinami nei praeičiai, nei niekam, kas vyksta dabartyje. Kovojame ne iš primityvaus ideologinio apsvaigimo ir ne iš pikto reakcinio užsispyrimo, bet iš pagrįsto įsitikinimo: žinodami, kaip buvo ir kaip yra ir pasirinkdami laisvę. Bet laisvės siekiame tokios, kad būtų geriau negu bet kada yra buvę. Ir todėl turime reikalo praeities suklydimus kritiškai peržvelgti.

Darome tai ne kaltininkų ieškodami ir ne susitelkusias neapykantas liedami. Neapykanta, kad ir kaip "pozityvi", **Metmenims** nėra dorybė, kokia ji oficialiai yra sovietinio bloko kraštuose. Kritikuojame, kai reikia, istorinio teisingumo ir žmogiško integralumo nusiteikimu žvelgdami į faktus, aštriai analizuodami veiksmus ir atsargiai — žmones. Ši nuotaika, mūsų supratimu, pati yra vienas pagrindinių veiksnių, įrikiuojančių tuos, kurie yra pasiryžę jos laikytis, Vakarų pusėn.

Nesigėdinantieji

VINCAS TRUMPA: "Kokio konkretaus NL gyvenimo aspekto ar įvykio Jūs asmeniškai labiausiai gėdinatės?" Redaktorius savo paaiškinime prie šio klausimo sako, kad objektyvus NL įver-

tinimas reikalauja apžvelgti viską — ir šviesiąsias, ir tamsiąsias puses. Atrodo, labai paprasta. Kiekvienos tautos, kaip ir kiekvieno žmogaus, gyvenime yra tamsių ir šviesių pusių. Tačiau tuojau susiduriame su sunkumais, kai pradedame sverti arba "objektyviai vertinti", kas yra šviesu ir kas tamsu, ypač turint galvoje visos tautos gyvenimą. Mat, pati tauta dalykų nedaro ir istorijos nekuria. Žmogus ir žmonių susigrupavimai yra istorijos kūrėjai. Vadinas, ir už tamsias tautos gyvenimo puses atsakingas yra žmogus. Bet ar jis kaltas? Tai didelis ir baisus klausimas.

Bet šiuo atveju žurnalo redaktorius reikalauja daug daugiau: jis nori, kad vieno ar kito NL gyvenimo aspekto ar įvykio žmogus gėdintųsi. Gėdos jausmas paprastai yra susijęs su apsinuoginimu, pirmiausia fiziniu, o toliau ir su dvasiniu. Lietuvių tautai, atrodo, ir vienas ir kitas apsinuoginimo būdas yra svetimas, dėl to ji ir savo kalboje neturi būdvardžio, kuris teigiamai apibūdintų tokį veiksmą atliekantį žmogų. Turime du būdvardžius, susijusius su gėdos jausmu — "begėdis" ir "gėdingas", kurie abu turi neigiamą reikšmę. Kai mums prireikė šia prasme teigiamo būdvardžio, pasiskolinome jį iš lenkų ("sarmatlyvas"), bet ir tam žodžiui suteikėme abejotino teigiamumo vertę. "Begėdis" lietuvių kalboje reiškia ir tą žmogų, kuris pats apsinuogina kitų ir savo paties akivaizdoje ir kuris stengiasi kitus apnuoginti.

Todėl ir pats gėdinimosi veiksmas yra abejotinos vertės. Gal dar nebūtų taip bloga, jei žmogus gėdintųsi dėl kokio nors savo paties veiksmo. Tačiau ar ne per drąsu būtų reikalauti, kad jis viešai prisipažintų atlikęs tokius veiksmus, dėl kurių jam pačiam gėda. Paprastai kiekvienas tokius veiksmus stengiasi nuslėpti arba tik Dievo akivaizdoje teprisipažinti juos daręs. Net ir patys drąsiausieji, kaip šv. Augustinas ar J.J. Rousseau, toli gražu nevisiškai apsinuogino savo viešosiose išpažintyse. Ir gerai, nes kitaip juos reikėtų vadinti ne šventaisiais ar žmogaus filosofijos tyrinėtojais, bet begėdžiais ar pornografinės literatūros platintojais.

Mūsų atvejas dar blogesnis, nes čia reikalaujama ne savo paties viešąją išpažintį atlikti, bet pastatyti prie gėdos stulpo Joną, Petrą ar Vytautą už jo vieną ar kitą darbą. Tiesa, anketoje kalbama apie aspektus ar įvykius, kurių neva reikėtų gėdytis. Bet aspektai ir įvykiai patys neatsiranda; juos kuria žmogus. Gal ir nebūtų labai sunku pasakyti, kad man, pavyzdžiui, gėda dėl gruodžio 17 perversmo ar dėl suvalkiečių šaudymo. Bet aš nedrįsčiau statyti prie gėdos stulpo nei tų, kurie padarė tą perversmą, nei tų, kurie privedė prie jo.

Deja, ypač po II Pasaulinio karo, kada buvo daugmaž priimta sėtoniška kolektyvinės atsakomybės teorija, atsirado žmo-

nių, kurie bandė už vieną ar kitą politinį veiksmą ne prie gėdos stulpo, bet prie kartuvių pastatyti ne tik to veiksmo autorius, bet ir visą tautą. Mes žinome daug pavyzdžių, kaip daug kas bandė pateisinti ištisų Rytų Europos tautų atidavimą sovietiniams budeliams tik dėl to, kad tos tautos ir ankščiau neturėjusios demokratinės santvarkos. La Fontaine vilko galvosena nei kiek nesiskiria nuo tų tariamųjų apaštalų.

Nuostabu, kad daug kas ir mūsų, sąmoningai ar nesąmoningai, propaguoja tą šėtonišką kolektyvinės atsakomybės mintį. Daug kas iš mūsų norėtų, kad dėl tam tikrų praeities veiksmų ("aspektų" ar "įvykių") ištisos grupės žmonių būtų pastatytos prie gėdos stulpo ir, apsibarsčiusios galvas pelenais, atgailautų ligi tol, kol tam tikri "išrinktieji" ar "pateptieji" duos ženklą atsikelti.

Man atrodo, gėdintis dėl Jono ar Petro veiksmų, kaip lygiai *gėdintis dėl visos grupės, klasės ar tautos veiksmų, yra nežmoniška ir nekrikščioniška.* Žinia, kaip Kristus kritikavo tuos, kurie gėdinosi Marijos Magdelenos, ir kaip Jis smerkė fariziejus, kurie didžiavosi, kad Dievas juos sutvėręs geresnius ir tobulesnius negu kitus žmones. Ar ne tokiu fariziejiškumu kvepia ir kai kurių mūsų pastangos reikalauti viešos atgailos ne tik už *savo, bet ir už savo tėvų ir draugų darbus?* Ar *tai neprimena* bolševikišką taktiką kovoti ne tik su buožėmis, bet ir su buožių vaikais? Deja, kaip ir dažnai atsitinka istorijoje, žmonės, kovodami su blogiu, dažnai ir patys tuo blogiu užsikrečia.

Todėl, kiek tai liečia mane, nesigėdinu nei vienu NL gyvenimo aspektu ar įvykiu, nes kategoriškai atmetu kolektyvinės atsakomybės teoriją ir praktiką, ypač kai ji taikoma ne nusikaltėliui, *bet idėjai, galvojimui ar minčiai. Žinoma, tai toli gražu nereiškia,* kad nieko NL gyvenime nebuvo, ko negalima kritikuoti. Kritikuoti ne tik galima, bet ir reikia. Ir kritikuoti reikia viską, absoliučiai viską, nes tik tokiu būdu įmanoma naujo kūryba. Gal tai nuskambės paradoksu, bet **kritikuoti kaip tik daugiau reikia tuos dalykus, kurie bendros opinijos yra laikomi tobulais ir nekritikuotinais.** Mano galva, demokratinis Lietuvos gyvenimo laikotarpis yra daugiau kritikuotinas negu diktatūrinis, nes šio pastarojo liekanos šiandien nesudaro beveik jokios problemos, o demokratinio periodo liekanos dažnai yra tas didysis stabdys, kuris ir neleidžia mums išbristi iš emigrantinės *balos. Prisiminkime* tik mūsų partinį susiskaldymą ir pastangas pagal aną senąjį modelį skaldyti ir mūsų jaunąją kartą. Pagaliau ir pats kai kurių demokratų didžiavimasis savo konsekventišku demokratiškumu ar kartais neprimena fariziejų pasididžiavimą savo išskirtinumu?

Man pačiam visuomet geriau patinka tie žmonės, kurie klysta ir nebijo nuodėmės. Todėl taip skeptiškai žiūriu į visus tuos

atsiminimų autorius, kurie stengiasi jau dabar atsisėsti teisingųjų pusėje, nelaukdami nei paskutinio teismo, nei Aukščiausiojo Teisėjo sprendimo.

VLADAS JAKUBĖNAS: Lankantis keletą kartų Anglijoje, man labai imponavo tenykštė pažiūra, kur **kiekvienas** Anglijos praeities reiškinys yra gerbiamas. Istorinėse vietovėse su didele pagarba rodomi karalių palikimai, bet su nei kiek ne mažesne parodoma vieta, kur Cromwellio laikais karaliui buvo nukirsta galva. Manyčiau, kad ir mums būtų labai pravartu šiuo atžvilgiu pasimokyti iš anglų.

ALGIRDAS JULIUS GREIMAS: Kalbant su svetimaisiais apie prieškarinę Lietuvą, yra nemaža temų, kurių nesinori liesti. Gal gėdos sąvoka ir per stipri šioms nemalonioms sritims apibūdinti, vis dėlto nesinori kalbėti, jei to galima išvengti (tai zuikio politika, bet juk aš kviečiamas pasisakyti apie tautinius refleksus, o ne objektyviai negrinėti lietuviškąją ano meto visuomenę) — apie visą eilę neigiamų reiškinių.

VINCAS RASTENIS: Nesijaučiu, kad nepriklausomoji Lietuvos valstybė ar jos organų sudarytoji padėtis keltų man gėdos jausmą. Apgailestavimas čia būtų tinkamesnis žodis, negu gėda. O apgailestauti galima daug ką, nes daug kas, gal būt, galėjo geriau įvykti, negu įvyko.

VLADAS JAKUBĖNAS: Neigiamo pobūdžio aspektų buvo daug, tačiau aš nejaučiu reikalo dėl jų gėdintis. Jie neišvengiami, naujai valstybei pradedant kilti iš vargo. Tektų gėdintis, jei, praėjus 50-100 metų, tie aspektai nerodytų pagerėjimo žymių, kaip yra, atrodo, tokiame Paragvajuje ar Gvatemaloje. Dabartinė Indonezija mums irgi rodo, koks chaotiškas gali būtų pradinis naujos valstybės kelias. Pas mus, Lietuvoje, neigiamybės būdavo gerokai pagerinamos ar nugalimos per palyginti itin trumpą laiką.

VALTERIS BANAITIS: Žinau ir aš eibes negalavimų. Tačiau, kiek ir galvoju, nerandu tokių, kurie turėtų reikšmės dar ir šiandien. Be to, nepriklausomoji Lietuva nebuvo kokia "tabula rasa". Ji paveldėjo sunkų palikimą. Ar kartais tas palikimas ir kitos anų metų sąlygos nebus esminė visokių negalavimų priežastis?

Prarastas šimtmetis — tik taip galėtume pavadinti tragišką XIX amžiaus epochą Lietuvos žemių gyvenime. Toje epochoje Lietuva tarsi "iškrito" iš savo kaimynų šeimos. Štai keletas esminių faktų:

Vėliausiai 1820 m. visų kaimynų panaikinama baudžiava, pradedamos ten dalinti žemės, jau įvedamos ir pradinės mokyklos. Lietuvoje rusų carai baudžiavą užvilkina iki 1861/62 metų.

Po to, kai kaimynai jau žengia į pramonės amžių, Lietuvą užgula 40 metų lotyniškojo rašto, kalbos ir mokyklų draudimas — netaikytas niekam, nė negrams.

Du visuotiniai sukilimai, kas generacija po vietinį sukilimą — baudžiamieji būriai siaubia kraštą, žmonės keliauja Sibiran ar priversti pabėgti į Vakarus (ko kaimynuose tokiu mastu toli gražu nebuvo).

1905 m. revoliucija pagaliau pradeda trumpą 9 metų neva "liberalizmo" laikotarpį. Po to karas, kuris ypač sunkiai užgula Lietuvą. Jis faktinai baigiasi tik apie 1923 m.

Pergalvoję tik šiuos kelis esminius faktus, nesunkiai suprasime, kad primestas atsilikimas lietė ne tik medžiaginį gyvenimą, bet atsiliepė ir žmonėms.

Ar man, ar tau dėl to gėdytis? Ne — bet dar didesne meile jungtis į darbą, padėti savo žmonėms kilti — tokią iš to padaryčiau išvadą.

Bet tai nelengvino anų metų nepriklausomos Lietuvos problemų.

Vidaus padėtis nepriklausomybės pradžioje buvo daugiau negu keista, ypač ūkio srityje. Jis suskaldytas ištisais "tautiniais ūkiniais monopoliais". Lenkai — žemvalda; žydai — prekyba ir amatai; bankai ir finansai — žydų, vokiečių ir kitų tautinių mažumų rankose. Nieko čia "iš principo" blogo; bet praktikoje tos tautinės mažumos visgi rodė didelį nelojalumą naujai valstybei, nors ji buvo ir jų tėvynė. Dar blogesnė ta aplinkybė, kad ši 15-20% tautinių mažumų dalelė turėjo dar ir kitą, svarbiausią monopolį — išsimokslinimą. O lietuviai? Ūkininkai — luomas, neturįs pakankamai inteligentijos. Ir bandyk tu dabar parlamentarinės demokratijos priemonėmis tvarkyti tokios valstybės reikalus! 15-20% mažumų nė nemanė paisyti 80-85% absoliutinės daugumos nuomonės. Ko jiems ir paisyti — mažuma iš tikrųjų turi keleriopai didesnę, neproporcingą ūkinę įtaką; išsimokslinimo ištisą monopolį. Be žodžių aišku, kad tokia demokratija tegalėjo būti **optiška**; be to, nebuvo jokių tradicijų, patariusių mažumai vis dėlto paisyti daugumos nuomonės. (Šiandien matome, kaip beveik visur demokratija sužlunga nepriklausomybę gavusių pusiau kolonijinių tautų gyvenime. Tai nėra kokios "piktos valios" reiškinys — nei vakar, nei šiandien). Taip 1926 metais (po Pilsudskio perversmo Lenkijoje) Lietuvoje **suspenduojama** demokratija. (Įdomu bus priminti, kad pirmasis "Smetonos režimo" žygis buvo — Lietuvos Banko įsteigimas ir draudimas imti už kreditus daugiau kaip 12% palūkanų, jų iki tada bankai lupdavo net iki 22%!).

Kaip apskritai Lietuva susidorojo su "prarastojo šimtmečio"

paveldėjimu ir nenormalia vidaus padėtimi?

Imtasi tik vienos griežtos reformos — sugriaunamas žemėvaldos monopolis tam, kad žemė pagaliau atitektų tiems, kurie ją dirba. Nepriklausomoji Lietuva įveda krašte visuotinį pradinį mokymą, aštuonių valandų darbo dieną. Buvusiems žemvaldžiams išmokama kompensacijos — bet jie nesijungia į krašto naują gyvenimą, nusišalina — su jais stambi intelektualinė pajėga. Lietuvai tenka ruoštis savus kadrus, visiškai iš naujo. Tam reikia pinigų ir, svarbiausia, laiko.

Pirmasis nepriklausomosios Lietuvos dešimtmetis beveik išimtinai buvo skirtas nugalėti prarastojo šimtmečio atsilikimui. Dar geras penkmetis praeina, kol pradeda reikštis naujieji kadrai. Ir štai, galima sakyti, tik apie 1933 metus prasideda "normali" padėtis, galima jau galvoti ir apie ateitį, galima atsisukti veidu pirmyn.

Ar buvo būdų greičiau nugalėti atsilikimą? Be abejo, buvo — tai svetima pagalba. Tik, deja, anų metų pasaulis tam buvo dar visiškai aklas! Šiandien dviejų milijonų Laoso valstybė vien iš JAV kelinti metai gauna po 50 mil. dolerių besąlyginės pašalpos. Anų metų pinigais tai būtų 500 mil. litų — visas krašto biudžetas. Jeigu Lietuva būtų gavusi nors dešimtą dalį tos sumos... Bet kągi darysi — negavo. Dėl netikros politinės padėties net privatus Vakarų kapitalas Lietuvoje neinvestuojamas.

Ne koks "kapitalizmas", bet baisi **kapitalo stoka** buvo žalinga Lietuvai.

Ar buvo kitokių galimybių sutelkti kapitalo?

Tokių buvo. Stalinas, pradedant 1928 m., parodė, kaip galima skurdą paversti pinigais. Jis visus ir viską nusavino, tokiu gigantišku apiplėšimu sutelkdamas kapitalo investicijoms. Savaime suprantama — tai buvo galima padaryti ir Lietuvoje (tai šiandien taikoma penktadalyje pasaulio...). Tik kaina yra ir lieka — žmogžudystės, banditizmas, melas ir teroras. (Kada gi nustos visa tai vadinti "komunizmu"?).

Ir jeigu kuo **didžiuojuos**, tai tuo, kad nepriklausomoji Lietuva vieningu visų jos gyventojų pritarimu veikiau rinkosi erškėčiais klotą, sūraus prakaito nulietą, sunkaus darbo kelią — **bet** nesusitepė tokiais nežmoniškais kriminalais. O pagunda **buvo** nemaža: juk tuo iš karto būtų buvusi sulikviduoti nepatikimų tautinių mažumų ūkiniai monopoliai...

Kitą kelią susirado nepriklausomoji Lietuva. Ji nieko neapiplėšė, bet intensyviu darbu **išplėtė savo ūkį.** Neprarado savo krautuvių žydai, nenustojo teisės į gamyklas kiti, bet greta jų iš augo keleriopai pajėgesnė, modernesnė lietuviška pramonė, prekybos ir susisiekimo įmonės. Kapitalą sunešė smulkūs akcininkai,

kooperatininkai. Jaunutė Lietuva savo jėgomis statėsi liaudies kapitalizmo, pluralistinės nuosavybės pagrindais. Ir šioje srityje ji, be jokios abejonės, buvo pažangesnė už daugelį ano meto iškilios pramonės kraštų. Į trisdešimtųjų metų pabaigą jau buvo žengiama per agrarinio krašto slenkstį, jau imta rimtai svarstyti krašto pramoninimo perspektyvos; atsirado rimti savos darbininkijos kadrai ir pradėta rūpintis pagrindiniu socialinių reikalų tvarkymu.

Pabaigoje panagrinėkime dar pačią svarbiausią — **išorinio saugumo** temą. Saugumo problema pirmos reikšmės klausimas mažam kraštui — ir gyvybinės reikšmės Lietuvos geografinei padėčiai, pačiam Rytų — Vakarų tarpdury. Dar ilgai po Pirmojo Pasaulinio karo Lietuvoje siautė maskolių raudonųjų ir vokiečių bermontininkų gaujos. Po to lenkai okupavo kone trečdalį teritorijos; atėmė Vilnių, stambiausią pramonės centrą, krašto sostinę. Pirmoji vidaus krizė 1926 m. priveda prie demokratijos suspendavimo. 1929-32 m. pasaulinė ūkio krizė skaudžiai atsiliepia ir Lietuvai. Nuo 1933 m. hitlerinė Vokietija pirmuoju agresijos taikiniu renkasi Lietuvą. Jos "modeliu" Hitleris išbando planus vėliau užkariauti pasauliui, bet Lietuva atsilaiko. 1938 m. vėl atbunda lenkų plėšrumas (ultimatumas) ir netrukus dviejų politinių banditų, Stalino ir Hitlerio, sąmokslas prieš taiką visą pasaulį paskandina kraujuje ir ašarose.

Tokie kieti istorinio vyksmo barjerai, man rodos, pirmiausia ir apsprendė Lietuvos vidaus reikalus. Jeigu pirmame nepriklausomybės laikotarpyje įvyko dalinio demokratijos suspendavimo nelaimė, tai iš dalies dar ir nepastovios vidaus padėties išdava. Jeigu nepavyko antrame etape prie jos grįžti — tikriausiai ne dėl drąsos stokos ar kieno piktos valios. Niekas arklio nekeičia *vidury šėlstančios upės*... Kas mano, kad buvo galima geriau — lai sarmatinasi pats, kad nesugebėjo geriau padaryti. Man gi, kaip gyvam anų metų liudininkui, neatrodo, kad kas nors, kad ir dar toks genijus, būtų daug ko gudresnio išgalvojęs.

Pagaliau prie neigiamybių priskirkime nenormalias tarptautinės padėties išdavas krašto ūkiui. Nebūtinai tokia padėtis ir vėl turi būti, bet tąsyk ji buvo ši: dvidešimt metų Lenkijos-Lietuvos siena buvo aklinai uždaryta. Beveik dešimtį metų siena su Vokietija prilygo apkasų linijai. Tai labai neigiamai paveikė krašto ūkį ir jo kilimą bei kultūrėjimą. O svarbiausia: didžiulis Rusijos subkontinentas, kurio natūrali tranzito bazė yra Lietuva, Latvija ir Estija, tuomet buvo visiškas prekybinis nulis. Didele dalimi tokia nenormali padėtis nepriklausė nuo Lietuvos valios ar įtakos; tos sąlygos tačiau egzistavo ir gal per pusę sumažino ta gerovę, kurią kraštas galėjo pasiekti "normaliais" laikais.

Tokių sąlygų akivaizdoje nežinočiau nieko, dėl ko turėčiau "gėdintis". Jeigu ką turėčiau **apgailestauti,** tai tiktai faktą, kad Lietuvai trūko laiko, kad dar reikėjo vieno laisvo dešimtmečio, ir Lietuva būtų atsistojusi laisvųjų tautų tarpe ne tik kaip lygus, bet daugeliu atžvilgiu ir žymiai pranašesnis už kitus partneris.

Kartu per tokį dešimtmetį tautinė sąmonė, be jokios abejonės, būtų pasiekusi dar aukštesnį laipsnį — valstybinę samonę, kuri yra būtina bet kurios demokratijos sąlyga.

1. ŪKIS

VLADAS JAKUBĖNAS: Ūkinėje srityje buvo tendencijos užmiršti, kad Lietuva iš esmės buvo ūkininkų šalis. Latvija ir Estija tuo atžvilgiu vedė tikslesnę politiką. Mūsų vyriausybei kartais reikėdavo nemalonių sukrėtimų, kad prisimintų, kas sudarė mūsų krašto pagrindą.

KAROLIS DRUNGA: Jei jau kalbėti apie gėdinimąsi, tai noriu paminėti tik vieną vaizdą, kuris man visad sukeldavo gėdos jausmą. Nors nepriklausomojoje Lietuvoje neturėjau gerų medžiaginių sąlygų, tačiau ir skurdo nejaučiau. Gyvenau su motina labai kukliai, tačiau niekad asmeniškai nesijaučiau pažeistas socialinės nelygybės. Bet, kai tekdavo eiti pro Kauno pakraščius, kur į Nerį nuvingiuoja Utenos gatvė, ant keleto kalvelių atsiverdavo vaizdas, vad. "brazilka", kokio aš net nemačiau dar ir prasčiausiuose Čikagos rajonuose. Tai buvo Kauno "slums". Ačiū Dievui, nedidelės apimties, bet visgi pakankamas, kad veidas paraustų.

Be to, kai 1935 m. vasarą išvaikščiojau pėsčias Rytų Lietuvą (pagal demarkacijos liniją, nuo Kaišiadorių iki Zarasų), tai užtikau ūkininkų sodybėlių ar kaimelių, kur dėl skurdo, nešvaros ir kitų panašių vargą lydinčių reiškinių dar jauna širdis tikrai galėjo suskausti.

Ir, trečia, niekad neišlikdavau ramus, kai pamatydavau **daug kur dar** buvusią nepaprastai sunkią žemės ūkio samdomų darbininkų ir kai kur užsilikusių kumetynų gyvenimo vaizdą. Nors tai nebuvo visuotinis reiškinys, o tik palaipsniui pradėjęs nykti caristinio okupacijos laikotarpio palikimas, visgi ir patys objektyviausi Lietuvos ūkinių galimybių aiškinimai neįstengdavo sukurti jausmo, kad minimieji reiškiniai yra normalūs ir neišvengiami.

Manau, kad daug ką galima būtų iš tų reiškinių pašalinti, nors ir ne viską tuojau, **jei tik to meto vadovaujantieji politiniai sluoksniai būtų turėję aiškesnę, platesnę, energingesnę socialinę koncepciją.** Ir nors labai gerai žinau ano meto Lietuvos ūkinio pajėgumo ribotumą, prisimenu 1929-30 m. pasaulinės krizės pasėkas Lietuvoje ir liudininku pergyvenau tuos sunkumus, kurie

kilo Lietuvos žemės ūkio eksportui, kai hitlerinė Vokietija atsisakė atitinkamų prekybos sutarčių ir privertė Lietuvą sunkiai ir nuostolingai ieškoti rinkų kitur, visgi galvoju, kad būtų buvę galima surasti materialinių priemonių ir sukurti įstatyminių sąlygų aniems negražiems randams iš Lietuvos veido pašalinti.

Esu įvairiom progom patyręs, iš eilės aukštesnes pareigas Lietuvoje ėjusių žmonių, kad 1918-40 m. laikotarpiu kariuomenės, jos išlaikymo, mokymo ir ginklavimo reikalams buvo išleista apie 1.5 milijardo litų, t.y. ketvirdalis ar net daugiau to laikotarpio valstybės biudžetų. (Birštono elektros jėgainė su didžiuliais prakasimais ir t.t. projektinėse kalkuliacijose turėjusi kainuoti apie 60 milijonų litų). Jei valstybės atsikūrimo pradžioje tos išlaidos objektyviai buvo neišvengiamos, tai vėliau dėl mūsų agresingųjų, didžiųjų kaimynų pajėgumo visgi galėjo kilti klausimas, ar mums beturi kurios nors prasmės "ginklavimosi varžybos". Neneigiu kariuomenės laikymo prasmės ano meto Lietuvoje. Jau vien dėl to, kad pats esu matęs, kaip iš slunkiais atvažiavusių karinės prievolės atlikti kaimo vyrukų grįždavo namo mitrūs vyrai. Tačiau brangiai kainavęs neva modernių ginklų užpirkimas, prieš porą metų nupirktos tanketės ar lėktuvai po poros metų tapę jau atsilikusiais ir kiti panašūs įsigijimai — ar tai buvo reikalinga?

Nenorėdamas vaidinti įžvalgumo, kai šaukštai jau po pietų, noriu pasakyti, kad tokios ir panašios mintys kilo tik po to, kai bolševikinė invazija per porą dienų sutraiškė tai, kas buvo puoselėta ir apmokėta per 20 metų. Gimnazijos gi ir universiteto lankymo metais (iki 1940 m.) per paradus ar kitur matyti žygiuoją kariai romantiškai primindavo Vytauto Didžiojo pulkus prie Juodosios jūros ar Žalgirio mūšio metu. Gi gen. Raštikis, ypač po paradinių kalbų, būdavo išgyvenamas kaip Napoleonas, ir gimnazisto sieloje tada būdavo ramu, saugu, svajinga. Todėl ir nebandau mesti pernelyg didelio šešėlio ant tų, kurių galioje buvo truputį nutraukti nuo kariuomenės tai, kas kelių tūkstančių Hitlerio ar Stalino tankų šešėlyje išgelbėjimo negalėjo žadėti, o atitrauktus milijonus sunaudoti taip, kad nebūtų likę "brazilkos" ir kad nebebūtų kumetynų su jų rachitiškais vaikais. Žinau, kad mėginimas "nuskriausti" kariuomenę būtų buvęs pasitiktas, jei jau ne akmenimis, tai bent visų šunų užpiudymu. Gal tai net būtų kainavę atitinkamai vyriausybei sostą. Todė nesmerkiu ir nekalbu apie obsoliutų gėdos jausmą šiuo atveju. Man tik **labai gaila**, kad ano meto politinį gyvenimą apsprendžiančiuose sluoksniuose ir valstybės vadovaujančiųjų tarpe nebuvo norėta pasinaudoti platesne fantazija ir, jei reikia, drąsumu, kad neliktų

Lietuvos veide, gal būt, pačių biauriausių, nors ir iš carizmo paveldėtų, randų.

(Ryšium su tuo noriu pridėti, kad už dalies Kauno darbininkijos skurdą, pasireiškusį "brazilkos" pavidalu, jau ir tuomet žymiai buvo atsakinga Sov. Sąjunga. Eilė Kauno fabrikų, jų tarpe žinomoji Tilmanso įmonė, iki I Pasaulinio karo savo gaminius beveik išimtinai eksportavo Rusijon. Gi Sov. Sąjunga kategoriškai atsisakydavo imti iš Pabaltijo valstybių gaminius. Dėl tokios, pramatomų tikslų diktuojamos, laikysenos ne tik Lietuvoje likvidavosi bei skurdo eilė įmonių, bet ir Estijoje bei Latvijoje, kur pramonė taip pat žymia dalimi buvo susikūrusi, remdamasi Rusijos rinka).

2. BENDRUOMENĖ

JONAS MULOKAS: Laikau daugiausia gėdingu tai pataikūnų prisiplakėlių ir apskritai plokščiojo elemento prasimušimą į paviršių kaikuriose vietose.

TEODORAS DAUKANTAS: Kai kurių svarbių pareigūnų korupciją.

VANDA SRUOGIENĖ: Augo krašte oportūnizmas ir nepaprastai spartus "ponėjimas". Pamiršti buvo demokratiškumo principai, kuriais mūsų valstybė kūrėsi, augo karjerizmas, troškimas bet kuriais būdais kuo greičiausiai praturtėti, kitą išnaudoti ir slėgti. O mužikas, tapęs ponu, dažniausiai buvo biauresnis išnaudotojas už tuos pasmerktuosius senųjų laikų ponus, kurių tarpe jau neretas buvo Tolstojaus ir kt. humanistų rašytojų įtakoje, kuris turėjo daugiau kultūros arba dar gyveno senais, kilniais krikščionybės principais. Kartu augo šovinizmas, netolerantingumas, kuris karo įvykių metu mums skaudžiai atsiliepė, nes be reikalo padarė mums priešų.

KAROLIS DRUNGA: Jei pirmame nepriklausomosios Lietuvos dešimtmetyje buvo eilė išeikvojimo, iš valstybės pasipelnymo, korupcijos ir panašių atsitikimų, išvirtusių net skandalingomis bylomis ir iš dalies visuomeninio gyvenimo kompromitavimu, tai visgi šitie atsitikimai nebuvo būdingi lietuviškojo gyvenimo visumai. Nepametu iš akių ir 1918 m. Lietuvos valstybės atkūrimo istorinio konteksto, ir todėl tai, kas buvo bloga, peiktina bei smerktina, mano nuomone, buvo laikini, sunkios pradžios determinuoti, nebūdingi atsitikimai, nereikšmingi pereinamojo periodo palydovai.

ALGIRDAS JULIUS GREIMAS: Jei, kalbėdamas apie Lietuvą, *galėčiau pats pasirinkti sau tinkamą svetimtautį*, rinkčiausi tokį, kuris nebuvo matęs Kauno. Kaltė čia, žinoma, lie-

tuviškosios buržuazijos ir valdančiųjų sluogsnių, — tiesiog ne kaltė, o vaizduotės stoka, — bet laikinoji sostinė buvo pradėta statyti ne plačiose senamiestį supusių žalumynų erdvėse, o sporadiškai augo senojo slėnio smarvėje, tarp lūšnų ir griuvėsių. **Kaunas buvo Europos Rytų miestas be veido:** jokia tradicija nesiejo jo su praeitimi; nevaizdavo jis nei jaunos, sparčiai augančios ir turtėjančios tautos aspiracijų.

Pagaliau, kalbėdamas apie Lietuvą, nenorėčiau turėti šalia savęs tipiško **lietuvio smulkaus miestiečio,** ypač jeigu jis dar priklauso nuoširdžių propagandistų — à la Algirdas Gustaitis — porūšei.

3. POLITIKA

ALGIRDAS JULIUS GREIMAS: Gėda, kai būni priverstas prisipažinti, kad nepriklausomoje Lietuvoje nebuvo **civilinės metrikacijos.** Lietuvos bažnyčiai čia tenka didelė atsakomybė, betgi Lietuvos nepateisinsi sakydamas, kad mūsų kunigija buvo tamsi. Nes ir kunigija yra lietuviškas produktas.

Nesmagu darosi, kai svetimtautis, šiek tiek domėjęsis ano meto Europos politika, tau primena, kad ir Lietuva vienu metu buvo pasidavusi diktatūrų manijai ir **turėjo savo diktatoriuką:** tai visiškai neatitinka tavo peršamą skandinaviško tipo krašto vaizdą. Gali, žinoma, teisinti, kad ta diktatūra buvo palyginti švelni, paternalistinė: vis tiek reikia pripažinti, kad mes politiškai buvom nesubrendę, nes reikalingi "tėviškos" Plechavičiaus, Raštikio ar Smetonos globos.

MYKOLAS VAITKUS: Visų pirma — kad po 1926 m. gruodžio 17 mūsų valdantieji sluogsniai nukrypo nuo demokratinio kelio fašizmo link.

JUOZAS KAMINSKAS: Ir dabar nesitveriu, prisimindamas 1926 m. gruodžio 17 d. perversmą bei jo motyvus. Asmeninės ambicijos, grupinių interesų ir partinio egoizmo padiktuotas "žygis" buvo brutalus tautos sunkiai iškovotų teisių į suverenumą suniokojimas. Perversmo sukurtas vadistinis režimas demoralizavo tautą ir atėmė iš jos galimybę laisvai ir savarankiškai tarpti. Suprantama, netikiu pramanyta legenda, kad Lietuvai tuomet grėsęs bolševizmo pavojus.

JERONIMAS CICĖNAS: Gruodžio 17-toji!

Lyg griausmas vidur speigų, lyg gaisras kaitrymety. Ir „susimąstė susikrimto Vilniaus krašto lietuvis. Lietuva, ta, kuri laisva ir nepriklausoma, ak, 1920 m. vasarą buvo juk kaip svetelis, kaip viešnia, kaip properša naktovidy, buvo – buvo atėjusi iki Brėslaujos, Kazionių, ir ten, kur palei Naročią, Lavariškes, apeig

Lydą, Augustavą. Nešė ją, kaip rugiapiūtės nuobaigų vainiką, atnešė karys, tas eilinis, ir tas, kur karininkas. Atėjo su daina, su šypsena. Ir užvirė darbas valsčiuj, po seniūnijas, ant viešųjų kelių. Lietuvos karys — pats vardas šventasis, pats orumas ir taurumas. Toks jis buvo ir liko atminime, kai vėl sugrįžo klasta ir okupacija.

Ir štai lietuvis karys pakyla prieš Lietuvą, kurią jis nepriklausomybės kovų metu gynė ir apgynė?! Kažkas baisaus. Kažkur netvarka. Ir prisislėpus nakčia. Eilinis karys — įsakytas. Bet su kuo susidėjo dalis karininkų? Ko siekia tikrieji smurtininkai?! Išvaikė ne seimą, bet tautos valią. Pažeidė ne demokratinę kairę, bet patį Nepriklausomybės Aktą. Konstituciją. Demokratinių diskusijų laisvę. Teisę rūpintis valstybe.

1926-1959. Ar ne 33 metai? Ar ne ganėtinas laiko tarpas visiškam blaivumui minty ir rašte?

Juo labiau, kad tremty, demokratijos kraštuos. Istorijos ir įgimtos teisybės pajutimo vardu. Tėvų kraštui, jo laisvės bylai begelbstint.

Po Gruodžio 17-tosios netruko suskilti Vilniaus krašto lietuvių vienybė ir susiklausymas. Kieno naudai? Ėjo lūžis per visus užsienio lietuvius. O tėvynėj? Tauragės sukilimas. Voldemarininkų bandymas sukilti prieš tautininkus. Spaustuvių sprogdinimai. Suvalkiečių artojų maištas. Įvykiai visada rieda grandies sistema.

Ar mūs tremtis pirmoji? Plečkaitis plečkaičiu, o faktas yra vienas, kad po Gruodžio 17-tosios kilo reikalas keliems tūkstančiams tautiečių pastogės, duonos, o visų pirma laisvės ieškoti svetur, net priešiškos Lenkijos okupuotame krašte.

KAROLIS DRUNGA: Net ir 1926 m. perversmas ir po to ėjęs pseudodiktatūrinis režimas, nors jam ir nepritariu, neįstengia pažadinti gėdos jausmo, nes daugelis aplinkybių verčia mane tame reiškinyje įžiūrėti ne išimtinę piktą mažumos valią bei sauvalę, o daug gilesnius istorinius bei sociologinius sąryšius, privedusius prie tokio, o ne kitokio režimo. (Būtų tikrai verta keleto disertacijų tema, kodėl gi Europos ruože nuo Suomijos įlankos iki Turkijos anuo laikotarpiu buvo susidarę daugiau ar mažiau panašūs režimai). Be to, esu giliai įsitikinęs, kad, jei ne bolševikinė okupacija, tai neilgiau kaip kokių 10 metų laikotarpiu nuo 1940 m. smetoninis režimas būtų ne revoliucijos, bet evoliucijos keliu perauges į patenkinamą demokratišką santvarką.

VYTAUTAS VARDYS: Varnių ir panašių internavimo stovyklų, kurias paskui imta kituose kraštuose vadinti kacetais. Jos buvo įsteigtos Smetonai ėmus valdyti. Kitų komentarų čia nereikia. Man nacionalizmas be laisvės yra gėda, kad ir lietuviškiausiai kalbąs.

VANDA SRUOGIENĖ: Vadinamieji "saugumo" organai išaugo į baisią įstaigą, kuri demoralizavo visą tautą. Pats principas nepasitikėti piliečiais sudarė kiekvienam doram lietuviui nesaugumo pajautimą, įžeisdavo nuoširdžius patriotus. Geros algos šnipams privedė prie tokio reiškinio, kurį geriausiai iliustruoja tikras gyvenimo pavyzdys. X valsčiaus seniūno (stambaus ūkininko) sūnus, baigęs keturklasę, buvo paklaustas, ką jis toliau darysiąs. "Eisiu į kunigų seminariją arba į saugumą: čia ir čia dirbti nereikia, o gyvenimas geras, žmonės gerbia ir bijo". Taip jaunimas buvo iš pagrindų demoralizuojamas. Susidarė situacija, kad dar prieš 1939 m. tokie patriotai, kaip Steponas Kairys, Vincas Krėvė, Balys Sruoga ir kt. buvo apstatyti šnipais — šnipais, kurie buvo apmokami ir kurie čia pat apsisukę nuėjo tarnauti ir Hitleriui ir Stalinui... savo žmones į pražūtį vesdami... "Saugumo" sistema — tai didžiausia gėda!

Lygia greta pasibaisėtinai augo viešosios policijos galia, greitu tempu riedėjom į "Polizeistaat".

LEONARDAS DAMBRIŪNAS: Gėdingiausiu faktu laikau keturių suvalkiečių, vad. streiko dalyvių, nubaudimą mirties bausme. Kadangi bausmė buvo neproporcinga jų nusikaltimui ir dėl to neteisinga, tai sava valdžia gerokai susikompromitavo, leisdama pirmam valstybės prezidentui susitepti savų žmonių krauju, žmonių, kurie nebuvo savos valstybės išdavikai ar priešai, o tik tuometinės valdžios priešai. Tuo būdu buvo suteptas idealistinis savo valdžios paveikslas, parodant, kad ir sava valdžia saviems žmonėms gali būti žiauri ir neteisinga.

VINCAS RASTENIS: Ne tik dabar, bet jau ir tada, paskutiniaisiais nepriklausomojo gyvenimo metais, man atrodė labiausiai apgailėtina, kad buvo per daug prisirišimo prie tradicinių priemonių krašto gynybos srityje, kad buvo laikoma "piktžodžiavimu" kiekviena užuomina apie persiorganizavimą rengti visą visuomenę partizaniniam ir kultūriniam pasipriešinimui vietoj beviltiškų pastangų atsilaikyti vadinamųjų reguliarių ginkluotų pajėgų narsumu.

VLADAS JAKUBĖNAS: Kariuomenei užlaikyti išlaidos buvo neproporcingos ir neatitiko realiam reikalui. Tačiau, karininkiją sočiai užlaikant, pavyko išvengti dažnų, kariuomenės vadovaujamų valdžios pasikeitimų, kaip tai esti ispaniškose Amerikos respublikose.

JURGIS GIMBUTAS: Spėju, kad bent keli šios anketos dalyviai primins tą pačią gėdingą Lietuvos nelaimę: tolerancijos užgniaužimą, prisiėmus diktatūrinę vienos valdančios partijos sistemą dvylikai metų. Nemažindamas to liūdno fakto reikšmės, su-

stoju ties kita NL nelaime, dėl kurios tenka ne gėdintis, bet apgailestauti. Tai sostinės Vilniaus su trečdaliu valstybės teritorijos netekimas. Mes žinome lenkų įvykdytą agresiją, lietuvių kariuomenės sunkias pastangas atsilaikyti fronte, bet maža težinome apie diplomatinius to praradimo užkulisius. Kyla klausimas, ar tik ne diplomatiniame fronte įvyko lemiamasai pralaimėjimas? Kodėl ir kaip? Žinome, kad lenkai sugebėjo rasti užtarėjų Vilniaus reikalu aukštuose Vakarų sąjungininkų sluogsniuose (marš. Fošas). Ar iš tikrųjų Lietuvos vyriausybė ir jos atstovai užsieniuose darė visa, kas tik buvo įmanoma anais sunkiais 1919-1920 metais, kad išvengtų neteisingo Vilniaus praradimo? Kai kurie faktai, pvz. 1919 m. demarkacijos linijos nustatymas, leidžia manyti, kad, be nesėkmės, buvo padaryta klaidų ir parodyta neapsižiūrėjimo iš lietuvių pusės. (Žr. K. Žukas, **Žvilgsnis į praeitį**, Chicago 1959, psl. 210).

TEODORAS DAUKANTAS: 1938 m. kovo 17 d. lenkiško ultimatumo priėmimas, nes tai buvo visų tolesnių gėdingų nusileidimų anga.

MYKOLAS VAITKUS: Kad, 1940 metais rusams bolševikams užplūstant, nė simboliniu ženklu neparodė pasauliui bei savo ateinančioms kartoms, jog laisvę brangina net iki savo gyvybę padedant už ją, kaip suomiai.

VYTAUTAS VAITIEKŪNAS: Nykiausias nepriklausomosios Lietuvos gyvenimo įvykis buvo nesipriešinimas Sov. Sąjungos agresijai 1939-1940 m. Iš esmės tai buvo nepriklausomybės išdavimas.

JONAS PAPLĖNAS: Juoda nepriklausomosios Lietuvos istorijos dėme laikau besąlyginę kapituliaciją Sovietų Sąjungai 1940 metais. Ir šiandien, beveik dviejų dešimčių metų perspektyvoje, sunku suprasti ir neįmanoma pateisinti tuometinės koalicinės Lietuvos vyriausybės narių daugumos nenorą pasipriešinti Sovietų Sąjungos invazijai. Tiesa, pasipriešinimas, kad ir simbolinis, būtų pareikalavęs aukų, bet ar ne naivu buvo tikėtis, kad nesipriešinimas ką nors išgelbės?

Nesipriešinimas raudonajai okupacijai (1)susilpnino lietuvių tautos prestižą kitų tautų akyse, (2) davė Kremliui patogų argumentą, kad lietuvių tauta išskėstomis rankomis sutiko "išvaduotojus", ir (3) pažeidė jaunosios kartos patriotinių jausmų ir heroiškumo auklėjimą.

4. KULTŪRA

VLADAS JAKUBĖNAS: Kaip muzikui, man Lietuvoje nepatiko štai kas: per didelis dėmesys buvo teikiamas Valstybės

Teatrui, operai, baletui, o per mažas gimtosios muzikos kūrybos palaikymui, muzikų kūrinių spausdinimui, chorinės muzikos ugdymui. Paskutinis penkmetis prieš sovietų invaziją čia rodė geroko pagerėjimo.

Keli galimi komentarai:

1. Skirtingai nuo jaunesnės kartos — intymesnės ir atviresnės tiek žmogiškos, tiek tautinės egzistencijos svarstymuose — vyresniųjų daugelio apskritai **gėdinamasi gėdintis.** Šiuo atžvilgiu, atrodo, bus dar nepasiekta to aukštesnio sąmoningumo, kada patsai komunikacijos nuoširdumas reikalauja lygia dalia tarpusavyje prisipažinti to, kuo didžiuojamasi, kaip to, ko gėdinamasi. Lietuvių visuomenė dar pergyvena priešpsichoanalitinį amžių ir šia prasme tebėra moderniųjų laikų prieangyje. Gali būti, kad tremties nesaugumas daro ypač nepriimtinu dalyku gėdos prisipažinimu suintyminti tai, kas reikalinga išlaikyti stiprybės šaltiniu, tediskutuotiniu, net ir kritikuojant, kilnioje neasmeniškoje aukštumoje. Gali būti, kad psichologiškai ypač sunku gėdintis dėl to, kas jau nebeatitaisoma, t. y. dėl praeities, kurios net ir likę paminklai iš mūsų atimti. Bet ir apskritai lietuvių galvojime (kaip ir grožinėje literatūroje) dar tebeturima intymumo baimė[1]). Tebeieškoma "idealistinio paveikslo". Jo

---

1. Ar galima būtų, pavyzdžiui, apie lietuviškąją literatūrą taip išsitarti, kaip Lionel Trilling neseniai rašė apie moderniąją šokiruojančiai asmeniška kaip mūsiškė: ji klausia kiekvieną klauliteratūrą apskritai: "Jokia literatūra niekada nėra buvusi tokia simą, kuris uždraustas mandagioje draugijoje... Ji klausia, ar mes patenkinti savimi, ar mes išganyti ar prakeikti — labiau negu bet kuo kitu mūsų literatūra yra susirūpinusi išganymu... Nedrįsčiau jos pavadinti religine, bet ji, be abejo, turi tą ypatingą rūpesčio dvasiniu gyvenimu intensyvumą, kurį pastebėjo Hegelis, kai jis kalbėjo apie didįjį modernųjį fenomeną — dvasiškumo sekuliarizaciją". Lionel Trilling, "On the Modern Element in Modern Literature", **Partisan Review,** January-February, 1961, psl. 15. Lietuvių literatūroje kaip tik tie, kurie šias modernaus dva-

siekiant, reikalaujama daug ką **užgniaužti** (represuoti psichoanalitine prasme). Bet, kaip gerai žinoma psichologams, tai, kas užgniaužiama, — kas negalima aiškiai ir atvirai išreikšti, — nepradingsta, o suranda kokį mažiau aiškų ir atvirą kelią viešumon. Ar nėra dažni senų sąskaitų suvedinėjimai toksai visuomeniškas "užgniaužtojo sugrįžimas"? Ar nebūtų galima jo žymia dalimi išvengti, drauge atvirai formuluojant pilnutinę nepriklausomosios Lietuvos koncepciją, drauge didžiuojantis ir drauge — nes tai yra nuoširdumo sąlyga — gėdinantis?

2. Anketoje išryškėja dvi skirtingos nuomonės dėl NL bendruomeninio charakterio raidos krypties: vieniems blogybės buvo laikini, kūrimosi sąlygų apspręsti pradiniai negalavimai, kitiems, atvirkščiai, pradžia atrodo buvusi idealistinis laikotarpis, o korupcija prasidėjusi su vėlesniu "išponėjimu" (suburžuazėjimu). Kiek šis nuomonių skirtumas atspindi **vertinimo kriterijų** skirtumus ir kiek jis yra nesutarimas dėl **faktų**? Ar nevertėtų, prieš siekiant suformuluoti daugiau ar mažiau atbaigtą NL vaizdą, išsidirbti kelias skirtingas, bet faktais pagrįstas jos koncepcijas, ir tada stengtis, kiek įmanoma, jas suderinti? Kur baigiasi "istorinio objektyvumo" ribos ir prasideda (teisėtų ir reikalingų) skirtingų vertinimų sritis? Nesinorėtų, kad susiformavęs NL vaizdas turėtų anemišką vadovėlių pobūdį nei kad jam būtų užspaustas vienos, kad ir perdėm jau mūsų tarpe įsivyravusios, ideologijos antspaudas.

3. Keliais atvejais anketoje pastebimas nepriklausomajai Lietuvai buvęs būdingas drąsesnės visuomeninės vaizduotės trūkumas — bruožas, daugelio stebėtojų nuomone, sėkmingai išsaugotas ir tremtyje.

4. Beveik visiškai neturima priekaištų NL kultūri-

---

sinio intymumo charakteristikas turi, — pavyzdžiui, Antanas Škėma, — yra plačioje skaitančiųjų visuomenėje nepopuliarūs, ir tai kaip tik dėl šių savybių.

niam gyvenimui. Kultūra suteikia daug pagrindo didžiavimuisi NL pasiekimais (**Metmenys**, Nr. 3), bet kritikuoti jos apskritai nenorima. Kultūra yra buvusi didžiausio **savimi pasitenkinimo** sritis. Reiktų suabejoti, ar ši nuotaika sveika pačiai kultūrai: ar kultūrinis savimi pasitenkinimas nenaikina kūrybos ilgesio ir nežudo visuomenėje susidomėjimo ir šiandien tebesimezgančiais tokio ilgesio vaisiais.

NAMUOS, VAKARAIS, PRIE ŽIDINIO

JURGIS JANAVIČIUS

Ką matau — nešuos.
Namuos,
vakarais,
prie židinio
mes apžiūrim dienas.

ADVICE TO A BEAUTIFUL FRIEND

Pranciškai G.

Pasiduok palengva, kaip vasara rudeniui;
Užmiršk: "Aš bijau".
Mūs sapnai, metų laikai,
Užmigimai yra sujungti oranžinėm būrėm.

DIENOM, KADA ŠIRDIS MAŽA

Dienom,
kada širdis maža,
žodžiai — likimas.
O lūpos
topoliai, dangaus spalva:
veidrodis ateities.

ŽEMĖJ NESIBAIGIA NEI DIENA NEI NAKTIS

Š. G.

Užtenka pažvelgti į akis:
jo likimas kaip pavasario upė teka.
Bet kas, sakyk, melsis už jį?

. . .

Jau vakaras.
Mūsų kiemo špokams, kaimyno vištoms,
St. Mary's katedros balandžiams ir vaikams
jau merkiasi akys.
O Lietuvoj — saulėtekis;
ŽEMĖJ nesibaigia nei diena nei naktis.

MŪSŲ LIAUDIES DAINŲ KALBOS DALYKAI

PRANAS SKARDŽIUS

Liaudies dainų kalboje daug kur atsispindi kasdieninė tos pačios liaudies kalba, bet, be to, joje sutinkama nemaža ir savotiškų, kasdieninėj kalboj rečiau pasitaikančių arba net ir visai nepažįstamų dalykų. Štai, skaitydami A. Juškos LIETUVIŠKAS DAINAS, 1954 m. išleistas Lietuvoje, visų pirma susiduriame su daugybe įvairių įvairiausių diminutyvų (mažybinių daiktavardžių, būdvardžių ir kt.), pvz.:

Aš savo vainikužėlį,
Aš savo žaliukužėlį,
Purvynužy laikyčiau,
Rūdynužy mirkyčiau (271)[1])

Arba:

Ei, mergyt, mergytužėle,
Priėmei mane, bernužėlį,
Priimk ir mano žirgužį (564)

Visi čia minėtieji diminutyvai yra aiškūs, lengvai suprantami: jie su įvairiomis priesagomis yra sudaryti

iš daiktavardžių ir vartojami daugiausia malonine reikšme. Taip pat dainos kontekste, atrodo, visai įmanomi ir mums artimi diminutyvai su **-inėlis, -ė**, pvz.:

Kamanėlės mano,
Auksinėlės mano,
Ant žirgelio žėrėjo (386)

O ta lazdelė,
Ta **lendrinėlė**,
Mokins darbelių dirbti (475)

Kepurėlė mano,
Širminėlė mano,
Ant galvelės dėvėjo (386)

Balnužėlis mano,
Tyminėlis mano,
Ant žirgelio žėrėjo (386)

O tu čia rasi
Mano seną močiutę,
Ant **varinėlių**
Vartelių berymančią (74)

Bet kaip šie diminutyvai sudaryti ir ką jie reiškia? Iš vienos pusės, šios rūšies dariniai gali būti sudaryti iš būdvardžių ir vartojami būdvardžiais, būtent — **auksinėlis, -ė** iš **auksinis, -ė**, **tyminėlis, -ė** iš **tyminis, -ė** ir kt.; plg. **jaunėlis, -ė** "jaunasis, -oji, jauniklis, -ė", **mažėlis, -ė** "mažasis, -oji, mažylis, -ė" iš **jaunas, mažas** ir kt. Iš kitos pusės, tokie diminutyvai, kaip rodo šnekamosios kalbos pavyzdžiai, gali būti vartojami ir daiktavardžiais (plg. **auksinėlis** "mažutis aukso pinigėlis", **drobinėliai** "plonos drobės marškiniai", **gelžinėlis** "toks

[1]) Pastraipos (posmo) gale pridedamas skaitmuo reiškia dainos numerį.

puodukas", **nosinėlė** "nosinaitė" ir kt.) ir kilę visų pirma iš daiktavardžių, būtent — **auksinėlis** iš **auksinis** "aukso pinigas", **drobinėliai** iš **drobiniai** "drobės marškiniai", **nosinėlė** iš **nosinė**, **širminėlė** iš **širminė** "širma kepurė" (plg. **kiauninė** "kiaunės kailio kepurė") ir kt. Šiuo atžvilgiu priesagos **-inėlis, -ė** dariniai savo daryba ir reikšme nedaug kuo skiriasi nuo darinių su **-inukas**; plg. **kaulinukai** "tam tikros uogos, su dideliais kauleliais viduryje", **pieninukas** "pienpuodis" ir **geltonukas** "geltonasis" (g. obuolys), **mėlynukas** "mėlynasis" (m. lubinas) ir kt. Toliau plg. A. Valeckienė, LITERATŪRA IR KALBA, II 289-290; mano LIET. KALBOS ŽODŽIŲ DARYBA 138. Bet aukščiau minėtuose dainų pavyzdžiuose vis dėlto, atrodo, vyrauja būdvardiškumas; (plg. dar iš pandėliškių dainos: svirno durelės **obelinėlės**), ir tuo jie iš dalies skiriasi nuo atitinkamų šnekamosios kalbos pavyzdžių.

Panašios reikšmės kaip su **-inėlis, -ė** yra taip pat sudaroma diminutyvų ir su **-ėlis, -ė**, pvz.:

Kilpužėlės mano,
Cidabrėlės mano,
Prie šalelės svyrėjo (386)

Viena kiaunės kepurėlė,
Antra **sabalėlė**,
Viena ruda rudinėlė,
Antra da rudesnė (305)

Pirk, tėveli, dvi plinteli,
Dvi plinteli **žalvarėli** (194).

Leonas Kuodys, 1958 m. LITERATŪROJ IR KALBOJ plačiai nagrinėdamas minėtojo A. Juškos dainų kalbos "suliteratūrinimą", mano, kad daiktavardinė mažybinė priesaga **-ėlis, -ė** atstojanti būdvardinę priesagą **-inis, -ė**: kilpužėlė ... **sidabrėlė** (cidabrėlė) esanti lygi kilpužėlė **sidabrinė** t. t. Bet tai abejotina: kaip **-inėlis, -ė**, taip ir priesaga **-ėlis, -ė** savo reikšme yra mažybinė,

todėl tas lyginimas yra savaime neįmanomas. Mano nuomone, pvz. iš **sabalas** gali būti sudarytas priklausomybinis būdvardis **sabalis, -ė** "sabalinis, -ė" (plg. **vakaras: vakaris, -ė** "vakarinis"), o šalia **žalvaris, -io** "žalias varis, skaistvaris" seniau dar galėjo būti ir **žalvaris, -ė** "žalio vario, žalvarinis, -ė" (plg **šimtmetis, -ė** "šimto metų, šimtmetinis, -ė") todėl iš šių būdvardžių jau lengvai galėjo atsirasti mažybiniai būdvardžiai **sabalėlis, -ė** "sabalinėlis, ė" ir **žalvarėlis, -ė** "žalvarinėlis, -ė; plg. **mažas: mažėlis** "mažiukas, mažasis, mažylis" ir kt. Į šį būrį įskaitytinas ir **sidabrėlis, -ė** " sidabrinėlis, -ė."

Kiek keblesnis dalykas yra diminutyvai su **-elis, -ė**, pvz.:

Ne gegužės balselis,
Ne **medelės** balselis,
Tatai mano tetušėlis
Sūnelį pabudino (1477)

L. Kuodys ir šį diminutyvą aiškina būdvardiškai, t. y. jam čia **medelė** yra lygiareikšmė su mot. giminės būdvardžiu **medina** "girinė, miškinė, laukinė", Bet tai irgi sukelia abejonių. Visų pirma iš **medis** (ar **medžias**) paprastai tėra sudaromas mažybinis daiktavardis **medelis, -io**, visai panašiai, kaip šalia **upis, -io** A. Juškos LIET. DAINOSE sutinkamas **upelis, -io** ir kt. Kad daiktavardžiai **medelis, upelis** ir kt. būtų linkę būdvardžiais virsti, iš dainų kalbos aiškiai nematyti. Sakinyje "ne gegužės balselis, ne **medelės** balselis" **medelė** gali būti sudaryta iš žem. **medė** "giria, miškas" ir sutrumpintai (elipsiškai) reikšti: ne **girelės** (sc. paukštelio) balselis. Ir kitoj dainoj šių dviejų kilmininkų grupė jau aiškiai pasakoma, bet užtat praleistas pažymimasis žodis (balselis):

Ne volungės balselis,
Nei **medės paukštelio,**
Tatai mano bernužėlis
Manęs pagedavo. (1503)

O kitur dar įvairiau elgiamasi: **medės** vietoj var-

tojamas būdvardis **medinas**, ir iš pažyminio kilmininko padaromas veiksnio vardininkas:

Ne gegužės balselis,
Ne **medinas** (t. y. medės, girios) **paukštelis**,
Tatai mano seserėlė
Motušės pagedavo (1503)

Taip pat neįtikinamas ir **tymelio** lyginimas su **timiniu**, kurį pvz. randame šioj pastraipoj:

Aš nešėriau
Bėrojo žirgelio,
Nebalnojau
Tyminiu balneliu (289)

Tarmiškai čia išlaikytas rimas: **žirgelu — balnelu** (A. Juškos rašyba); bet dabartinėj bendrinėj kalboj tegali būti: **žirgelio — balneliu**, ne **balnelio**, kaip kad nesupratingai pataisė A. Mockus, A. Juškos kalbos tvarkytojas. Tačiau ši pastraipa jau gerai perrašyta:

Nei man gaila žirgelio,
Nei **tymelio** balnelio (640)

Bet čia kilmininkas **tymelio** visai nerodo, kad šis žodis būtų subūdvardėjęs daiktavardis ir tolygus būdvardžiui **tyminis**, nes **tymelio balnelis** čia savo sandara nesiskiria nuo **aukselio žiedelio:**

Nemaustys **aukselio žiedelio,**
Nesodins į vieną suolelį (56)

Arba:

Vieno gromatėlė,
Vieno margoje,
Auksinužio žiedelis (78).

Čia **aukselio**, kaip ir **auksinužio**, aiškiai yra mažybinė daiktavardžio vs. kilmininko lygtis. Bet kaip reikia suprasti **tymeliu** šioj A. Mockaus bendrine kalba perrašytos dainos pastraipoj:

Parveskit arkliuką,
Tą mano širmuką,
Balnokit **tymeliu**,
Mylimu balneliu (325)

Čia **tymelis** gali būti dvejaip aiškinamas. Visų pirma šis žodis, jei jis dainos originale daiktavardžio įnagininku vartojamas, galėtų būti metatoniškai aiškinamas, panašiai kaip ir **vandenėlis** šioj pastraipoj:

Tasai upelis
Čysts **vandenėlis**,
Saldum midum kvepėjo (308)

Bet jei šis žodis būtų būdvardžio įnagininku vartojamas, tada jis galėtų būti sudarytas ne iš daiktavardžio **tymas**, **-ai**, bet iš būdvardžio **tymas**, **-a** "tyminis" (plg.: širmas žirgas, **tymas** balnas pas mergelę joti, 466), panašiai kaip **greitelis**, **-ė** "ankstybasis" (Skapiškis, Pandėlys) iš **greitas**, **-a** ir kt.

Pagaliau tarminė dainos originalo lytis **tymeliu** gali būti, kaip jau minėta, bendrinės kalbos vs. kilmininko **tymelio** vietoje, taigi visas pastarasis pastraipos sakinys galėtų reikšti: balnokit **tymelio** (t. y. iš tymelio padarytu) mylimu balneliu.

Iš visa to, kas jau aukščiau sakyta, galime matyti, kad mūsų liaudies dainų kūrėjai, kurdami tas dainas, nėra žiūrėję kokių bendrinių kalbos įpročių ar gramatinių taisyklių, nes jiems visų pirma rūpėjo šioks ar toks *eiliavimas, tam tikra dermė, sąskambis*, ir todėl tam reikalui jie savotiškai pasirinkdavo tam tikrų, dainos pobūdžiui tinkamesnių žodžių ar atskirų lyčių. Pvz. 386-tos dainos kiekvienos pastraipos pirmosios dvi eilutės turi po šešis, o trečiosios po septynis skiemenis, kaip antai:

Žirgužėlis mano,
Juodbėrėlis mano,
Ant žemelės stovėjo.

Todėl, laikantis to paties skiemenų skaičiaus, ir ši,

jau aukščiau cituotoji, pastraipa yra panašiai sueiliuota:

Kilpužėlės mano,
Cidabrėlės mano,
Prie šalelės svyrėjo.

Šitoj pastraipoj užuot "kilpužėlės mano, **cidabrėlės** mano" visai netiktų "kilpužėlės mano, **cidabrinėlės** mano", nes šešių skiemenų vietoj būtų septyni skiemenys, o tai ardytų visą pastraipos sandarą. Plg. dar:

Kamanėlės mano,
Auksinėlės mano.

Arba:

Balnužėlis mano,
Tyminėlis mano.

Kaip liaudies dainai yra svarbus pastraipos simetriškumas, rodo šis pavyzdys:

Paklausykit, **svetelėliai,**
Kas kamaroj šneka,
Kad bačkelė uzbonėlį
Pasiritus plaka (7).

Bet A. Mockus be jokios atodairos ėmė ir pataisė:

Paklausykit, **sveteliai,**
Kas kamaroj šneka,
Kad bačkelė uzbonėlį
Pasiritus plaka.

Pakeitęs **svetelėliai** į **sveteliai,** jis iš aštuonių padarė septynis skiemenis, ir tuo būdu aiškiai sužalojo originalinį eiliavimą.

Liaudies dainų kūrėjai, norėdami išlaikyti tam tikrą eilutės skiemenų skaičių, kartais pasirenka ir jiems tinkamesnius mūsų kalbos darinius, per daug nesirūpindami, ar kasdieninė šnekamoji kalba tai pateisina ar ne, Štai pvz. A. Juškos LIET. DAINOSE prielinksnis **nuo** kartais reiškia priežastį, pagrindą:

Nuo *ryto rasos*
Aš esmu balta,
Nuo vėjužio raudona (308)

Tai yra gerai pažįstamas dalykas; plg. dar: jo veidas buvo **nuo** vėjo paraudonavęs; obelių šakos raudonavo **nuo** apkibusių obuolių; šitie vaistai **nuo** galvos skaudėjimo; aš esu jau pavargęs **nuo** nuolatinio tavo kaulijimo; **nuo** didelio triukšmo man galvą pradėjo skaudėti; **nuo** rasos blizga kiekvienas lapelis, ir t. t. Bet kitoj tos pačios dainos pastraipoj ta pati priežastis jau pasakoma vienu kilmininku, be prielinksnio **nuo**:

Aš ne rožėlių
Esmu raudona,
Ne **nuo** pienelio balta.

Čia sakinys "Aš ne rožėlių esmu raudona" reiškia: aš ne **nuo rožėlių** esmu raudona; plg.: **nuo ryto rasos** aš esmu balta. Bet prielinksnis **nuo** čia praleistas tik tam, kad pastraipos pirmoji eilutė turėtų ne šešis, bet penkis skiemenis; plg.: aš ne nuo ruožėlių (esmu raudona) — nuo ryto rasos (aš esmu balta).

Kitas panašus dalykas yra prielinksnis į. Paprastai jis vartojamas po tokių veiksmažodžių kaip **eiti, joti, leisti** ir kt., pvz.: Gali eiti ir **į jaunimėlį** (56); o aš jaunas **į karą** išjojau (639) ir t. t. Bet kartais po tų pačių veiksmažodžių šis prielinksnis visai praleidžiamas, pvz: Eičiau rūtų **darželį** (76; A. Mockus pataisė: darželin); da aš eisiu **jomarkėlį** (422); kas nedėlią ėjau **bažnytėlę** (674); kaip išjosiu **kariuomenę**, gromatą rašysiu (249); o nėr kam, nėr kam **karužį** joti (638); reiks ma joti svečių **šalį** (1233); augin tėvas sūnelį, žad leisti **kariuomenę** (1092); išleidau dukrelę svečių **šalį** (1203); pagavau žalią zylelę, įleidau rūtų **darželį** (597) ir t.t. Kiek man žinoma, šnekamoji žmonių kalba tokių dalykų nepažįsta; taip pat ir E. Freankelis savo "Liet. kalbos linksnių sintaksėje" (Syntax der litauischen Kasus, TAUTA IR ŽODIS, V 100) teranda vadinamųjų krypties galininkų

(Richtungsakkusativ) tik mūsų liaudies dainose. O sprendžiant iš A. Juškos LIET. DAINŲ, nesunku pastebėti, kad prielinksnis į kaip tik tada praleidžiamas, kada to reikalauja pastraipos eilutės skiemenų skaičius, pvz.:

Viena guliau, viena kėliau,
Viena ėjau į darbelį.
Atsikėlęs bernužėlis
Ir nujojo karčiamėlę (422)

Arba:

O dar neįplaukiau
Į pusę jūrelių
Gramzdin mane jauną
Marių gilumėlį (520)

Šitose pastraipose, nesužalojus pačios dainos, negalima sakinių "Ir nujojo karčiamėlę" ir "Gramzdin mane jauną marių gilumėlį" pakeisti į "Ir nujojo į karčiamėlę" ir "Gramzdin mane jauną į marių gilumėlį": pirmuoju atveju reikiamų aštuonių skiemenų vietoje atsirastų devyni. o antruoju šešių vietoje septyni skiemenys; bet tai jau būtų aiškus visos pastraipos eiliavimo sužalojimas.

Trumpai suglausdami šiame straipsnyje svarstytus mūsų liaudies dainų kalbos dalykus, galime sau pasidaryti tokių išvadų: tų dainų kalba, apskritai imant, yra paremta šnekamąja liaudine kalba, bet specifiškiems jų reikalavimams parenkama arba sudaroma tam tikrų žodžių, jų išvestinių lyčių ir net ypatingų žodžių grupių arba sakinių, kurių sandara dažnai tegali būti geriau *suprasta ir išaiškinta visų pirma iš pačių dainų*, jų struktūros, jų eiliavimo, ne vien iš šnekamosios kalbos ar iš jos raidos. Pvz. vadinamasis krypties galininkas (eisiu **jomarkėlį**, josiu **kariuomenę**), tariamas priežasties kilmininkas (aš ne **roželių** esmu raudona), diminutyvinių darinių lygiareikšmiškumas (kamanėlės **auksinėlės**, kilpužėlės **sidabrėlės**) ir kt. veikiausiai yra ne kokios nors senovės liekana ar tąsa, bet savaiminiai dainų kalbos reiškiniai.

ALGIRDAS ŠIMKŪNAS

gimė 1927 m. Gatakiemio kaime, Saldutiškio valsčiuje. Dailės studijas pradėjo Vilniaus Dailės Akademijoje ir tęsė Freiburge, L'Ecole des Arts et Metiers, Telesforo Valiaus vedamoje grafikos klasėje. Iliustravo literatūros žurnalą Gintarą. Nuo 1949 m. gyvena Australijoje, šiuo metu Sydnėjuje, kur dalyvavo įvairiose grupinėse parodose ir nesenai pasirodė su antrąja individualia paroda.

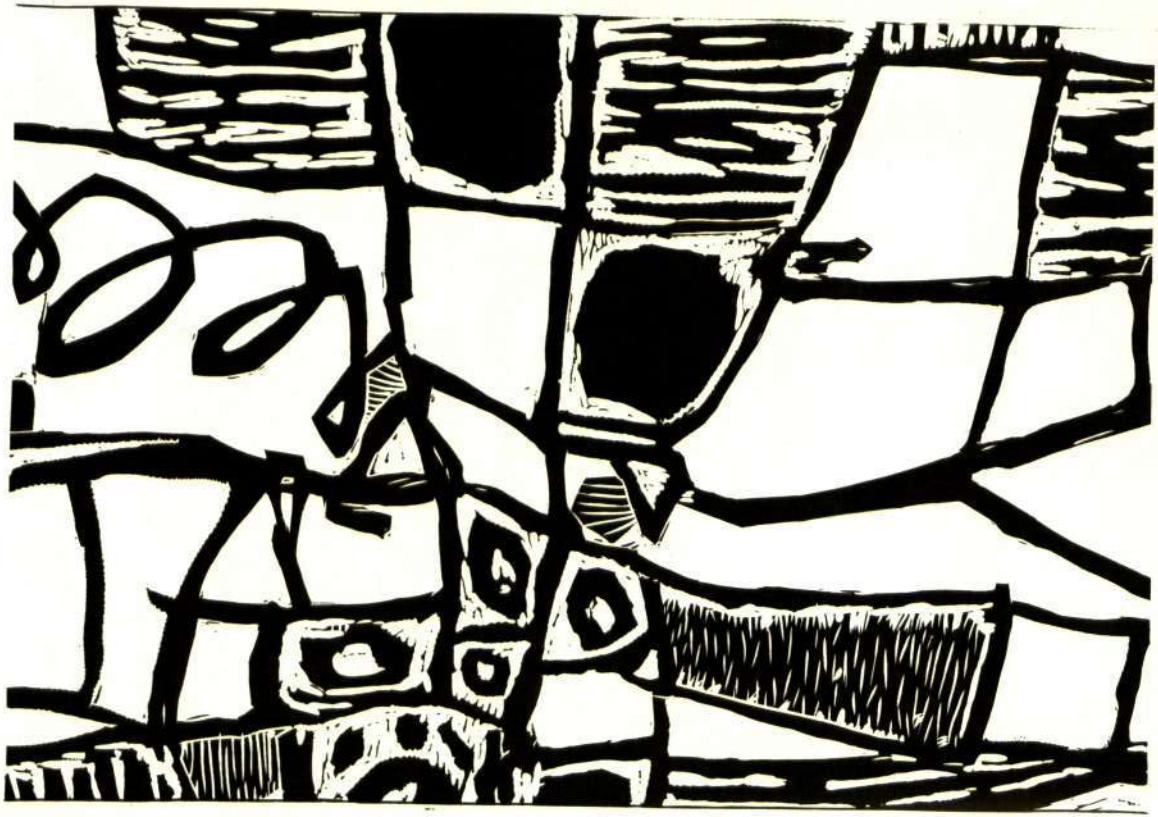

MANO HEROJUS — TIESA

Jono Meko eilėraščiai

RIMVYDAS ŠILBAJORIS

A. SEMENIŠKIŲ IDILĖS

Kartais manoma, kad poezijos kalba prasideda tik tada, kai kūrėjo žvilgsnis realybę "sudvasina", pakelia iki metaforos ir simbolio aukštumos, kurioje "žaibai žiedais žėri" ir "lietus lelijoms lyja". Tačiau žodžiai yra menininkui pavojingi, nes nors jie jam padeda pasiekti gilesnį tikrovės pergyvenimą, tai, antra vertus, jie gali savo daugialypių prasmių klystkeliais nuvesti jį toli nuo

tikrovės į tuščių žibučių šalį, kur poetas, paklydęs "simbolių miške", dainuoja savo privačią, niekam nesuprantamą ir nereikalingą viziją.

Jono Meko kūryba tuo ir domina, kad jis nesiduoda žodžių magikos nukreipiamas nuo sau užsibrėžto uždavinio — išsakyti miškų, žemės, darbo ir žmonių poeziją, o ne savo asmenius "užsimiršimus". Mekui svarbu išgauti poeziją iš tikro, šlapio lietaus, kuris liejasi "varpytinių kartelėmis ir apynių spurgais" arba varva nuo kumelių šonų"drumzlinu ir purvinu vandeniu"; iš prie batų kimbančio molio ir iš ūkininko ratų tarškėjimo. Jis iš visų jėgų stengiasi išsakyti teisybę: gimtosios žemės ir žmonių tiesa, Tolstojaus žodžiais tariant, yra jo herojus, yra jo poezija.

Šitas uždavinys yra ypatingai sunkus, nes jis reikalauja iš poeto visai iš naujo išmokti matyti, girdėti ir jausti. Reikia išaštrinti visus pojūčius taip, kad jie užregistruotų tas realybės detales, kurių nepastebi nuo poetinių šablonų atbukęs žvilgsnis, ir tada sukurti peisažą iš to, kas ypatingo, jaudinančio slypi kiekvienoj žemės smulkmenoj. Kiek Mekui tai pasiseka, tiek jis originalus, stebinantis, poetiškas. Tuo požiūriu **Semeniškių idilės** yra didelis mūsų poezijos žingsnis atgal į realybę — atgal iki pat Kristijono Donelaičio — ir didelis žingsnis pirmyn į ištobulintą žodžio meną.

Pavyzdžiui, pavasarį Mekui kvepia ne šiaip sau "tūkstančiai žiedų", bet:

> ... jauni daigai,
> atokaitoj sukrautos lentos,
> lengvas pašalas — ir išdraikyti bulvių kapčiai ... (psl. 14).

Kaip tik šitos bedžiūvančios lentos ir slepia savy jaudinantį žemės atbudimą, apie kurį nieko nežino niliūninis pavasaris "kaip Renesanso dievas", bet kuriam yra slaptai ir intymiai gimininga kitas to paties Niliūno pavasaris, kuris "atsimuša nuo gelsvo namo sienos" ir šaukia vaikus "išeit ir paklajot pradžiūvusiu taku".

Meko žemė ne tik kad kvepia moliu, "žuvimis ar akmeninėm brastom", bet ir jos garsai yra mūsų poezijoj neįprasti ir retai girdimi, o tačiau tikri, kiekvienam ūkininkui pažįstami. Ten yra ir "velėnų, akėčių, plūgų čežesys" ir "važių dindėjimas" žiemą, ir "minkštas daužymas su peilio kriaunomis". Lietui lyjant, Mekas nesimeldžia su Brazdžioniu, kad dangūs rasodami nuodėmę nuplautų, nesiklauso šiaip sau kokios "liūdnos lietaus dainos", bet:

> ...kaip ant skardinio klėties stogo,
> ant paliktų prie šulinio melžėjų kibirų
> vis bilda krisdamas be perstojo lietus... (Psl. 25).

Meko tikrovę galima ne tik užuosti ir girdėti, bet ir paliesti, kaip liečia pušis kūdikis, kada "jo minkštučiai pirštai glosto rupią žievę", arba kaip liečia šiaudus kūlimo metu "uždribusiais plaukais ir subraižytom rankom" moterys. Tai tikrovė, kaip rupi kaimo sermėga, kaip šiurkštus juodos duonos kepalas, kaip kelio gruodas — ji pasiekia Semeniškių žmones, juos braižydama, žeisdama, įaugdama į juos, kaip kieta ąžuolo šaknis.

O ir gamtovaizdis yra ne toks, kur "miškais, kaip rūtom, kalnai žaliuoja", bet toks, kuriame žiemą šaltis ir tyla sustingsta į Bruegelio paveikslą:

> Ir tyla, tokia skardi, tokia šalta tyla —
> virš žuvų perkalų, viršum laukų, sukritusių sniegynuos
> sodžių — tokia šalta, tokia speigi tyla, —
> tik tiesiai, taip aukštyn, tik mėlyna, vingiuota srovele
> į dangų rūksta dūmai. (Psl. 70)

Rudenį Meko peisažai arba blaškosi vėjo nerime:

> Siūbuodami, paūščiodami lankstos alksniai,
> sukupdami ir vėliai išsitiesdami po vėjo šuorais,
> išsidraikiusiom ir susipynusiom galvom.
> Ir kai įsilaidavę gūsiai akimirkom praskleidžia
> jų plinkančias viršūnes,
> matyt ruplėtos, pilkuojančios jų žievės. (Psl. 50)

Arba vėl, sunkiai, liūdnai sustoja, lyg pats laikas būtų įklimpęs į rudens dumblą:

> O ant laukų, ant krūmų, virš mėšlinų kratytojų,
> boluojančių plačiom skarom, — virš pūdymų,
> vienodai ir lėtai lynoja šaltas rudenio lietus —
> taip dieną nakt, taip dieną nakt. (Psl. 51)

Kartais gi Semeniškių peisažą surenka lyg ir ne pats poetas, bet jo aprašomi žmonės, kaip tos uogų rinkėjos vienuoliktoj idilėj. Mekas jas lyg nupaišo bendrais brūkšniais ant tuščio lapo, lyg įkvepia joms gyvybės, ir tada jos pradeda eiti į priekį, rinkdamos ir dėstydamos vasaros gamtovaizdį:

> Jos praeina juodus, sudumbluotus lieknus,
> tamsius juodalksnių, šaltekšnių gojelius,
> pro raudonas vyteles, pro sedulėlių krūmus —
> klegantis, marguojantis skarų būrys.
> Ir kai jos perbrenda paskutinius lieknus,
> dumblu užakusius, užverstus griovius,
> staiga prieš jas: žali ir neapmatomi laukai,
> toli, ligi pat pilkų, apsamanojusių stogų,
> ligi sodybų, kylančių beržų viršūnių,
> pilkų svirčių.
> Ir ligi pat išretusių, šlynuotų pakraščių,
> ligi karvių ir arklių sumindžiotų kelmynių —
> atbėga žirnių, avižų laukai,
> ir neapmatoma linų mėlynė — akinančiai mėlyna,
> taip mėlyna. (Psl. 31-32)

Ir rinkėjų uogos — tai visa tėvyškės žemė, ir visas paveikslas — tai ir ne žemė, o mėlynas poeto ilgesys. Ir tas ilgesys traukia poetą ne tolyn, į dausas, bet artyn — prie žemės. Tai visai ne toks troškimas, kaip Bernardo Brazdžionio "Nostalgijoj", kur jis meldžia Viešpatį jį išsivesti iš šios žemės. Ir nenuostabu, nes ta žemė ne tikra, o tartum operos dekoracija, kur visatai atstovauja supoetinti daiktai — tikrovės simboliai:

> Jei Tu esi upelis, tekantis per kalnus ir per klonius,
> Kur neša baltą gulbės plunksną, eglės spyglį, laivelius ir žuveles,

Mes būsime tos plunksnos, tie spygliai, tos žuvys
ir laiveliai — ak, mes nebebūsim žmonės!
Tik nepalik čia mūsų, nusinešk, tik nusinešk!

O Meko upelis visai kitoks, ir visai ką kitą nešasi:

Jūs nešat su savim skalbėjų daineles,
žūklautojų tinklus ir pilkus medžio tiltus,
ir mėlynas, šiltai pakvipusias naktis,
kai iš lankų išplaukia lengvos rūko juostos,
ir girdisi supančiotų arklių kanopos. (Psl. 27)

Norint šitokią daiktų tikrovę paversti į poeziją, reikia išmokti ne tik naujai matyti ir jausti, bet ir visai kitaip kalbėti. Mūsų poezijoj Meko kalba yra, gal būt, nauja, bet toj tikrovėj, kurią jis mums atkuria, ji yra sena, kaip amžiai. Paties Meko žodžiais tariant:

O, senas yra dobilų žydėjimas,
arklių prunkštimas vasaros naktim —
ir velėnų, akėčių, plūgų čežėsys,
malūnų girnų sunkus bildėjimas,

daržų ravėtojų skarelių baltas mirgesys, —
senas yra lietaus šniokštimas krūmų šakomis,
tetervinų dundėjimas vasaros aušros raudonume —
senas yra mūsų šis kalbėjimas. (Psl. 12)

Tikrovinės poezijos siekdamas, Mekas turi — paradoksiškai — pirmų pirmiausiai pasidaryti visai prozišKas, nes sparnuoti, skambūs žodžiai praskrenda pro realybę jos nepaliesdami. Bet jau jam "ritinas ir žlegsi ratų stebulės per purviną išurbiotą bulvieną", bernas Martynas surenka kas rytą "trumulius" ir "dardaliuoja" keliais į pieninę, ir moterys "svyruoja, kratydamos laukuose mėšlą" ir "ropinėja" po bulves ir runkelius; vyrai ten "žiopso" į audžiančias moteris, ir galvijų bandos eina per lietų su "pašiurusiais plaukais ir traiškanotais vokais". Tokia realybe galima tikėti — tai ne "baltos gulbės plunksnos" ir ne simboliškos žuvelės ir laiveliai. Bet dabar — Brazdžionio ilgesys yra giliai poe-

tiškas, nes sukaupia savy visą sielos paklydėlės šauksmą. O kaip gali Mekas suposmuoti savo prastą kalbą, kad iš jos padvelktų poezija, o ne ūkininkų kalendorium?

Citata iš vienuoliktos idilės jau iš dalies atsako į šį klausimą. Galima taip surašyti daiktus, kad jie savo kaleidoskopiniam mirgėjime pavirstų, savim būti nenustodami, dar ir kažkuo kitu — ilgesiu, net daina. Paslaptis čia yra kalbos dinamika. Judesys **Semeniškių idilėse** gali būti staigus: pirmi pavasario lapai ne prasiskleidžia, bet "nutyška krūmais, rausvučiais atžalynais". Jis gali būti energingas, žvarbus ir lakus, kaip grasūs Beethoveno simfonijų prasiveržimai. Pavyzdžiui, vasaros lietus ateina, kaip padūkusi furija:

> dideliais ir tyškančiais lašais
> pasipildamas ant kiemo, tvarto stogo,
> ir ūždamas ant kelio liepų, liedamasis
> varpytinių kartelėmis ir apynių spurgais,
> sunkiais ir dideliais lašais
> kapodamas per sodų galvas, daržo plotus,
> ir kirsdamas per griūvančius rugių laukus,
> kapodamas per žirnių virkščias, ir plakdamas
> vidury kiemo paliktus ir mėšlinus ratus;
> —tada vėl nueidamas, ūmus ir pilnas vėjo,
> nurūkdamas šilų viršūnėmis, ir krūmų keterom,
> ūždamas virš juodalksnių juodų šakų... (Psl. 23-24).

Kita vertus, judesys gali būti lėtas, švelnus, beveik geidulingas savo sklandžiu tekėjimu:

> ...ak, ir tada, šitas vanduo giliam meldų pavėsy!
> Jauti, kaip teka jis, kaip pro pirštus,
> kaip liejas, šliaužia vėsiai mėlyna srovė... (Psl. 28)

Paskutinėj citatoj yra ir kita, subtili, Meko poetinės kalbos ypatybė — judesio sulėtinimas sintaksės struktūros ir žodžių pakartojimo pagalba. Galima buvo parašyti: "jauti, kaip jis teka ir šliaužia, liejasi per pirštus...", ir įspūdis būtų palyginti menkas. Bet: "...kaip teka jis... kaip pro pirštus... kaip liejas, šliaužia..." sudaro eilę pauzių, ir skaitytojas turi lai-

ko įsivaizduoti tą vandenį, jį tarp savo pirštų pajusti, o tada ir įvyksta prozos persikeitimas į poeziją, nes skaitytojo prisiminimai prisijungia prie poeto vizijos, ir jau dabar abu dviese kuria lyrišką eilėraščio prasmę.

Penkioliktoj idilėj Mekas sistemingai sulėtina kalbą, perkeldamas veiksmažodžius į frazės pabaigą ilgame, visą gamtovaizdį apjuosiančiame sakiny:

> Ir bernai jau iš laukų, nujoję arklius,
> grįžta šalta vakaro rasa, nešdamiesi
> rankose apynasrius,
> ir sustoję vidury kiemų,
> klausos, kaip nuo liepų krinta grambuoliai,
> kaip kažikur, iš už kelinto vienkiemio,
> susėdę būreliu, po vakarienės kiemuose
> dainuoja moterys. (Psl. 42)

Šitoks kalbos sulėtinimas padeda skaitytojui susikaupti, įsiklausyti į tikrovę, visai sustoti trumpai akimirkai, kuri ir yra poetinės tikrovės pažinimo momentas. Ir kartu su skaitytoju žmonės eilėrašty sustoja ir klausosi, ir vėl tarp tų žmonių ir tarp skaitytojo ir poeto vizijos susidaro vienybė, tapatumas, ir todėl vėl gili poetiška prasmė.

Kyla klausimas — kodėl, būtent, Mekas pasirinko uždavinį: taip kantriai, su tokia meile atkurti Semeniškių tikrovę, pasakyti apie ją visą poetišką teisybę? Savo įvadiniame eilėrašty jis paaiškina, kad jis "ilgesio rankomis liesdamas/ kiekvieną veidą, kiekvieną daiktą, akiratį" verkia ne tų akiračių ir ne laukų, bet tiktai "savo jaunųjų draugų", tik savo vaikystės. Priimdamas 1957 m. Vinco Krėvės vardo premiją už **Semeniškių idiles,** jis savo tikslą dar aiškiau nusakė:

> Ir aš, mažiausias iš jų, lenkiuos prieš juos, lenkiuos prieš Semeniškius. Nors žodžiu, savo prasta, nedidele savo knyga priminti juos, pagerbti juos norėdamas, kad niekados jau jų nepamirščiau. Nes jie man yra kaip šventieji.

Bet kokius žmones matome **Semeniškių idilėse**? Juos gana sunku išskirti iš aplinkos. Semeniškių moterys kažkaip sudaro įspūdį, kad jos autoriaus atminty pasiliko dažniausiai kaip margos skarelės, o vyrai - kaip iš žemės molio išaugę dirbantys, skaudantys raumenys. Tiesa, yra jie pavadinami ir vardais: tetos Kastūnė ir Marija, jaunamartė Macienė, senas Ignotas su linų brauktuvu, Jokūbas su nauju dviračiu, ir taip toliau, bet tai jų individais iš aplinkos visgi neišskiria. Su kitais vardais, kitame kaime, iš kurio joks poetas neišvažiavo, toks Kazimieras irgi galėtų "naktimis ir girtas" klajoti, dainuodamas po krūmus, tokia teta Kastūnė galėtų ateiti "iš užu šilo, padėti grėbti, ar rišt rugių", ir vaikystės draugė, "šviesiaplaukė Emilija", irgi galėtų bėgti kelio smėliu su knygomis. Jie nėra Meko kaimynai — jie yra kiekvieno lietuvio žemdirbio kaimynai. Tai kam, būtent, lenkiasi Jonas Mekas?

Beveik savaime peršasi išvada, kad ne žmonėms yra iš tikrųjų skirtos **Idilės**, bet žmonių ilgesiui, kuris gyvena paties autoriaus širdy; ne žemdirbiams atiduodama pagarba, bet Žemdirbiui — šventajam, idealui, kuris žėri paties poeto sielos gelmėj, bet nebūtinai buvo kada įsikūnijęs konkrečiuose asmenyse. Lietus ir žemė nėra individai, bet daiktai, ir jie gyvena, nes Mekas mokėjo juos iš ilgesio išburti į konkrečią egzistenciją. Bet individai pasiliko vizija, tik svajonė. Taigi, išeina, kad, nežiūrint savo konkretaus realizmo, Mekas iš tiesų yra romantikas ir idealistas ir kad jo siela gyvena ne šiaip tik realybės buvimu, bet tikėjimu idealu, dirbančiu ir kenčiančiu Žmogumi. Ir tai galų gale uždega viską, ką Mekas rašo vidine ugnim. Tai yra, gal būt, giliausia jo poezijos paslaptis, nes tik tikinčiam ir mes galime tikėti.

B. GĖLIŲ KALBĖJIMAS

Gėlių kalbėjimas išėjo iš spaudos 1961 m., vadinasi, nuo **Semeniškių idilijų** praėjo šešeri metai. Kūrybingam

rašytojui tai gali būti ištisas šimtmetis, ir jo literatūrinis veidas gali per tą laiką labai pasikeisti. Tačiau tam tikra esminė sąsąja su praeities poezija turi pasilikti, nes kitaip būtų aišku, kad nei buvusieji, nei dabartiniai pergyvenimai nepalietė menininko vidaus, bet buvo daugiau ar mažiau tik kaukės.

Taigi ir iškyla klausimas, ar Meko **Gėlių kalbėjimas** yra toks pat "senas", kaip ir **Idilių** darnus gamtos, žmogaus ir laiko kalbėjimas. Yra daug išviršinių pakitimų — forma žymiai paprastesnė, sakiniai nebesiblaško, kaip medžiai rudens lietuje, ir nebesitęsia per begalinės tėviškės peisažų lygumas, o yra trumpi, švelnūs, trapūs, kaip gėlių lapeliai. Turinio atžvilgiu taip pat yra pakitimų. Girdisi naujos melodijos, pirmiausia — meilės tema:

Tegu mano širdis,
kaip žodžiai,
dainuos tavo rankas,
ir veidus,
tavo akis —

tavo grožį gelianti. (Psl. 13)

Su meilės tema susijęs ir paties poeto dėmesys savo asmeniui, nedrąsiai, kukliai pridengtiems jo asmeniniams pergyvenimams. Poetas dabar yra dėkingas už draugystę, ištikimybę, pareikštą jam tuo metu, kada jis turėjo pakelti nužeminimus:

Ji taip kalbėjo:

Jie tave apkalba,
bet aš — ginu,
senos draugystės
prisiminimu.

Dainavimo
pilna širdim
todėl jis ėjo,
kalbėdamasis su naktim,
lietum ir vėju... (Psl. 37)

Dar kita įdomi tema, taip pat intymiai susijusi su meile ir su dvasiniu kontaktu tarp žmonių, yra žmogaus kūno formų studija suabstraktintų gamtos formų rėmuose:

> Ir kaklo linijos,
> pečių nutekėjimas.
> kaip ratas
> to paties derinio... (Psl. 13)

Kartais šita tema suformuluojama beveik skulptoriaus žodžiais — plastinių formų kūrimas yra iš tiesų žmogiško kontakto ilgesys:

> Mano rankos lietė,
> kaip du gintaro
> nutekinimus
> tavo riešus... (Psl. 30)

Paties poetinio "aš" laikysena **Gėlių kalbėjime** pasikeičia: poetas dalyvauja tikrovėje — dabartyje, o ne prisiminimuose — praeityje. Jeigu **Semeniškių idilėse** jis "ilgesio rankomis" vartė ir dėliojo "senas ir begęstančias nuotrupas", tai dabar jis su gamta kalbasi, per ją eina, kaip per lietų, o, svarbiausia, tai ištroškęs geria, traukia tikrovę į save. To gėrimo, lūpų, metafora pasitaiko ypač dažnai. Poetas ir gertų "tavo prisiminimą, kaip vyną", jeigu gėlės būtų "kaip lūpos" (jos, žinoma, tokios ir yra); jis geria ištroškęs tavo akis ir žodžius", kaip topoliai geria "lietų ir vėją sidabro lūpom"; jis ragauja žemės skonį, "kaip vyną" ir mato tos žemės kiekvieną lapą, kaip "taurelę gilią", kurią "saulė pripylė spalvų ir kvapo".

Tačiau visos tos naujos temos kyla iš to paties vidinio pergyvenimo, kaip ir **Semeniškių idilėse** — iš instinktyvaus įsitikinimo, kad gamta, kaip daiktų tikrovė, ir žmogaus kūnas, ir po to žmogaus siela, yra tik įvairios apraiškos vienos ir tos pačios Būties, suprantamos ne

religine prasme, bet visai paprastai, kaip egzistavimas pats per save. Meko yra ne skaldąs, bet jungiąs būties supratimas; nėra svetimumo tarp gėlių, žemės, kūno ir sielos, bet yra vientisumas. Todėl pagrindinis **Gėlių kalbėjimo** turinys yra tas pats, kaip ir **Idilių**: kaip ir tenai, čia poetą "kiekvienas daiktų prilietėjimas užgauna iš naujo". Ir todėl žmogus-poetas jaučia tokį stiprų daiktų ilgesį, tokį norą visatos buvime atpažinti save, atstatyti sąsają tarp sąmonės ir tikrovės, kurią mes dažnai užmirštame. Visas santykiavimas tarp būties apraiškų — daiktų, kūno, dvasios — apibrėžiamas nuolatiniu sąsajos tarp jų nutrūkimu ir atnaujinimu. Viskas yra, paties Meko žodžiais tariant, "vien susirišimai ir atsiskyrimai". Gi menininko uždavinys yra rišti ir jungti.

Todėl ir naujoji meilės tema nėra ženklas pagrindinio poeto pasaulėžiūros pasikeitimo, bet organiškas išsivystymas tos sąsajos tarp tikrovės ir žmogaus, kurį matėme jau **Idilėse**. Atvertos lūpos, atverta žemė, išsiskleidus gėlė — vienas ir tas pats:

> **Ar neatveriam,**
> **taip dažnai,**
> **pirmą kart vėl,**
> **vandenio, žemės ir duonos,**
>
> **balso, rankų, ir kūno**
> **baltumo,**
> **kaip kvapo?**
>
> **Ar nereikia**
> **atvert**
> **žemės akis ir lūpas,**
> **kaip moterį? (Psl. 12)**

Šitas troškimas gerti iš žemės ir lūpų ir gėlių yra troškimas tiek fiziškai, tiek dvasiškai gyventi pilną gyvenimą. **Semeniškių idilėse** žemė buvo kaip motina — maitintoja; net rudens nykumoje:

> pilni šermukšniai praskečia įsunkusias rankas
> ir lesina triukšmingai, neramiai besibūriuojančių
> varnėnų šuorus. (**Idilės**, Psl. 50)

Dėl šito savo kūrybos organiškumo Mekas, mano nuomone, priklauso prie naujausios literatūrinės minties, turinčios šaknis tačiau jau praeituose šimtmečiuose: Šekspyras, Gėtė, paskui Tolstojus, o dar nesenai Rusijoje—Pasternakas. Tai būtų lyg ir antiegzistencialistinis būties suvokimas: didysis Sartre atradimas, kad niekas žemėje niekam nepriklauso ir niekas nėra reikalingas dabar pakeičiamas nauju didžiu atradimu, kad visi būties pavidalai vienas kitam priklauso ir yra reikalingi. Savotiška prasme tai yra lyg iš dvasinės tremties grįžimas namo.

DU

JONAS MEKAS

Sūnus:

Aš sėdžiu vienas
ir klausaus
už lango ūžiančio
lietaus,

ir monotonija
tyli
palengva vaikšto
kambary,

ir taip idiliškai
jaučiuos —
tarytum būčiau
vėl namuos.

Motina:

Aš sėdžiu viena
ir verpiu,
o byra ašaros
man iš akių,

o byra ašaros
man iš akių,
ir liejas
ant mano
baltų plaukų.

Mano vaikai
toli, toli,
mano linai
balti, balti,

ir vėjas barbina
į langines,
ir sėdi katinas
šalia manęs,

ir liūdna,
vieniša, nyku,
ir aš verpiu,
verpiu, verpiu.

1961.

APIE LIETUVĄ IR LAISVĘ

1.
Aš mačiau mirtį ant abiejų Stikso krantų,
aš mačiau melą ant Janaus abiejų veidų . . .

Aš tiktai klausiu:

Kiek gatvių žmogui reikia?

Ar numirti ir būt pakastam "laisvam" Bruklyne,
ar ant "nelaisvos" Šventosios kranto?

2.

Aš tau sakau, aš primenu:
kad žmogaus gyvenimas yra melas, jeigu jo žodžiai

nėra veiksmų paliudyti;

kad žmogus neturi teisės apie kitų laisvę ar nelaisvę
kalbėti,
negali kitų laisvės kritikuoti,
jeigu jis savo paties laisvės veiksmais
neįrodo, nepagrindžia;

kad gyvenimas yra abipusė akcija;
kad jeigu tu kitus dėl Lietuvos nelaisvės apkaltini, tu irgi
esi atsakingas,

užu jos nelaisvę,
užu jos trūkumus,
užu jos jaunystę,
užu jos klaidas:

tu esi jos kraujo dalis;

kad Lietuva niekados tavęs neišdavė nei išsigynė:
tu jos išsigynei, ją palikai;

kad tu ją apvagi, jai nepadėdamas,
jos vengdamas,
ją apkalbėdamas,
ją kitiems palikdamas.

Tai nekalbėk apie laisvę. Gyvenk laisve.
Rizikuok laisve. Bandyk laisvę.
Tai nekalbėk apie Lietuvą. Gyvenk Lietuva.

3.

Aš tau sakau, tik primenu:

kad viena Bruklyno laisvės diena gali būti šimtą kartų mažiau, negu viena diena Vilniaus nakties nelaisvės;

kad viena sekundė, praleista bežiūrint į upelio dugną ar klausantis vyturio giesmės, gali būti kur kas daugiau, kur kas didesnis gyvenimas, negu visa Bruklyno fabrikų Miserere;

ir atvirkščiai:

kad viena sekundė, praleista bežiūrint į upelio dugną ar klausantis vyturio giesmės,
gali būti taip pat
žmogaus
išdavimas.

4.

Aš tau sakau, tik primenu:

kad laisvė yra išgyvenimas, ne šūkis;
kad laisvę tegalima tik gyventi, kad laisvės negalima
kalbėti,
kad laisvė yra nepasakoma, reliatyvi, —

kad yra laisvių išdžiūvusių, kaip rudenio šakos,
yra laisvių bevaisių, ir be įsčių,
laisvių tuščių,
ir laisvių kokečių, ir prostitučių;

kad yra nelaisvių, kaip mylimos rankos!
yra mirčių, kurios gimdo gyvenimus!

kad žmogaus tikslas nėra gyventi šimtą metų "laisvėje",
bet vieną sekundę,
nors vieną sekundę
nemeluotai,
tikrai.

5.

Aš mačiau melą ant Janaus abiejų veidų;
aš mačiau mirtį ant Stikso abiejų krantų;

aš stovėjau Stikso upės vidury
ir girdėjau balsą skambantį iš vandenų toli:
tu gyvenimą tik vieną teturi.

LAISVIEJI IR PAVERGTIEJI

JUOZO GIRNIAUS KNYGĄ PASKAIČIUS

I

Susirūpinimas mūsų visų savo pačių likimu yra visiškai suprantamas. Dėl to tas susirūpinimas nėra jokia problema. Liaudies išmintis jį labai paprastai sprendžia: kaip kas išmano, taip save gano. Todėl vargu galima smerkti žmogų, jeigu jis savo asmeninėje laimėje mato vienintelį atsakymą į tą susirūpinimą. O kas gi nesiekia asmeninės laimės? Skirtumas tik tas, kad vienas savo asmeninės laimės viršūnę mato patogioj sodyboj su garažu, krūva vaikų ir, horaciškai tariant, švelnia moterimi prie šono. Kitas jos ieško visuomeninėje veikloje, kūrybos dirvonuose, tarnavime bažnyčiai ir tautai. Būtų neteisinga pirmąjį laikyti egoistu ir materialistu, antrąjį — idealistu, moraline šių sąvokų prasme. Tas, kuris doru darbu statosi sau namus, moraliai nėra nei kiek blogesnis ar geresnis kaip tas, kuris sąžiningai rašo veikalą ar tapo paveikslą. Moralės atžvilgiu kūrėjas ir veikėjas lygiai, o gal net ir labiau gali būti užkrečiamas visokio blogio bakterijomis, kaip ir namų savininkas.

Jeigu būtų galima pasverti blogybes, padaromas vadinamosios idėjos vardu, ir blogybes, padaromas vadinamosios materialinės naudos vardu, kažin į kurią pusę nulinktų svarstyklių svirtis. Atrodo, kad puikybės nuodėmė lenktų tą svirtį į pirmųjų pusę. Ta mintis kyla skaitant J. Girniaus žodžius: "Todėl dauguma netrunka nutausti, o dėl tautinės gyvybės kovoti lieka mažuma. Visur žmogiškoji didybė yra reta, nes ji iškovojama tik pasiaukojimo idealizmu. O menkystė visur klesti legionais, nes ji nieko nereikalauja — nei kovos, nei aukos. Dauguma visada renkasi menkystę, viliojančią savo lengvu keliu. Tik mažuma nesibaimina sunkaus kelio į visa, kas didu" (286 psl.). Kol kas ties tais labai drąsiais žodžiais norėtume tik paklausti: kažin?

Atrodo, visi mes rūpinamės ir savo tautos likimu, ypač kai ją užgulė tokios baisios nelaimės. Rūpinasi jos likimu ir idealistai, kurie kuria organizacijas jai gelbėti; rūpinasi ja ir tie, kurie retkarčiais savo artimiesiems pasiunčia siuntinuką. Vadinas, pats rūpinimasis savo tautos likimu irgi nėra jokia problema. Tai yra savaime suprantamas daiktas, kaip duona mūsų visų dienų.

Tiktai kai imame klausti savęs, **kaip** geriau padėti savo tautai jos sunkioje likimo valandoje, tiktai tada atsistojame prieš didelę ir sunkią problemą. Paties susirūpinimo čia neužtenka.

J. Girnius savo **Tautos ir ištikimybės** knygoje atsistoja prieš tokią problemą: kaip atitrūkusi ar atplėšta tautos dalis turi elgtis, kad ji geriausiai galėtų padėti tam tautos kamienui, kuris dėl svetimos okupacijos negali laisvai augti ir klestėti. Ir antra, kodėl reikia stengtis išlikti lietuviu, gyvenant svetimoje žemėje ir po svetimu dangumi? Tarp kita ko, nereikėtų bijoti mums dažnai taikomo epiteto, kad esame tautos atplaiša. Tai visiškai nepaneigia, kad esame savo tautos dalis; tai nei kiek mūsų nenuvertina, tai tik pabraukia mūsų svetur atsidūrimo nuogą ir žiaurų faktą. Simboliškai mes savo tautą galėtume pavaizduoti, kaip perkūno trenktą ir suplaišytą medį.

Būdamas realistas (gera to žodžio prasme), mūsų filosofas supranta, kad neužtenka skelbti savo pareigas pavergtai tautai. Reikia įrodyti, kad kas yra lietuvis, tas ir negali būti kitoks, ir kad būti lietuviu yra naudinga. Tuojau pat reikia pridurti, kad tai be galo sunkus uždavinys, kuriam spręsti ne tik nėra lengva surasti loginių argumentų (dėl to jis daugiausia operuoja moraliniais argumentais ir tikėjimu), bet patys gyvenimo faktai dažnai griauna tai, kas logiškai, ir ypač moraliai, atrodytų neabejotinai teisinga.

II

Bendriausia prasme, pasaulis yra sudarytas iš daiktų arba vienetų. Nesvarbu, ar tokiu daiktu ar vienetu suprasime atomą ar žmogų. Ir atomą ir žmogų galima studijuoti kaip vienetą, arba, kantiškai tariant, kaip daiktą savyje. Tačiau šalia pasaulio yra dar gyvenimas. Gyvenime nėra daiktų savyje, o tik santykiai. Santykiai tarp atomų duoda įvairiausius cheminius junginius, santykiai tarp žmonių kuria įvairius socialinius junginius, kaip šeima, gentis, tauta. Man nesuprantama tik, kodėl tarp tokių socialinių junginių daug kas (ir mūsų autorius) randa ir valstybę, ir bendruomenę. Tai nėra visiškai vieno ir to

paties vardiklio dalykai.

Juokinga būtų gamtos moksluose svarstyti klausimas, kas svarbiau — atskiras elementas ar cheminis junginys. Ne taip juokingas yra klausimas, kas reikia vertinti aukščiau — žmogus ar tauta, šeima ar tauta, tauta ar žmonija? Daug rimtų žmonių bandė šiuos klausimus nagrinėti. Nuo vienokio ar kitokio atsakymo į tuos klausimus daug priklauso mūsų kasdieninis gyvenimas.

Kad santykio, o ne daikto savyje arba vieneto, klausimas yra pats pagrindinis ir dr. J. Girniaus studijoje, matytis jau ir iš to, kad pačiame pirmajame puslapyje jis cituoja ir, atrodo, priima aristotelišką žmogaus, kaip visuomeninės būtybės, sampratą. Tik tolimesniuose puslapiuose visuomenės sąvoką jis pakeičia seniau retai girdėta (išskyrus tik religinius raštus ir gyvenimą), o emigracijoje baisiai išpopuliarinta bendruomenės sąvoka. Žmogaus ir tautinės bendruomenės santykių nagrinėjimui ir yra paskirtas šis veikalas. Jį ir skaitai, nuolat turėdamas tą santykį prieš akis.

Tačiau užvertęs paskutinį puslapį, kažkaip nesijauti tikras, kur tave autorius norėjo nuvesti. Žinai, kokį atsakymą į tą žmogaus ir bendruomenės santykio klausimą būtų davęs humanistas ir liberalas autorius. Žmogus jo atsakymu būtų pastatytas visako centre, kaip nelygstama vertybė, kuriam bendruomenė, tauta ir net šeima tėra tik dažniausiai pozityvus, bet neretai ir negatyvus laukas augti ir reikštis. Žinai taip pat, kokį atsakymą duotų praktiškas marksistas ir socialistas, kuriam žmogaus tarnavimas klasei ar visuomenei svarbiau negu paties žmogaus interesai. Žinai, kokį atsakymą į tą klausimą duotų nuoseklus nacionalistas, kuriam tautos labas stovi aukščiau negu atskiro asmens labas. Mūsų nagrinėjamu atveju tas netikrumas, tur būt, kyla iš to, kad nei pats autorius nėra labai tikras. Nepriklausydamas nei vienai iš ką tik suminėtų kategorijų, jis bando iš jų visų šį tą pasisavinti, nors jas visas gana griežtai smerkia. Pavyzdžiui, pasiremdamas savo mokytojo Stasio Šalkauskio mintimis, jis rašo: "Nieko žmogiška nėra aukščiau už tautą, išskyrus patį žmogų. Žmogus yra aukščiau ir už tautą, nes jis vienas yra nelygstamos vertės savo dvasine asmenybe" (63 psl.). Bet nevienoje kitoje vietoje autorius aiškiai nuklysta nuo žmogaus kaip nelygstamos vertybės sampratos, čia ginčydamasis su J. Maritainu ir teigdamas, kad tauta yra "prigimtinė bendruomenė", čia smerkdamas kosmopolitizmą, kaip "moralinį genocidą", čia vėl deklaruodamas, kad "sava tauta yra ta iš visų vienintelė, su kuria savo likimu sutampame taip neišskiriamai, kad jai ištikimybė yra sau patiems ištikimybė,

o jos palikimas — savęs pačių išdavimas" (284-5 psl.). Ar toli nuo tokio savo tautos apoteozavimo ligi nacionalizmo, kurį autorius, ir vėl pasiremdamas tuo pačiu Šalkauskiu, mano galva, per daug žiauriai smerkia. Ar tai nėra kelias į rasistinį ir materialistinį tautos supratimą, nors patį materializmą autorius, mano galva, taip pat per daug vulgariai ir demagogiškai aptaria.

Kiekvienu atveju, perskaitęs visą J. Girniaus knygą, nerandi aiškaus atsakymo į žmogaus ir bendruomenės santykio klausimą. O tada palieka daugybė ir kitų neatsakytų klausimų, su kuriais mes kasdien susiduriame ir į kuriuos kasdien noroms nenoroms privalome atsakyti: organizuoti ar neorganizuoti lietuvių bendruomenę, vesti ar nevesti svetimtautę, eiti ar neiti į lietuviškus parengimus ir t. t. ir t. t. Jeigu žmogus yra nelygstama vertybė, tai jis pats suras į kiekvieną panašų klausimą savo atsakymą, ir niekas jo neturės teisės smerkti už jo vienokį ar kitokį atsakymą. O jeigu, gimęs lietuviu, negali kitoks būti, tad ir tokie klausimai negalėtų kilti. O jie vis dėlto kyla. Kažkas kažkur čia yra ne kaip reikiant.

Antra vertus, pripažindamas, kad gimęs vienos tautos nariu negali kitoks ir būti, kartais gali būti nemalonus ir pavojingas. Pavyzdžiui, kiekvienas gimęs Amerikoje yra amerikonas, nesvarbu kas jo tėvai bebūtų. Ar visada būtų galima su tuo sutikti?

III

Dvejopai galima žvelgti į gyvenimą. Galima į jį žvelgti mokslininko žvilgsniu: vadinas, matyti jį tokį, koks jis yra, ir stengtis suprasti, kas iš tikrųjų vyksta pasaulyje. Galima žvelgti į jį moralisto žvilgsniu: vadinas, nepasitenkinti tuo, kas yra, bet siekti geresnio ir tobulesnio gyvenimo. Mūsų autorius šioje knygoje užima moralisto poziciją, ir tai ne tik paskutiniame skyriuje, kuriame jis atvirai kalba apie tautinės moralės pagrindus, bet ir visoje knygoje. Daug kas, manau, apgailestaus, kad J. Girnius tuo keliu pasuko. Moralistų filosofų mes jau turėjome ir turime. Iš kitų jo raštų atrodė, kad iš Girniaus išaugs grynosios filosofijos atstovas, didžiųjų būties ir tapsmo, esmės ir egzistencijos klausimų tyrinėtojas, atviras ir laisvas visoms problemoms. Suprantama, kad žūtbūtinės kovos slėgtis labai didelė, ir vis daugiau po ja suklumpa mūsų rašytojų, dailininkų ir kitų kultūros darbininkų. Bet būtų tikra nelaimė, jeigu visi po tos slėgties smūgiais sukluptume. Kas tada beišdrįs žvelgti tiesai į akis ir ja gyventi?

Kad ir kilniausiai idėjai parsidavimas, vis vien yra parsida-

vimas. Kai dėl Juozo Girniaus norėtųsi tikėti, kad tai tėra laikinis posūkis, ir kad jis grįš į kelią grynosios filosofijos, kuriai jis turi tiek daug talento.

Daugelis recenzentų ir patys knygos įvadininkai tiki, kad toji "ne eilinė knyga" turės geros įtakos mūsų emigrantiniam gyvenimui, sustiprins lietuvybės išlaikymo ir kovos dėl tautos laisvės barą. Dieve duok. J. Girniaus žodis visados įtaigus ir smogiantis. Bet būdamas vienas tų pesimistų (ne defetistinis) ir skeptikų (ne rezignacinis), kuriems J. Girnius nesišykšti aitrių žodžių, bijau, kad jo labai įspūdingi puslapiai, kuriuose jis išreiškia savo tikėjimą lietuvių tautos amžinumu, lietuviškos dvasios kūrybiniu nemirtingumu ir ypač lietuviškosios išeivijos pašaukimu iš naujo įžiebti pasaulyje drąsą kovai dėl laisvės, susilauks balso tyruose likimo. Ir štai kodėl.

Idealizmo ir materializmo poskyryje J. Girnius rašo:" Todėl visa tai, į ką apeliavome rezistencinio tikėjimo vardu, materialistinio nusistatymo žmogui tėra tuščias svaičiojimas" (299 psl.) Tikra teisybė, jeigu materialistą suprasime moraline prasme. Kitur autorius pripažįsta, kad to tariamo materialistinio nusistatymo žmonių mūsų emigrantinėje visuomenėje yra didelė dauguma ir kad tik mažytė dalelė tuo tarpu dar kitaip galvoja. Irgi tikra teisybė. Tuo geriau negu kas kitas galėjo įsitikinti pats autorius, kai į jo knygos aptarimą iš New Yorko tesusirinko vos keletas dešimčių žmonių.

Žinoma, gera būtų tikėti, kad toji saujelė išsaugos tautinę gyvybę ir įžiebs pasaulyje drąsą kovai už laisvę. Tikėjimas yra didelis dalykas, jis kalnus pajudina ir sveiku padaro. Bet kažin ar kelias į lietuvybės išlaikymą ir visų kitų problemų sprendimą eina per mažumos tikėjimą ir daugumos pasmerkimą? Visų pirma, tai nėra demokratiškas kelias. Lengva apkaltinti daugumą materializmu ir išvesti tarp jos ir tariamos idealistinės mažumos paralelę, kaip tarp "žmogiškosios didybės ir menkystės" (305 psl.). Deja, tuo klausimas neišsprendžiamas. Priešingai, jo sprendimas tik pasunkinamas. Tautos ir bendruomenės negalima auklėti pasmerkimu. Reikia ne tik mažumoje, bet kiekviename žmoguje matyti ką nors didesnio ir gražesnio. Reikia visų pirma pasitikėti žmogumi.

Man atrodo, klaidinga skirstyti visuomenę į idealistinę mažumą ir materialistinę daugumą. Savo laiku Lietuvoje buvo daug kalbama apie elito problemą. Net specialios gimnazijos buvo kuriamos elitui auklėti. Gal būt, tokių kalbų paveiktas, vienas penktos eilės poetas ėmė skelbti, kad jie, poetai, kurią Lietuvos veidą. Ne taip seni laikai, kai ir mes, pabėgėliai, mėgdavome sakyti, kad esame tautos elitas ir tautos ambasadoriai. Dabar

tarp to tautos elito ir tų ambasadorių pats Juozas Girnius teranda tik mažytę saujelę, kuriai dar terūpi žmogiškoji didybė, gi "menkystė visur klesti legijonais" (304 psl.). Jeigu jau menkystė milijonais išsiskleidė tarp elito ir ambasadorių, tai ką bekalbėti apie visą tautą, kurią taip idealiai autorius bando piešti savo puslapiuose.

Iš tikrųjų, mūsų emigrantinė visuomenė, kaip ir kiekviena visuomenė, yra sudėta iš žmonių, kurie gyvena ir dirba. Dirba visokį darbą, kuris bent moraliniu atžvilgiu, vienas nėra geresnis už kitą. Jeigu reikia apsaugoti ją nuo ko, tai tik nuo visokių apsišaukėlių, prieš kuriuos taip įspūdingai išėjo į kovą ir mūsų autorius, pasirašydamas aną pagarsėjusį manifestą ir jį spaudoje gindamas.

IV

Nežiūrint priešingo J. Girniaus teigimo, esu giliai įsitikinęs, kad beveik kiekvienas mūsų gyvena egzistencialistinę baimę ir rūpestį. Baimę ir rūpestį, kaip išlikti pačiam, baimę ir rūpestį dėl savo tautos likimo ir žmonijos ateities. Ypač turėdamas prieš akis šimto ir daugiau megatonų bombas, kuriomis kai kas per daug nerūpestingai švaistosi. Ir tą baimę ir rūpestį išgyvena ir idealistas ir materialistas, ir mažuma ir dauguma, ir tariamas elitas ir menkystės legijonai; ir vaizbūnas, ir liaudis, ir ... poetas. Išgyvena, dėl to kad negali neišgyventi. Išgyvena dėl to, kad ir kaip nesistengdamas, žmogus negali pasislėpti nuo tikrovės nei po savo namo stogu, nei paskutinės laidos automobilyje, nei organizacijose bei komitetuose, nei bendruomenėje ar tautoje, nei už bendruomenės ar tautos ribų.

Štai tas didysis istorinis faktas, iš kurio mes privalome išeiti, svarstydami savo ir savo tautos likimo klausimus. Kada sakome, kad bendruomenė, tauta ar žmonija stovi prieš tokį likimo klausimą, iš tikrųjų mes sakome, kad žmogus stovi prieš tokį klausimą. Kad ir kaip beidealizuotume bendruomenę ar tautą, ji nėra kažkas daugiau negu žmonės, kurie ją sudaro. Realus dalykas tėra žmogus. Nors žmogaus ir negalima įsivaizduoti gyvenančio visiškai atsiskyrusio nuo visuomenės ar bendruomenės, bet tik nuo jo apsisprendimo priklauso, ar jis jaučiasi vienos ar kitos bendruomenės narys, ar jis kuria šeimą, organizaciją ir t. t. Tai yra antras faktas, kurio taip pat negalima išleisti iš akių, svarstant savo ir savo tautos likimo klausimus.

Pagaliau trečia, ir, gal būt, svarbiausia. Yra natūralus gyvenimo procesas, kada žmogus gimsta, auga ir miršta savo krašte, savo visuomenėje ir savo tautoje. Savo valstybė jį globoja, gi-

na ir baudžia. Ir yra kitas atvejis, kada žmogus lieka išplėštas iš savo krašto, savo visuomenės ir savo tautos. Jis atsiduria svetimame krašte, svetimoje visuomenėje ir patenka po svetimos valstybės globa ir drausmė. Šis antrasis atvejas yra mūsų atvejas.

Mes dažnai tai vadiname likimo smūgiu, kuris mus ištiko. Likimas yra patogus daiktas daug kam pateisinti ir pasiteisinti. Tačiau daugumui ir šiuo atveju sprendimas buvo mūsų pačių. Daugumas mūsų turėjome jeigu ne pasirinkimo laisvę, tai pasirinkimo galią. Tik vaikai ir nepilnamečiai neturėjo to pasirinkimo. Vadinas, iš esmės mes esame emigrantai, savo valia pasirinkę gyventi užsienyje. Krašto okupacija tą mūsų apsisprendimą palengvino, bet jo visiškai nesunaikino. Dėl to mūsų problemos iš esmės yra emigrantinės problemos. Normaliai jos susivestų į tai, kaip naujame krašte kaip galima patogiau įsikurti ir gyventi, pasidarant mus priglaudusio krašto gerais ir naudingais piliečiais, maža tesirūpinant, kas dedasi paliktoje tėvynėje, nes tėvynės reikalais rūpintųsi ten pasilikusi gyventojų dauguma, kuri normaliai nemėgsta, kai kas iš šalies į jos reikalus kiša savo nosį. Tačiau kadangi mūsų atveju kraštas yra svetimos jėgos okupuotas, rūpinimasis savo krašto ir žmonių likimu yra ne tik suprantamas, bet beveik neišvengiamas.

Todėl, kaip jau minėjome pačioje pradžioje, ne pats reikalas rūpintis savo tautos (aš šiuo atveju vartočiau krašto žodį, kuriame gyvena ne tik vienos tautos žmonės) likimu yra pagrindinė problema. Pagrindinis klausimas yra, kaip geriausiai mes galėtume padėti savo kraštui. Deja, į jį atsakymo J. Girnius neduoda. Ištikimybė tautai yra per daug bendras ir abstraktus dalykas. Tie, kurie suaugę išvažiavome iš savo krašto, ir norėdami vargiai galime įaugti į svetimą žemę. O kaip su tais, kurie čia mokslus eina ir čia gimsta? Kaip padaryti, kad jie bent viena koja liktų stovėti ant lietuviškos žemės? O gal to nereikia? Ar nežalojame mes jaunimo, stumdami jį į lietuviškas organizacijas ir versdami lankyti dažnai labai abejotinos vertės lietuviškus parengimus ir pramogas? Ar neauginame schizofrenikų, kurie kartais nei vienur nei kitur nesugeba pritapti? Ir svarbiausia, ar nesujaukiame tikras ir tariamas vertybes, versdami tikėti tuo, kas iš tikrųjų nėra vertybė aplamai?

Man atrodo, kad rašant apie mūsų pareigas savo tautai ir kraštui, reikia išeiti aiškiai iš žmogaus ir jo laisvo apsisprendimo, o ne iš tautos ir jos tariamų reikalavimų žmogui. Nes ir pavojus šiandien gresia ne tautoms ir ne bendruomenėms, bet pačiam žmogui ir jo laisvei. Neperdedant, tur būt, galima sakyti: kaip niekados praeityje, gyvename bendruomenės (tautinės, idė-

jinės, klasinės, ekonominės ir t. t.) klestėjimo amžių. Ne už nacionalistines idėjas šiandien žmogus baudžiamas ir persekiojamas, bet už humanistines, liberalines ir kosmopolitines. Ir tai liečia komunistinį pasaulį, gal būt, labiau negu demokratinį pasaulį. Tauta ir bendruomenė ten, kaip gerai užlaikoma gyvulių banda, veisiasi ir auga tiesiog nuostabiai. Bet laisvam savo sprendimuose ir amžinai ieškančiam ko nors naujo žmogui tenai dažnai visiškai nėra vietos.

V

Galutinėje išvadoje, šiandien, kaip ir visados, pagrindinė problema yra žmogaus laisvės problema. Kai kalbame apie žmogaus laisvę, nebūtinai turime manyti, kaip tai darė XVII-XIX a. individualistai, kad žmogaus laisvėjimas eina pirmiausia per jo išsilaisvinimą iš fizinio pasaulio arba gamtos varžtų, vėliau per jo išsilaisvinimą iš šeimos, bendruomenės ir tautos varžtų, pagaliau per jo išsilaisvinimą iš savo paties sukurto idėjų pasaulio varžtų. Nebūtina manyti, kad žmogaus laisvės *idealas ir būtų jo išsilaisvinimas iš tų trejopų varžtų ir kad toks* žmogus, vidūniškai tariant, būtų sau žmogus. Užtenka tik paklausti: o kas toliau? Ar toks absoliučiai išsilaisvinęs žmogus neims kurti savo idėjų pasaulio, kuriuo jis tikės, nes be tikėjimo negalima jokia kūryba. Ar jam nebus reikalinga visuomenė, kurioje jis norės reikštis? Ir pagaliau, ar jis nenulenks galvos prieš jį apsupančios gamtos paslaptis, kurių gelmė yra begalinė. Vadinas, ar jis negrįš į ten, iš kur jis išėjo?

Žmogus emigrantas arba tremtinys, turbūt, yra arčiausiai prie tokio absoliučiai išsilaisvinusio žmogaus idealo. Jis yra išsilaisvinęs nuo savo krašto, kuris ir yra ne kas kita, kaip tas fizinis pasaulis, kurio varžtus jis istoriškai pirmiausia ėmė jausti ir iš kurių pirmiausia jis panoro išsilaisvinti. Jis yra *išsilaisvinęs nuo savo visuomenės ir tautos*, kurioje jis buvo išaugęs ir kuri buvo uždėjusi ant jo savo leteną, kurios svorį jis dažnai labai jautė ir sunkiai galėjo pakelti ir buvo... nepatenkintas. Ligi tobulo laisvės idealo beliko jam išsilaisvinti iš to idėjų pasaulio, kurio kūrime jis pats dalyvavo.

Bet čia jis ir suklumpa. Tą idėjų pasaulį jis laiko lyg savo nuosavybe ir bando, lyg kokią šventą relikviją, visur ir visada nešiotis su savim. Dar daugiau. Jis norėtų, kad tas jo idėjų pasaulis būtų realus ir gyvas, kad jis juo galėtų dalintis su kitais, kad kiti jį suprastų ir juo žavėtųsi, kaip jis pats tuo žavisi.

Su tuo ir *prasideda emigranto arba tremtinio kelias atgal*. Be abejo, jam sunku tą savo idėjų pasaulį įpiršti tai visuo-

menei, kurioje jis yra atsidūręs, nes ji turi savo idėjų pasaulį. Iš čia jo nepasitenkinimas ir pyktis, kad niekas jo neklauso, nors jis turi tokius gerus receptus pasaulio problemoms išspręsti. Manyčiau, kad iš dalies ir J. Girniaus konfliktą su J. Maritainu būtų galima tuo paaiškinti.

Nerasdamas atgarsio svetimoje visuomenėje, jis pradeda organizuoti bendruomenę iš žmonių, kurie maždaug tokie patys, kaip jis — emigrantai ir tremtiniai, su panašiu išsineštiniu idėjų pasauliu. Jis norėtų, kad ir jaunoji karta, išaugusi jau emigracijoje, suprastų tą jo išsineštinį idėjų pasaulį, jį brangintų ir juo gyventų. Jis norėtų net būti laikomas ne tautos atplaiša ar dalimi, bet visa tauta, ypač kai toji tauta, dėl svetimos okupacijos, negali laisvai savęs išreikšti. Vadinas, tik jis yra tikrasis savo tautos kūrybinio genijaus nešiotojas ir išlaikytojas. Iš čia ir jo pastangos vaizduoti save savo tautos ambasadoriumi ir tikruoju jos reikalų gynėju bei kovotoju dėl jos laisvės.

Visa tai natūralu ir paprasta, ir dėl to lengvai suprantama. Jeigu nėra natūralios visuomenės, reikia bandyti kurti bendruomenė. Jeigu negalima turėti natūralios visuomenės, atsirėmusios į savo žemę ir kraštą, reikia bandyti kurti bendruomenę, atremtą į idealą. Kadangi idealas, jo nuomone, aukščiau už medžiagą, jo sukurta bendruomenė yra tobulesnė už aną į žemę atsirėmusią visuomenę. Nėra ko per daug nusiminti, jeigu daug kas to nesupranta. Juos galima nurašyti, kaip menkavertę masę. Nuo to jo bendruomenė pasidarys tik dar kilnesnė ir gražesnė. Ji taps lyg anas religinis šventųjų bendravimas.

Iš to tik vieną išvadą galima pasidaryti. Natūralus yra žmogui linkimas į visuomenę. Ne tik eilinis žmogus, arba toji menkavertė dauguma, linksta į visuomenę, bet ir skaidrusis elitas. Skirtumas tik tas, kad paprastas eilinis žmogus linksta į tą visuomenę, kurią jis turi po ranka. Jis stengiasi į ją įaugti ir gyventi jos gyvenimu. Vadinamasis elitas su panieka atmeta tokį paprastą įsiliejimą į visuomenę. Jis kuria idealią bendruomenę. O kad toji bendruomenė nebūtų visiškai pakibusi ore, jis apipina ją visais natūralios visuomenės atributais: politinėmis partijomis, gelžkelininkų ir paštininkų sąjungomis, gaisrininkų komandomis ir t. t.

Iš esmės visa tai yra ne kas kita, kaip noras pabėgti nuo tos begalinės tuščios vienatvės, į kurią jį išmetė emigrantinis gyvenimas. Arba, kitais žodžiais, tai noras pabėgti nuo laisvės. Ne tik Dostojevskio Karamazovui laisvė sunkiausia našta. Laisvės našta yra sunki kiekvienam. Emigrantas ir tremtinys tą jaučia aštriau negu kas kitas. Jis stovi ne prieš visokių varžtų pavojų, iš kurių jis kitų padedamas beveik visiškai išsi-

laisvino, bet prieš per didelės laisvės pavojų, kurios aukščiausias laipsnis yra vienatvė. Čia pasikartoja viduramžių mistikų ir šių dienų mokslininkų išreikšta tiesa: didieji kraštutinumai susitinka. Visiška laisvė priartėja prie vergijos. Todėl, tur būt, Spinoza, kuris taip pat buvo savotiškas tremtinys, buvo teisus sakydamas: "Žmogus, kuris vadovaujasi protu, yra laisvesnis visuomenėje, kur jis gyvena pagal bendruomenės įstatymus, negu vienatvėje, kur jis teklauso tik paties savęs".

Kiekvienu atveju, ne kovai dėl laisvės žmogus linksta į visuomenę (ar bendruomenę), bet noru pasidalinti su kitais sunkia laisvės našta. Ir tuo pasidaryti laisvesnis. Tuo būdu, susitinka ir kiti du kraštutinumai: laisvo žmogaus ir jį varžančios visuomenės ar bendruomenės. Arba kitais žodžiais, susitinka realioji ir moralinė plotmės, arba "sein" ir "sollen". Gaila, J. Girnius to susitikimo pakankamai neišryškino. Todėl ir jo į moralinę plotmę atremti svarstymai daug kam bus nesuprantami ir dar mažiau kam priimtini.

Juozas Girnius, TAUTA IR TAUTINĖ IŠTIKIMYBĖ (Chicago; Į Laisvę Fondas Lietuviškai Kultūrai Ugdyti, 1961).

V. Trumpa

ŽVILGSNIS Į ŽMOGIŠKĄJĄ PROBLEMATIKĄ

Kalbant apie žmogaus pranašumus kitų gyvių požiūriu, paprastai svarbiausiu to pranašumo liudininku imama žmogaus kūryba. Tačiau kūryba tėra rezultatas to, kas iškelia žmogų virš kitų gyvulių. Pati svarbiausioji sritis, t. ty., žmogiškasis polėkis, verčiąs žmogų nerimti materialiniame pasaulyje, veržtis į *transcendentinį*, ieškoti, svarstyti, kurti, dažniausiai esti užmirštamas arba pasitenkinama paviršutinišku jo aptarimu. Dr. Pr. Gaidamavičiaus knyga **Didysis nerimas** (Putnam, Conn., Immaculata, 1961) išsiskiria iš aptariančiųjų bendromis frazėmis, nes joje stengiamasi apžvelgti žmogiškojo polėkio būdingumus ir paryškinti jo veržimosi linkmes.

Žmogiškąjį polėkį — žmogaus dvasinę energiją — autorius vadina didžiuoju nerimu, nes iš esmės visos žmogiškosios pastangos esančios religinio pobūdžio, ir, nežiūrint įvairių žmogaus klajojimų, vedančios Dievop. Problema nagrinėjama, suskirsčius į penkias dalis.

Pirmoje dalyje apžvelgia žmogiškąsias pastangas pakilti virš kasdienybės ir minties, kūrybos ir valios veiksmais artėti prie absoliutaus grožio, gėrio ir tiesos. Kitoje dalyje autorius aptaria šio trilypio polėkio, "pagrindinio žmogiškosios prigimties balso", veržimosi kryptį — į Dievą. Tačiau šis veržimasis dažnai nėra "skridimas tiesia linija", kaip išdėstoma trečioje dalyje, bet su nuklydimais į šalis. Nuklydimų priežastis yra vidinė žmogaus drama, sukelta įgimtojo žmogiškojo polėkio, besiveržiančio aukštyn, ir vitalinio polėkio, traukiančio prie materialinės aplinkos. Tai yra lyg dvasinė odisėja, pilna ieškojimų, abejonių, maišto ir nusivylimų. Pagaliau žmogaus klaidžiojimai baigiasi, įtikėjus Dievą (visiškas įtikėjimas — ieškojimų išsipildymas — autoriui yra katalikybės priėmimas). Įtikėjus pasiekiamas dvasinis ramumas. Tačiau "Dievo radimu" — įtikėjimu — kartais nesibaigia vidinė žmogaus drama, nes kasdienybei, dvasiniam tingumui, valingam individo nusistatymui prieš Dievą slopinant žmogiškąjį polėkį, žmogus nueinąs klystkeliais — į nihilizmą bei absurdą. Kai kuriais atvejais žmogus dėl minimųjų priežasčių nepasiekiąs išsipildymą.

Kiekvienai knygos daliai duoti dvigubi įvadai — trumpos poezijos bei prozos ištraukos (Paskalio, Rilkės, šv. Augustino, G. van de Fort) ir dailės kūrinių nuotraukos (Dagio, Mončio, Čiurlionio, Barlach). Knygos aplankas, sugestijuojąs vertikalinį veržimąsi, V. K. Jonyno.

Svarstymams bei išvadoms paremti autorius cituoja eilę rašytojų, mokslininkų, filosofų pasisakymų bei jų veikalų ištraukų. Deja, citatų gausumas dažnai nustelbia ir pačio autoriaus mintijimą. Gal būt, tai sąmoninga pastanga prabilti į vidutinį žmogų palyginimais bei garsių žmonių lūpomis. Bet citatų atrinkime jaučiamas paviršutiniškumas arba skubotumas, nes jos arba jų interpretavimas nevisuomet reprezentuoja cituojamąjį. Pavyzdžiui, pristatyme Camus, kaip absurdinio žmogaus skelbėjo, kartojama interpretacija, buvusi populiari kai kuriuose kritikuose, susidaryta pradžioje nesupratus Camus kūrinių esmės arba remiantis šalutiniais kūrinių aspektais. Išvados apie surrealizmą, remiantis keliomis citatomis, teatstovauja vienai iš kelių surrealizmo krypčių. Taip pat abejotina, ar Rilkė pasiliko "su savo Dievu" ir vėlyvesniame kūrybos laikotarpyje. Pažymima, kad Dostojevskio **Broliuose Karamazovuose** tėvą nužudo

Mitia, o iš tikrųjų tėvažudys yra Smerdiakovas. Aplamai citatomis remiamieji įrodymai būna abejotino tikrumo, nes citatų reikšmė dažnai susijusi su tuometinėmis asmens nuotaikomis ir įspūdžiais yra apsprendžiama veikalų turinio ir pan. Todėl cituojamųjų autorių, kaip Tolstojaus, Berdiajevo, Camus, Gide, Lautreamont, veikaluose bei jų pasisakymuose galima rasti prieštaraujančių pareiškimų kai kurioms knygoje duodamoms citatoms bei jų interpretuojamai prasmei.

Žmogiškojo polėkio problematikos atskleidimas bei nagrinėjimas yra nuoseklus ir gerokai intriguojąs. Ypač vaizdžiai išryškinamas polėkio egzistavimas ir jo gaivalingumas. Dvigubieji minėtųjų knygos dalių įvadai yra visai vykę ne vien jų atrinkimu, bet ir pačiu jų suskirstymu. Literatūrinės bei filosofinės ištraukos bendra prasme sugestijuoja kiekvienos dalies turinį, o dailės kūrinių nuotraukos priverčia susimąstyti ties jos problematika.

Knygos įžangoje autorius pažymi patį būdingiausią žmogiškojo polėkio aspektą — tikėjimą, "pagrindinę žmogaus gyvenime ašį". Pastaba yra vietoje, nes be tikėjimo **kuo nors** vargu ar būtų įmanoma žmogiškai egzistuoti, ir pats žmogiškasis polėkis tebūtų beformė ir be turinio apraiška, t. y. be aiškios linkmės ir tikslo. Tikėjimas įgalina žmogų suvokti transcendenciją arba, vartojant konvencialią ir siauresnę sąvoką, Dievą, *nes loginiai bei mokslinia*i *įrodymai be tikėjimo nėra* pakankamai svarūs transcendencijos pažinime ir jos priėmime konkrečios tikrovės prasme. Tokiu būdu tikėjimas transcendencija, o ne pati transcendencija yra žmogaus atrama ir nusiraminimas. Tačiau, atrodo, autorius neturėjo tikslo iš esmės panagrinėti tikėjimo problematiką ir atskleisti tikėjimo įtakas bei santykius su žmogiškuoju polėkiu. Autorius daugiausia įrodinėja, į ką žmogiškasis polėkis savo prigimtimi veržiasi ir kas yra žmogui nusiraminimo oazė. Galutinėje išvadoje nustato, kad tikroji žmogiškojo polėkio linkmė besanti viena, t. y. į katalikų Bažnyčios nustatytą bei interpretuojamą transcendenciją su aiškiai nusakyta prasme, esme ir turiniu. Autorius linkęs tvirtinti, kad žmogiškoji prigimtis, o ne pats tikėjimas, duoda žmogiškajam polėkiui specifinę linkmę ir sąlyguoja polėkio rezultatų turinį.

Gal būt, nebūtų tikslu kaltinti autorių, kad jis, užuot plačiau žvelgęs į žmogiškojo polėkio problematiką, nagrinėja jo *pasireiškimo linkmes ir įrodinėja vienos linkmės teisingumą.* Tačiau, kada visos problemos susijusios su tikėjimu, būtų lyg ir logiškiau pradėti nuo pagrindų negu nuo paskirų apraiškų.

Gilinantis į problemos nagrinėjimą, tenka suabejoti tei-

gimais dėl 1. žmogiškojo polėkio vienakryptiškumo, 2. įtikėjimo transcendencija interpretacijos ir 3. valios, kaip žmogiškojo polėkio apraiškos, prigimties "veržtis tikrojo gėrio link" (p. 37).

Pirma, polėkio linkmės teisingumo įrodymas remiamas didžia dalimi atsivertėlių (konvertitų) pasisakymais, kuriuose jie nušviečia savo nueitąjį kelią į rastąjį dvasinį nusiraminimą katalikybėje. Tačiau panašūs pasisakymai asmenų, kurie paliko katalikybę, galėtų būti taip pat svarūs tokių teigimų paneigimui; o liudijimai tų, kurie rado lygiai tokį dvasinį nusiraminimą kitose tikėjimo sistemose, gali tolygiai paremti kitų religinių ir nereliginių tikėjimų galiojimą (validiškumą).

Antra, autorius teigia, kad įtikėjimas prasidedąs Dievo radimu. Tačiau **per tikėjimą į transcendenciją** prieinama prie specifinei tikėjimo sistemai būdingo Dievo išpažinimo. Duodamieji pavyzdžiai — Jaspers, H. Laxness, S. Weil, kaip neperžengusiųjų išsipildymo slenksčio iš netikėjimo į tikėjimą — liudija, kad jiems transcendencija buvo konkreti tikrovė. Ypač Laxness ir Weil stengėsi ją giliau pažinti ir jai gyventi, tik negalėjo priimti jau sudoktrinuotos transcendencijos sampratos ir užsidaryti kurioje nors organizuoto tikėjimo sistemoje.

Trečia, autorius yra linkęs teigti, kad prigimtosios valios apraiška žmogus "nuolatos veržiasi **tikrojo** (mano pabraukta J. V.) gėrio link". Norėtųsi pastebėti, kad per prigimtį žmogus teįgauna gėrio troškimą, tikriau palinkimą gėriui — polėkį veržtis už materialinio pasaulio ribų. Kaip tikėjimas suteikia formą ir turinį žmogaus dvasiniam gyvenimui, taip per tikėjimą valia įstatoma į specifinį kelią ir jai nustatomi būdai artėti absoliutaus gėrio link. Be tikėjimo valia, kaip drausminamoji jėga, tebūtų aklai besiveržianti į nujaučiamą gėrį. Pasak Paskalio (kurį cituoja p. 37), "gėrio trokšta visi, net ir tie, kurie nori pasikarti", t. y. absoliutaus gėrio siekiama pagal individo įsitikinimus, kuriems yra palenkta jo valia.

Būtų be priekaištų sistemingas ir vaizdus žmogaus, artėjančio į "išsipildymą" bei klaidžiojančio klystkeliais nagrinėjimas, jeigu nebūtų kraštutinio suskirstymo žmonių pagal pažiūrą į Dievą — į įtikėjusiuosius ir ateistus. Pagal šią prielaidą, žmonės, nepriklausą šiom dviem kategorijom, tėra pakeleiviai į vieną ar antrą kraštutinumą. Tačiau, pažvelgus į humanistus, pozityvistus arba ir į komunistus, ar nerastume juose giliai ir nuoširdžiai tikinčių savuosius dievus ir radusių visišką dvasinį ramumą? Ar abejotina transcendencijos tikėjimo gilumu bei nuoširdumu tų asmenų, kuriems tikėjimo reikaluose svarbiau pačio asmens religinis pergyvenimas ir jo pagarba Dievui, negu kai kurios tikėjimo dogmos bei religinės apeigos?

Sprendžiant žmogaus įtikėjimo problematiką, kyla klausimas, ar žmogus sava pastanga gali prisiversti įtikėti arba netikėti? Ar neturi lemiamos įtakos ne nuo jo priklausą veiksniai, kaip intelektualinis pajėgumas, prigimtis, aplinka ir pan.? Autorius sumini Dievo malonę, gelminį asmens imlumą (susijusį su pasąmone), asmens sąmoningumą ir nepaliaujantį tikėjimo bei Dievo ieškojimą kaip lemiančius veiksnius įtikėjimo atvejais. Tačiau Dievo malonė nepriklauso nuo pačio individo norų — ji tam tikrais atvejais jam **suteikiama.** Gelminio imlumo — pasąmonės — neįmanoma pačiam individui nei kontroliuoti, nei imlumą padidinti arba sumažinti. Asmens sąmoningumas susijęs su žmogiška tendencija veržtis už materialinių realybės ribų, bet jo padidinimas vargu ar priklauso nuo pačio asmens sprendimų ir įvykdymo galios.

Vien tik iš šių kelių pastabų galima susidaryti vaizdą, kokią keblią ir nepaprastai sudėtingą problematiką stengiasi nagrinėti autorius **Didžiajame nerime.** Bendrai kalbant, jis pajėgė taip atskleisti tos problematikos ir taip ją išryškinti, kad, sekant autoriaus nagrinėjimo eigą, neįmanoma pasilikti pasyviu sekėju. Nejučiomis pasijunti įtrauktas, suintriguotas ir priverstas susimąstyti: čia ginčijiesi mintyse dėl kai kurių jo išvadų bei prielaidų, čia vėl maloniai nuteikia gilus ir naujas įžvalgumas.

J. Vėlaikis

PARTIŠKAI ATRINKTI ŠALTINIAI

Pagaliau mus pasiekė tiek puslapių skaičiumi, tiek turiniu svarus leidinys — ketvirtasis **Lietuvos TSR istorijos šaltinių** tomas. Kad šis dokumentų komplektas nesuskubo Amerikon "išemigruoti" anksčiau, ir kad jis čia teužklysta paskiromis siuntomis, parodo tokią spragą ryšiuose su Lietuva, kokios verčiau nebūtų.

Iškeldinėti aikštėn tą, kam buvo skirta dulkėti paslapty, — tiek senas bolševikų pomėgis, kiek sena ir pati revoliucija. Vakarų sankalbininkų nenaudai, o diplomatijos istorijos tyrinė-

tojų pasitenkinimui, Rusijos perversmininkai pirmą kartą tokia nelabyste nusidėjo, kada, apsilenkę su visu to laiko "padorumu", atidengė pirmojo pasaulinio karo meto slaptus alijantų mainikavimus — kuris laimėtojas gaus ką, kada ir už ką. Vedini savo išskaičiavimų, tais pačiais keliais eina ir šio rinkinio leidėjai, ne tik sukaupdami dalį retėjančių tarpkario spaudinių, bet taip pat skaitytojui pateikdami nemaža ir tokių tekstų, kurie anksčiau tebuvo prieinami tik valdžios personalui.

Tomas turtingas įstatymų, tarpvalstybinių sutarčių ir notų, ministrų potvarkių, aktų, statistikos, viešų ir slaptų pranešimų, seimų stenogramų, paklausimų seime, ministrų kabinėtų posėdžių protokolų, korespondencijų. Perspausdinama tokia svarbi medžiaga, kaip iš Lietuvos emigravusiųjų skaičius, 1931 m. prezidento rinkimų įstatymas, 1934 m. ligonių kasų įstatymas, 1936 m. draugijų įstatymas, žinios apie užsienio kapitalą Lietuvos akcinių bendrovių kapitale, pragyvenimo minimumas 1913-1938 m., vidutinis darbininkų darbo užmokestis 1930-1938 m. ir mokyklų, mokytojų ir mokinių skaičius. Šaltiniai būtų buvę dar pilnesni, jei turėtų 1932 m. susirinkimų ir pramogų įstatymą, 1935 m. spaudos įstatymą, 1940 m. nepaprastuoju metu tautos ūkiui tvarkyti įstatymą ir tų pačių metų darbui parūpinti ir darbo jėgai rikiuoti įstatymą.

Viena tenka pripažinti — darbas atliktas rūpestingai: ir spaudos technikos ir partijos normų požiūriu. Tačiau, tas redaktorių stropumas, telkiant daugiausia tik tokius atvejus, kurie jungtųsi vienon sistemos nustatytų visuomeninio gyvenimo dėsnių visumon, kaip tik ir bus matomiausias knygos trūkumas. Tendencinga spausdinamos medžiagos atranka akivaizdi: gal pusė chronologine tvarka sudėliotų dokumentų tenka streikams, demonstracijoms, dvidešimtmečio negalavimams ir išcenzūruotai kompartijos veiklai, t.y., suvažiavimų nutarimams ir pranešimams, atsišaukimams ir proginiams pasisakymams. Tai daroma tikslu atskleisti "siaurai klasinę Lietuvos buržuazijos vidaus ir užsienio politiką", parodyti, kaip brendo "revoliucinė situacija", ir pažinti "istorijos vyksmą".

Vilniaus darbuotojai čia saiko nepaiso. Štai keletas pavyzdžių. 1919-1940 metų laikotarpis pradedamas ir baigiamas Lietuvos Komunistų Partijos raštais — sambūrio, kuris tiek turėjo bendro su nepriklausoma Lietuva, kiek, sakykim, Lietuvių Rezistencinė Santarvė su Tarybų Lietuva. Toliau, be abejo paryškinti "revoliucinės situacijos" raidai, gausu visokių keistenybių. Čia, pavyzdžiui, randam atsitikimą apie gimdymą žiemos metu gatvėj, neigiamą ministerijos atsakymą prašančiam mokyklos baigimo pažymėjimo be pažymio iš tikybos, pranešimą apie dvie-

jų politinių kalinių mirtį, ministerijos raštų dėl atlyginimų individualiems žemvaldžiams, vieno klebono atsisakymą laidoti nesumokėjus reikalaujamos pinigų sumos, saugumo departamento raportą apie literatūros vakarą universitete, korespondenciją apie raudonarmiečių ekskursiją į "Maisto" fabriką ir visą eilę įvykių, kokių nerasi kitų kraštų dokumentų serijose.

Visa ta viduramžiškai kompartmentalizuotam partiečio mentalitetui pajungta medžiaga yra vertinga, ir jos išleidimas — neabejotinas laimėjimas. Apgailėtina tik tai, kad ji tokiu perteklium turėjo atsidurti nepriklausomą Lietuvą apibūdinančion knygon, o ne monografinio pobūdžio darbuos. Kaip autorių viltasi, tai aptariamą laiką ir žmones padarė ydingesnius, negu jų iš tikrųjų būta.

Pavardžių rodyklė stokoja nuoseklumo. Prie vienų pažįstamų visuomenininkų matom prierašus, ką jie dabar veikia, kas su jais nutiko: "hitlerininkų sušaudytas", "JAV imperialistų tarnyboje", "buržuazinių nacionalistų eilėse". Tačiau stebėtinas neapdairumas! — prie kitų veltui to beieškotum. O vis dėlto atitinkama informacija — kaip "NKVD areštuotas", "saugumo organų išvežtas", "bolševikų sušaudytas" — tektų pagerbti Bistrą, Bizauską, Čapliką, Čarnecką, Dovydaitį, Endziulaitį, Indrišiūną, Kviklį, Ladygą, Merkį, Mironą ir visus kitus iki Ž raidės imtinai. Ir dargi atitaisyti įsivėlusią klaidą: paskutinis teisingumo ministeris Antanas Tamošaitis jei dar gyvas ir jei tebeveikėjauja, tai ne JAV-bėse, o greičiau Sibire. Deja.

Žiugžda, J/uozas/ (red.). **Lietuvos TSR istorijos šaltiniai.** Tomas IV. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1961.

Leonas Sabaliūnas

KULTŪRINIAI RŪPESČIAI

"VIENĄ VAIDĄ STEBINT"

Koks tu vienas, vienišas esi
Laimėj, baimėj, meilėj ir mirtyj.
Henrikas Radauskas

Vaikais būdami mėgdavom laidyti akmenėlius į Kauno fortų šulinius. Aptrupėję jų rentiniai traukė mus savo paslaptingumu ir vėsa.

Labiausiai — įtampa. Svaigia — kelių sekundžių, gal minutės įtampa, kol pasigirs cinktelėjimas į užkliudytą geležies skersinį ar sausas "džerkšt" į dugną.

Bet kartais akmenukas dingdavo be garso. Tada mums atrodydavo — koks įtemptas laukimas, įšalusios minutės —, kad jis lekia kažkur į gelmę, žemės vidurius. Antarktiką.

Bet kuri iliuzija buvo mielesnė vaikiškai vaizduotei negu pralaimėjimo tikrovė. Nežinau, kaip būtume pasitikę tą geradarį dėdę, kuris tąsyk būtų "paklojęs tiesą", kad šulinio nesama gilesnio už srutų duobę. Apaugusio sąmanom, bekrauju varpučiu. Gličia masę, sugeriančia garsą, aidą. Akmenėlio aiktelėjimą.

* * *

Šiandien mes nebe vaikigaliai. Mėtyti ir vėtyti, nesišiaušiam prieš dėdžių bylą. O jei ir šiaušiamės — bent neparodom.

Bet tas vaikiškas tikėjimas, kad akmenėlis neprasmego, kad skrieja gilyn — kažkur išliko.

Kodėl, nežiūrint "pilnutinių asmenybių" (Dr. Baltinio terminu) metodiško propagavimo, schematinės rašliavos, nežiūrint blausių auditorijos veidų literatūrinio vakaro metu, nežiūrint, kad pokalbis **miršta** negimęs, pradėjus temą apie savąją kamerinę simfoninę muziką, — **kodėl nesusitaikom su srutų duobės vaizdu?**

Kodėl tebesvajojam, kad išgyvenančio savo lemties tragiką rašytojo žodis priklauso Tautai? Kad jis **turi** atsidaužti aiktelėjimu vis gausėjančioj skaitytojų masėj?

A. Nykos-Niliūno, H. Radausko, A. Landsbergio, J. Meko, Just. Marcinkevičiaus (gal reiktų precizuoti: "Vilko" Meko, "Kraujo ir Pelenų" bei "Pušies, kuri juokėsi" Marcinkevičiaus, "Tautinės ištikimybės" Girniaus) žodis.

Taip pat — **Antano Škėmos.**

* * *

Drovėčiausi minėti Škėmą dabar, kada net nekrologiniai straipsniai pramenami "pagarbiniais", jei ne juodraščio lapas, neišvydęs spaustuvės dažų, kuriame rašiau:

"Esamą rašytojų, nešiojančių kaktoj prakeikimo egzemą. Jų kūryba drumsčia, "pykina" ir (gal todėl) bendralaikių ignoruojama. Tarsi, susimokę, lauktų mestelti lipšnesnį žodį vien nekrologo forma.

Mūsų išeivijoj tokiu "aut bene, aut nihil" pavyzdžiu būtų A. Škėma."

* * *

Dabar žinau, kad klydau.

Skarmalė pusprotė Mirtis (jos kikenimas dar tebeaidi ausyse) grąžino Škėmą amžininkams. Atsirišo burnos skambioms tiradomis apie "grįžtančius iš lietuvybės apkasų". Išmušė valanda Antonijams su kruvina toga, kur dievai žino ko daugiau — nuoširdumo ar ekshibicionizmo.

Kodėl iš visų skaitytų straipsnių, nuoširdumu man padvelkė vien keli žodžiai?

Kodėl A. Škėma, stovėjęs vienišas kūrybinėj laimėj, baimėj ir meilėj, liko **vienišu mirtyje?**

* * *

Tiesa, beveik visose, šiek tiek krutančiose kolonijose įvyko katastrofos aukų minėjimai. Kai kam tai pasimatė ženklu, kad velionies būta "populiaraus", turinčio didelį gerbėjų skaičių.

Norėtųsi tuo tikėti.

Tačiau skaitant kronikoj minėjimų aprašymus, pasisakymus laiškuose apie jų eigą, toli gražu nesusidaro įspūdis, kad visur būta polėkio atskleisti Škėmos literatūrinį talentą, kūrybinius ieškojimus, naujoviškumą.

"Visko būta toj akademijoj", girdžiu įspūdžius, kurie galėtų būti mano, "ir gregorianiško giedojimo, ir plakato su gramatikos klaidom ("Žvakydė"), ir būdynių tono ("neplokit").

Visa buvo oru ir konvencionalu. Pagerbti velioniui, kuris, man rodos, kęste nepakentė oficialumo ir konvencijų. Net konvencionaliai (negi priminsi auditorijai, kad Škėmos rankraščiai išlaukė šešerius metus leidėjo) nustatytos datos veikalų metrikai — **Baltoji drobulė 1959, Čelesta 1960.**

O vienas aktorius atbarbeno savo tekstą tip-top tom pačiom intonacijom, kurias buvo girdėjęs savo ausimis velionis. Prieš dešimtį metų." —

* * *

Nesitikėtina, sakykim, studijinio aspekto impulsyviniuos, nekrologiniuos rašiniuos. Gal verčiau dundanti tirada negu impotentiškas mekenimas. Gal verčiau ir paskubom sudurstytos akademijos negu visai nieko.

Daug keisčiau, kad net ir tos skurdžios pastangos priminti Škėmos vaidmenį išeivijos rašto istorijoj nurausvino pykčiu veidus sotiems miesčionims, nesuprantantiems (ar nenorintiems suprasti?) emigranto dalios.

* * *

Pirmoji žiežirba žybtelėjo ten, kur, naivaus rašančiojo nuomone, buvo mažiausiai tikėtinasi: **Draugo** kultūriniame priede, redaguojamame poeto K. Bradūno.

Kaip tose karo meto kino kronikose apie Westwall ar Maginot liniją, ūmai prasiskyrė vaismedžių gojelis ir, lėta erekcija išniro patrankos vamzdis.

Tarsi sielojimasis mūsų kultūrinėmis problemomis būtų vien kamūflažo dalyku, sausio 13 d. dr. J. Griniaus straipsnis nesusilaukė net prierašo, ar redakcija sutinkanti ar ne, su autoriaus įtaigojimais.

Savo atsakyme į J. Blekaičio nekrologą Škėmai **Aidų** 8 Nr., J. Grinius neslėpė apmaudo, kad išdrįstama kalbėti apie **Baltosios drobulės** autorių, insinuodamas, kad Škėmos netekimas anaiptol nesanti skriauda lietuvių literatūrai ir kad minėjimai tesą vien mekšriuku jo Raštų leidimo fondui.

Ir netikėk, žmogau, sielos bastymuisi iš kūno į kūną!

Ar nestovėjo Savonarola rudžių gretose, kai buvo deginamos knygos Berlyno skveruose? Ar neliudijo prieš Flaubertą ir Beaudelairą, kai buvo teisiami jų kūriniai?

Ir šią minutę jis supasi kėdėj šimtuos cenzūrų, leidyklų ir redakcijų, dar kartą pergyvendamas savo triumfo dienas.

* * *

Ne tai apmaudu.

Iš esmės juk chruščiovinis dr. J. Griniaus tonas — "mes jus

pakasim po velėna" — galėtų būti mobilizacijos rašteliu tam "viešam, vaisingam ir plačiam literatūriniam dialogui (kad *susidarytų rašytojui moralinis honoraras, išlaikant mūsų žodinę kūrybą gyvą ir brandžią*)", kurio pasigedo kažkada K. Bradūnas 1960 m. spalio 22 d. **Drauge** (Nota bene: J. Blekaičio *atsakymą J. Griniui* **Draugas** atsisakė spausdinti).

Deja, bent iki šiol nesijaučia, kad J. Griniaus priekabūs išvedžiojimai būtų sujaudinę tikinčiuosius rašytojo teisėmis žvelgti į būtį savom akim.

Tiesa, į šį straipsnį reagavo A. Rūkas **Dirvoj** ("Affaire des amis") 1962 m. sausio 26 d. Pirmu žvilgsniu palaikytumei tai atkirčiu J. Griniui. Tik įsiskaitęs pajunti, kaip Rūko pozicija primena garsųjį V. Krėvės atsakymą "Išsibarė". Neatsargiai nukalęs nekrologiniam straipsniui "pagarbinio straipsnio" sinonimą, neprecizuotai pasisakęs sutinkąs su daugeliu (?) J. Griniaus išvedžiojimų, įsakmiai pabrėždamas, kad nėra buvęs velionies asmeninis draugas, A. Rūkas beveik maldaujančiai prašo J. Grinių patikėti, kad įvykusios akademijos nesančios draugų afera ir užbaigia savo straipsnį kone verkšlenimu: kaip negražu, kad mirštanti kurtuazija.

Gal ir būtų galima pateisinti šį apeliavimą į aukštesnius jausmus, reveransėlius vyresnės kartos žmogui, jei ne šie pasalūniškai dygūs sakinėliai J. Blekaičio adresu:

"Tarp kitų, rašiusių apie Škėmą", sako A. Rūkas, "buvo ir J. Blekaitis, paskelbęs pr. m. 'Aidų' 8 Nr. kiek ilgėlesnį straipsnį. Šis rašinys, **kaip ir daugumas šio autoriaus straipsnių, truputį egzaltuotas, hiperbolėm bei metaforom išmargintas,** nepatiko dr. J. Griniui, kuris..." (Mano pabraukta).

Neturiu, gaila, po ranka iškarpų atsiliepimų, kuriais buvo palydimos Škėmos knygos dešiniųjų spaudoje. Jos praverstų nustatant, kiek J. Blekaičio straipsnyje būta **paprasčiausios žmogiškos pagarbos** velioniui, ir kiek tariamos egzaltacijos.

Nuo kada jausmingumas, impulsyvios metaforos tampa "tabu" išsiskiriant amžinybei su rašto broliu ir scenos kolega?

* * *

Priekaištu Blekaičiui jaučiu ką kita. Pradėdamas savo straipsnį **Aidų** 8 Nr. sakiniu: "'Čelestoj' — Škėma visas", autorius kažkaip primena išplaukusį pasiirstyti vienu irklu. Kiek **Čelesta** bebūtų kondensuotesnė, stiliumi patrauklesnė, labiau harmonizuota už kitus Škėmos prozos veikalus, jinai *anaiptol neparodo autoriaus rašytojiško polėkio* (ir laimėjimų) visoj šviesoj. Sumanyta (bent taip pasimatė iš rankraščio) kaip savotiškas "Lost Weekend" — vieno savaitgalio kro-

nika — ji trapiai miniatiūriška. Vizionieriška pagava, kurios dėka **Baltosios drobulės** viešbutis perauga į pragaro simbolį, nesusilaukia **Čelestoj** tų pačių košmariškų proporcijų. Išeivio neviltis, ieškojimas praeity atramos, praskamba kamerinėj tonacijoj.

Tiesa, abi knygos rašytos tam pačiam autoriaus gyvenimo tarpsny. Rankraščius teskiria vieno pusmečio tarpas. (Gal todėl jų giminiškumas panašus į sonatos-simfonijos giminystę).

Bet jei J. Blekaičio norėta atskleisti Škėmos kūrybinio pasaulio savitumą, kur kas būtų buvę ambicingiau pasirinkti išeities tašku **Baltąją drobulę.**

* * *

Juk ne už ką kita kaip už ją (ir **Šventąją Ingą**) apsišaukėlė pedagogų taryba bandė (ir tebebando) pašalinti Škėmą iš lietuvių literatūros su "vilko bilietu". Nedaug pameluotume tvirtindami, kad tai gal būt viena iš nedaugelio lietuviškųjų knygų, kuri ir šiandien (o sancta simplicitas) tėvų slapstoma nuo mažulėlių akių.

Kuo pragaištingas to plonyčio, nepilnų 200 puslapių romaniūkščio poveikis? Kodėl jį įsiskaičius nublunka daugialapiai reminiscenciniai tomai? Kodėl **Baltoji drobulė** lieka mažiausiai nagrinėta ir vertinta knyga išeivijos raštijoj?

Kas klaidina eilinį skaitytoją?

Pasitikrinę pirmąjį įspūdį, aptiksim **Drobulėj** daug neištraukytų dygsnių, net nereikalingų lapelių (incidentas su NKVD), publicistinių įtarpų, blankiai nupieštą Elenos personažą. Aptiksim keistą, bent iš karto, fabulos sudurstymą, kada pagrindinio personažo charakteris atskleidžiamas kinematografiniais "flash back'ais" A. Garšvos dienoraščio forma.

Skaitytojui, ieškančiam nuoseklaus intrygos vystymo, visa tai nelengva pateisinti. Eksperimentalu. Manieringa.

Imkim, sakysim, pradinę Garšvos pasimatymo su Elenos vyru sceną. Labai tikroviška, stipriai parašyta. Ar nepalenkė jinai skaitytojo lūkuriuoti, kad **Drobulėje** vystysis įprastinė "dviejų nelaimingų širdžių kronikos" gija?

Kodėl Škėma nenuėjo nuolaidų keliu? Kas draudė jam įsiteikti pilkajai masei, kas vertė jį nepaisyti konvencionalių žanro reikalavimų? Kodėl A. Garšvos — "linkterėjusio keturiasdešimtmečio vyro nuovargiu — meilės avantiūra, samplaika su dykinėjančia Elena, jo įsikalbėjimas, kad staiga "viskas atsinaujins. Meilė, poezija, žmonės, gatvės", neišvirsta lemtingu posūkiu veikėjo gyvenime? Priešingai — tik dar vienu epizodėliu, liudijančiu apie nuolatinį žmogaus melavimą sau pa-

čiam, vaikymąsi iliuzijų, grožėjimąsi savim pačiu?

Tik pasigendantiems tikrovės lakavimo ir melo literatūroj gali Škėma atrodyti "liūdnas", depresinis, destruktyvus. Tik pasigendantiems sentimentalumo ir patoso A. Garšva pasirodys ciniku.

"Mano smegenų centrinėje sėdi rūstus klerkas. Jis rūšiuoja mintis ir jausmus. Keturiasdešimt metų sėdi klerkas toj pačioj kėdėj. Štai kodėl jis toks pedantiškas ir nepermaldaujamas. Ne, ponas, tamstai nevalia būti sentimentaliu! Šalin šiuos popierėlius, čerkšt, čerkšt, ir į dėžę. Jie priklauso valytojai. Jis logiškas, rūstusis klerkas. Jei jo nepaklausyčiau — pralaimėčiau," taip kalbasi su savim keltuve A. Garšva.

Pritaikius šį monologą **Drobulės** autoriui, galima tvirtinti, kad Škėma **nepralaimėjo** pažvelgęs į Garšvos — Elenos situaciją retu mūsų prozoj atvirumu.

Gali skaitytojui nepatikti **Drobulę** persmelkiąs Škėmos antifeminizmas ("aš niekinu tavo gyvulišką patrauklumą. Tu esi sumažinta išeinamosios sėdynė"), bet neužginčytina, kad autoriui pavyko atskleisti visą žmogaus mizeriją, parodant, kokių niekingų proporcijų yra lyčių bendravimas, kada jis remiasi vien seksualine trauka ar svaičiojimu "atsijauninti".

Mūsų prozos mastu tai didelis rašytojiškas laimėjimas. Per **Baltąją drobulę, Pabudimą** įžengia į mūsų literatūrą nebe etniniai charakteriai, bet žmogus su visu savo vidaus chaotiškumu. Žmogus — mįslė. Gal kai kam negražus, gal persisukusiais pečiais, bet gyvas ir autentiškas. Žvelgiąs į buitį (ir būtį) savom akim, tyčiojąsis iš savęs ir kitų, jaučiąs savo vienatvę, gyvenimo patyčias ir... ieškąs savo priemonių jas įprasminti.

Baltoji drobulė — emigranto agonijos kreivė su visais svyravimais. Psichologinė vienos tremtinių kartos studija, atskleidžianti jų santykį su "tūkstančio galimybių krašto" aplinka, jų nostalgija, iliuzijas, šuolius į eskeipizmą.

Deklasuotas, paverstas pusiau robotu ("ranka rankena, 14, 15, jūsų aukštas, prašau, mygtuką, dėkui, ranka rankena") A. Garšva, "lietuviškas kaukas operetinėj uniformoj, kurios numeris 87" — bereikšmis skaitmuo "milijono Golgotų" didmiesty.

O tačiau jo "giesmė, kuri turėjo būti" **(Celesta)** reikšminga jau vien dokumentiniu požiūriu, kaip pirmas stiprus bandymas atvaizduoti juodadarbį lietuvį išeivį.

Tik užkietėjėliui turi būti nesuprantama, kad Škėma gali žiūrėti (ir žiūri) į pilko žmogaus buitį didele užuojauta.

Imkim pirmąją **Čelestos** "novelettę" — "Žingsniai ir laiptai", kurioj Škėma aprašo banko valytojo tragediją. (Ukrainiečio — prikiš ultrapatriotai). "Rūstusis klerkas" savo atliko. Škėma negraudena. Bet rašytojiškas meistriškumas švysteli akinančia šviesa paskutinėse eilutėse:

"Medinė siena dabar skiria mane nuo pusaklio senio. Bandau šyptelti. Dirbu. Valau bankus".

Nežinomo žmogaus mirtis praskamba dūžtančio lango tikrumu ir pradinėje "Žilvinėėli" pastraipoj. Šešios eilutės, o, rodos, taip ir jauti moters nebylų kūkčiojimą.

Atydžiau pažvelgus į **Drobulę**, vis labiau įsitikini, kiek autoriaus piešiny esama spalvos pajautimo ir užtikrinto brūkšnio. Ir psichologinio tikrumo. Yra, sakysim, tokia (gal kam "pikantiška"?) scena "bajorų galvų" skyrely, kada Elenai įsileidus demonstruoti savo poetišką prigimtį:

"Ji jaudina save šitokiom istorijom. Hoffmanas prisikėlė, kad pagarbintų Erosą", pagalvoja Garšva.

Nežinau ar yra mūsų prozoj scena, taikliau pagaunanti **žmogiškosios komunikacijos ribotumą.** Nepajėgumą suprasti artimą, vyriško ir moteriško pasaulio priešingumą.

O kaip tik šitas žmogaus uždarumo, hermetiškumo kitiems aspektas ir yra pagrindiniu studijinės drobės, kuri vadinasi **Baltąja drobule,** objektu.

Kodėl Škėma įterpė tuos "flash - back'us", pavadintus "iš A. Garšvos užrašų", kodėl juos taip keistai sudaigstė?

Kartais, rodos, atspėji beveik tiksliai. Sakysim, Garšvos charakteriui būdingas kūrybinės medžiagos ieškojimas, noras pakilti aukščiau realybės, noras gyventi. Bet baimė kulniuoja greta. Vienu tarpsniu Garšva pasiklysta svajonėse apie šeimos idiliją.

"Elena ir aš — kartu. Šeimyniškoj ramybėje. Nameliūkštis, kur nors Jamaicoj. Visas augštas mudviem priklauso. Mudu pasikabinam reprodukcijas. Mudu sudėliojam knygas.

... Ir iš knygų ateina pagalba... Geriame putojantį vyną ir suliepsnoja flamingas juodmedžio brangiame stale... miręs berniukas skambina gitara žemėje dar negirdėtą dainą...

Zoori, zoori, magiškasis žodis, magiškoji nostalgija, nesudaužomo narvelio nostalgija.

Ir, vieną dieną, mūsų narvely gimsta vaikas... "

Tuoj pat Garšvos "užrašų" forma ateina klaikus vaikystės užrakintam bute ataidys.

Keista sankaba — tas pasąmonės sriauto išsiliejimas, ateinąs apsisprendimo valandą. Tokiais atvejais rašytojas dažniausiai naudojasi sapno forma. Škėma atmeta šią patogią konven-

ciją. O tačiau įspūdis, kad žmogaus esama **drumstos pasąmonės vergu,** išsilieka vienodai stiprus.

Ar patirtis, auklėjimas keičia žmogų, ar individas pasmerktas pereiti gyvenimo kelią nužymėtom gairėm, ar jis gali jas net prisiminti, kokia yra žmogiškosios egzistencijos prasmė — vis tai savęs klausinėjimas, neduodąs ramybės **Drobulės** autoriui. Jis nepateikia savo atsakymų, bet užkrečia skaitytoją noru juos sužinoti ir šiuo tematikos praplėtimu praturtina mūsų prozą.

* * *

Kitiems gali imponuoti mūsų "literatūrinio Volkssturm'o" žygiai, grobstymas **Draugo** premijų. Koks nors J. Gobis laiko priimtinesniu kūriniu H. Korsakienės pliurzalėlį už M. Katiliškio romanus ar A. Škėmos kūrinius, kuriuose "žmogaus gyvenimas šlykštus, kvailas ir beprasmiškas." (**Tėviškės žiburiai,** 1962 m. kovo 29 d.).

Ne be reikalo J. Grinius piktinasi Blekaičio metafora, kad "tremtininkiškoji proza dažnai primenanti senmergę, dėliojančią pasijansus nevėdintame kambarėly"!

Nustatant Škėmos vietą išeivijos literatūroj, kaip tik tenka nušluoti visų pirma eilę prietarų, kurie, kai kurių įtaigojimų dėka, spėjo susiformuoti eilinio skaitytojo sąmonėj.

Vienas jų tai tariamas **Ingos, Drobulės** ir t. t. erotiškumas. Pokalbiuose nesykį nugirsti garsiasias citatas apie "tamsų pilvo trikampį", "raitymąsi ant trapecijos" bei kitas išnašas, į kurias su veidmainiška pruderija norima suvesti Škėmos romanų drumsčiančią galią. Vien absoliutus nesuvokimas, kas yra erotinis realizmas, galėjo pasėti raugą sąmonėse, kad Škėmos raštuose esama pornografijos, kada, sakysime, "pikantiška" scena piešiama tokiom nepatraukliom varsomis: "Jonė rėkė ir vėl mačiau juodą jūrą, ir suverstos pabėgių krūvos buvo didžiulės akmenų skeveldros". (**Baltoji drobulė,** psl. 62). Reikia turėti patologinę prigimtį, kad įžiūrėjus šioj scenoj "bandymą dirginti skaitytojo 'žemuosius' instinktus".

Rodos, kiekvienam turėtų būti aišku, kad apie autoriaus erotomaniją, polinkį liesti (juo labiau eksploatuoti) seksualines situacijas turėtų būti sprendžiama vien iš veikalo visumos. Deja, kaip įrodysi žmogui, kiek, sakysim, šiame skyrely yra liūdno šypsnio, beveik graudulio prisiminus nusivylimą romantizuojama moterim, jei jis nepastebi, jog visas epizodas parašytas lyriškoj nuotaikoj, kurią dar papildo refrenu pasikartojančios eilutės:

"Kokie trys kilometrai už mažo miestelio, už sausinamų

pelkių, kuriose tebežingsniavo gandrai, tebeklykė pempės, tebeverkė paskenduolių vėlės — gulėjo ežeras".

Kam nėra tekę būti liudininku "atsipalaidavimo manevrų", kada, užginčijus erotinį pradą **Drobulėje**, pašnekovas nukrypsta jei ne į grynai asmeniškų autoriaus reikalų diskutavimą, tai bent į užsispyrimą, kad Škėma norėjęs "erzinti" visuomenę. Kad jo esama ciniko, pozuotojo ir, tuo pačiu, nenuoširdaus. Dar mažytis laiptelis žemyn ir, štai, Škėma — nihilistas.

Šita angą į rūsį ir bando vėl atkelti dr. J. Grinius savo teigimu, kad A. Garšvos asmenyje neįžiūrįs poeto.

Kam tie dienoraštiniai pluoštai, kaip, sakysim, motinos prisiminimas, vaikystė užrakintame bute ("kuriame gimė garsas, virtęs žodžiu Zoori"), "mišių" gabalėlis, pagaliau senutės laidotuvių aprašymas neatrodo parašyti poeto rankos (motinos vežimas Kalvarijon beveik krauju), su tuo sunku ginčytis, ar Garšvos esama ar nesama poeto. Nebent iš karto susitarus, kad ir Niliūnas, ir Bradūnas, ir Radauskas, ir apskritai visa mūsų iškilioji išeivijos poezija ne poezija.

Jei depresine laikyti pastangą vengti reminiscencinių skrydžių į praeitį spalvinimo pasteliniais dažais, be abejo, Škėma svetimas mūsų prozos tradicijai.

* * *

Niūrioji literatūra bei egzistencializmas bus, be abejonės, turėjusi įtakos Škėmos pasaulėjautai. Žmogiškosios egzistencijos absurdiškumo pajautimas, atrodytų, negalėjo nepalikt pėdsakų jo psichikoj.

Tačiau įdėmiau pažvelgę į Škėmos raštus, aptinkam keistoką reiškinį. Tuo metu, kai daugumas rašančiųjų sėmėsi sau medžiagos iš asmeninių pergyvenimų bėgant iš Lietuvos, kai liejo "savęs gailestį", Škėma sukūrė "Saulėtas dienas", kurių temą sudaro rusų revoliucijos latake žuvę a n i e tremtiniai. Tarsi primindamas, kad akiplėšiška vaizduotis kankiniais, kada mūsų tautos istorijoj būta daug autentiškesnių aukų už laisvę.

Vienas iš pirmųjų Škėmos dramos veikalų — "Živilė" dar ryškiau atskleidžia tikėjimą savo tautos nemarumu. Šiam teatriniam eksperimente, nedėkingam spektaklio prasme, rodomas Živilės legendos kartojimasis trijuose Lietuvos istorijos laikotarpiuose. Amžinasis žmogaus laisvės ilgesys.

Pabudimo nepasisekimas scenoj (Dr. Baltinis tvirtina, kad "Žiurkių kamera" susilaukusi žiūrovų pripažinimo Čikagoj) galėjo prisidėti prie susiformavimo nuomonės, kad autoriui nepavyko visoj šviesoj pavaizduoti pogrindžio kovos su bolševizmu.

Kai kas dar iki šiol šioj pjesėj įžiūri A. Koestlerio **Tamsos vidurdienį** variantą. Tai absoliučiai neteisinga. Škėma maištauja už individo teisę atmesti bet kokį dogmatizmą. Rubašovas — vijoklis, kuriam būtinas kuoliukas, apie kurį vyniotis — sutinka būti skerdžiamas, kai jo fantazija pakiša jam naują iliuzorinį ramstį. Tardytojas Pijus turi žūti desperacijoj, nespėjęs susirasti pateisinimo, kodėl jis nužudė artimiausius sau žmones.

Bet reikšmingiausiu **Pabudimo** bruožu yra Elenos personažo linija. "Katinėlis rainas" nėra užangažuotas ideologinėj kovoj. Jai stačiai nesuprantama, už ką kovoja jos vyras Kazys ir ko ieško oportunistas Pijus. Škėmos "tour de force" yra tai, kad jis įtikinamai parodo, jog kažkur žmoguje tūnąs gėrio instinktas **gali prabilti** visai netikėtai **ir pilkiausio žmogaus širdyj.** Elena suvokia laisvės sąvoką, teisę į laisvę, tik tada, kada jos vyrą Kazį pastato rafinuočiausio nužmoginimo akivaizdon. Tai reta dramatinėj literatūroj scena, kuria autorius siekia sakyt neišsakoma — didvyriškumo esmę.

Kad žmogus nėra Škėmai vien biologinių instinktų suvestinė, bet nesuvokiama realybė, rodos, turėtų liudyti ir tai, kad autoriaus sąmoningai pasirinkta biblinė Kaino - Abelio problema **Žvakidėje.**

Ar tai "gardžiavimasis savo paties išrūgomis", ar nuoširdus savojo santykio su būtimi ieškojimas?

* * *

Menkindamas Škėmos dramaturginius laimėjimus, dr. J. Grinius pasikarščiuoja, aiškindamas, kad draminiai autoriaus kūriniai pasirašę kažkaip savaime per ilgą kontaktą su scena.

Kiekvienam, bent kiek nutuokiančiam apie sunkų rašytojo amatą, tolygūs sapaliojimai daugiau negu naivūs.

Škėmos esama produktyvaus rašytojo, jo kūrybiniam vystymęsi aiškūs tam tikri našumo periodai (įsidėmėtina, kaip atsiranda tuo pačiu laikotarpiu dvynukai: (**Pabudimas** ir "Vienas ir kiti", **Drobulė** ir **Čelesta**), tačiau būdingas jam yra ir pakartotinas grįžimas prie sykį užkliudytos temos. Taip, sakysim, Medvedenkos - Vasilevskio epizodėlis (**Šventoji Inga,** psl. 98) išsivysto į savaimingą kupiną dramatinės įtampos **Pabudimą.**

Ką bekalbėti apie dialogo dovaną, kalbos individualizaciją, tikslios replikos suradimą. Škėma naudoja ir gimnazistišką žargoną, ir kareivinių tarmę, jo Ženios, Lilės, valkatos turi savo profesinę terminologiją.

Ką bekalbėti apie dar sunkiau realizuojamą dalyką — scenos įtampos sukūrimą. **Pabudimo** pirmas veiksmas — "Žingsniai"

— lieka pačiu iškiliausiu mūsų dramaturgijos pavyzdžiu, kaip turi būti kuriama scenos atmosfera ir reguliuojamas spektaklio ritmas. Tik jaunųjų dramaturgų (K. Ostrausko ir ypatingai A. Landsbergio "Penkiuose stulpuose") kūryboj aptinkam scenų, kurių sprendimas prilygsta Škėmos dramaturginei nuovokai.

* * *

Ir vis tik sutiktume su dr. J. Grinium vienu požiūriu, kad scenos pažinimas apsprendė Škėmos išėjimą į literatūrinę areną, būtent, su viena pataisa, kad jo pagrinde buvo ta pati gilioji psichologinė motyvacija, kuri kažkada pastūmėjo jį pasirinkti sceninės kūrybos kelią.

Tai saviraiškos troškulys išreikšti savo dvasinį turį, nors ir kuriamo "vaizduojamo" charakterio priedangoj. Tai kartu ilgėjimasis gyventi idėjinio pasaulio sūkury, kontakte su *spektaklio kūrėju - režisorium, žiūrovu, išprususiu elitu.*

Sutikim su prielaida, kad tuomet, kada tremties sąlygos atėmė galimybes dirbti teatrinį darbą, tiems nelaimingiems individams (kiti lietuviškojo teatro darbuotojai, kurie normaliom sąlygom gal ir nebūtų bandę plunksnos — J. Blekaitis, B. Pūkelevičiūtė) liko dar pusiau praviros durys išsakyti savo emocinį vidų per knygą.

Skirtingi savo temperamentu, rašytojišku ambicingumu, jie turi tarpusavy kai ką bendro. Aiškūs miestelėnai, jie pasižymi guvesne galvosena, gyvesne jausmine pagava ir aplamai komplikuotesniu santykiu su visuomene. Taip pat aštresniu selektyvumu pagauti bendrą gyvenimo nuotaiką.

Brendę ir vyriškėję (tas žodis taikintinas ir Birutei Pūkelevičiūtei) Lietuvos okupacijų suirutėj, visi tie trys debiutantai esmingiau pajuto gyvenimo vertybių perkainojimą ir atgyvenusių savęs išraiškos formų galutinę pabaigą. Teatrinės mokyklos dėka išlavėjęs imlumas palengvino jiems įžvelgti, kiek *bendralaikių raštijoj esama tematinio skurdumo* ir pirštų galais apeinamų motyvų.

Kita vertus, svetimtaučių pokario literatūra (neretai pažinta per spektaklį, filmą — J. Cocteau), dailė, muzika pažadino juose nepažintas emocijas, idėjas ir drąsą jas atskleisti savo kūryboj.

Ne visų vienodai intensyviai išgyvenamas tas impulso kurti momentas. Svaigios akimirkos motyvas, kada "ant rankų prašos gimę žodžiai", praskamba kartą ir dar kartą J. Blekaičio **Varduos vandenim ir dienom,** bet jis neturi ikonoklastinio šėlimo, kurį aptinkam **Metūgių** juslinės moters prigimties

ekspozicijoj, arba tematiniam **Šventosios Ingos** įvairume. Bet juos visus jungia tas pats troškimas ieškoti savęs identifikavimo su tikrove, su pasauliu, integralesnis išgyvenimas lūkesčių ir baimių, kurias išgyvena nūdienis žmogus.

Jų netilpimą savyje, bejėgį, nuovargį gyventi ir pykčio prasiveržimus (dažnai irgi bejėgius), polinkį praturtinti mūsų raštiją tiek tematine, tiek stilistine prasme, debiutantinį blefavimą ("Apokaliptinės variacijos", tur būt, liks pavyzdžiu, kaip laikraštinės kronikos incidentas keistai įvelkamas mistifikacijos apsiaustan), kai kieno pasiskubinta praminti nihilizmu (kodėl nepridedama: "rusišku"? Vis sočiau!) — nihilistiniais zigzagais.

* * *

Sunkiau išveisiamo nei musės, šio termino graibstomasi lietuviškoj grytelėj kiekviena proga, kai tam tikrų "veiksnių" užsipuolamos nekonformistinės apraiškos dailėj, literatūroj ir šiaip meninėj veikloj.

Gal šis žodis ir turi kokią siaurą prasmę filosofijos terminijoj. Taikomas dailiesiems menams, jis dažniausiai atskleidžia vien jį naudojančiųjų raišavimą, atsilikimą, stebint kultūrinį vyksmą, dažnai paprasčiausią buką užsispyrimą nesuprasti, kad estetinių bei etinių vertybių gradacija nuolatos kinta ir diferencijuojasi.

Niekas nėra kovęsis prieš šio termino taikymą savo raštams su tokiu įnirtimu kaip pats Škėma. Šlakstydamas vitrioliniais žodžiais kritiką, pykšteldamas per nagus kopijuotojams, pasisavinusiems, jo manymu, jo rašymo techniką, padrąsindamas tuos, kurie išdrįso pasukti iš išmaltų provėžų. Deja, visa tai buvo dažnai palaikoma nepataisomo neklaužados nepataisomais išsišokimais.

* * *

Neklaužados nebėra. Liko tik jo kūrybinis kraitis, kurį žadama išleisti atskiru rinkiniu.

Atrodytų: Vaidilioniai galėtų būti ramūs. Iš kur kyla nuogąstavimas, kad Škėmos gerbėjai "traukia į liūdesį lietuviškųjų laikraščių skaitytojus"? Kasdien skundžiamasi, kad lietuviškoji knyga nerandanti kelio į skaitytoją ir, štai, nerimas, kad atsiras dar vienas leidinys, pasmerktas dūlėti sandėliuose!

Gal pajusta, kad išeivio dvasinis akiratis tolydžio platėja televizijos ir ypač "filmų suaugusiems" poveikyje? Kad netgi tas pats lietuviškųjų laikraščių skaitytojas ėmė bodėtis auklėmis, kurios užsimelavo sutapatindamos nuoširdų egzistencinių problemų kėlimą su nihilizmu? Gal intensyvus žmogiškasis išgyvenimas, kuriuo alsuoja **Drobulės, Čelestos** pus-

lapiai, paveikė jį ieškoti Škėmos kūryboj lietuviško atitikmens tam nerimui, kuris prasiveržia vakarietiškoj literatūroj? Gal prasimušė dvasinė giminystė tarp Škėmos prozos ir "žemininkų-lankininkų" intelektualinio alkio? Leidžias įžiūrimas poveikis, kurį j a u turėjo Škėma į kitų jaunųjų — B. Pūkelevičiūtės, A. Landsbergio — kūrybą.

Kas įspės, kaip ilgai tvers lietuvių išeivių raštija? Kai kas jau dabar nuogąstauja, kad tame priestate nebebus lietuviškos dvasios.

J. Blekaičio — dr. J. Griniaus susikirtimas gali likti vien literatūriniu incidentu, bet gali išsivystyti ir vaisingu disputu **lietuviškosios dvasios definicijai praplėsti.**

Jis neišvengiamai primena nuosmūkio manifesto precedentą. Juk ir tada buvo kai kieno (teisingai) tvirtinama, kad ne pavardžių paskelbimas įvykdys persilaužimą mūsų kultūriniame gyvenime, bet aktyvus pasirašiusiųjų ir jiems pritariančiųjų **pozicijų ugnies bare užėmimas**

Ir šiuokart — Škėmos rehabilitaciniame procese (ne vien jo, bet visos naujosios mūsų poezijos ir prozos, juk jau įveliamas ir M. Katiliškis) — tolydžio gausėjąs velionio kūrybos analizių kiekis ir nuoširdi pastanga nustatyti jo vaidmeniui išeivijos kultūrinėj raidoj.

Vytautas A. Jonynas

NEBĖRA NIEKO SVETIMO

Antruose ir ketvirtuose **Metmenyse** pasirodę didesnės apimties Liūnės Sutemos eilėraščiai paskatino nekantriau laukti ir autorės knygos.

"Nebėra nieko svetimo" ir "Leliojimai", apimtimi praaugę visus debiuto — **Tebūnie tarytum pasakoj** — eilėraščius, kalbėjo, be savo kokybės, ir autorės ištvermę ilgesnės distancijos poezijai. Nors eilėraščio kiekybė ne mastas poezijos vertei nustatyti, jinai nurodo bent poetinio intensyvumo trukmę. Didesnė apimtis teigiamai atliepė Liūnės Sutemos poezijos kvalitetan.

Antroji šios autorės knyga[1] už debiutinį rinkinį yra stipresnė ne tiek dėl to, kad autorės poetinė patirtis dabar brandesnė, bet gal daugiau dėl to, kad šioje knygoje Liūnė Sutema tapo ištikimesnė savo poetiniams daviniams; mažiau besirūpinanti, ką pasakys kiti, o daugiau siekianti tapatumo tarp turimų poezijos davinių ir užrašomo žodžio. Intuityviai ar racionaliai, Sutema teisingai pajuto nesanti mažakalbė, trumpasakė poetė. Ilgesnės distancijos eilėraštis, kylančiu arba krentančiu intensyvumu prieinąs pabaigos crescendo ar diminuendo[2], yra artimesnis Liūnės Sutemos poetinei prigimčiai už koncentruotą, žodį ypatingai diskriminuojantį, skrupulingai atsveriantį eilėraštį.

Liūnė Sutema iki kylančios ar krentančios baigmės eilėraštį išaugina neslėpdama kelio, pasakytume — kūrybinio proceso, kuriuo eita iki eilėraščio nutraukimo, labiau apsprendžiamo pasikliaunant eilėraščio ar ciklo ritminiu pulsu — ausim, mažiau — prasminės baigmės metodu. Liūnės Sutemos poezija yra atviros erdvės poezija, priešingybė uždarame plane dirbantiems poetams. Šiai poezijai esama ir daugiau pabaigos galimybių: eilėraštis nebūtinai gali būti baigiamas ten, kur baigiamas; eilėraštis visumoje išlieka gana mobilus.[3]

Didesnės apimties kryptį antroje Liūnės Sutemos knygoje įspūdingai atestuoja eilėraščiai, pažįstami iš **Metmenų**, ir knygoje paskutinis, Mariui dedikuotas, "Dienoraščiu" pavadintas ciklas. Platesniame kontekste poetė atrodo daugiau sąmoninga, daugiau žinanti, ką ir kaip sakanti. Gausa maskuoja ir mažesnį sąmoningumą formai, atskiro žodžio precizijai, ir bendrai — lyg labiau išteisinamas, labiau soliduojamas visas jos rašymo būdas ir net ritminė konstrukcija.[4] Cikluose poetė yra ir vien-

---

[1] Liūnė Sutema: **Nebėra nieko svetimo.** Chicago, 1962. Išleido Jūrų Skautijos Korporacija Gintaras. Tiražas 500 egz. Aplanką piešė Dalia Lukošiūnaitė.

[2] Analogija klauzulei — vyriškos ir moteriškos eilėraščio pabaigos.

[3] Antruose **Metmenyse** spausdinto "Nebėra nieko svetimo" pabaiga knygoje perkeliama į "Leliojimų" pradžią; "Leliojimų" pirmos keturios strofos **Metmenyse** knygoje perkeliamos į "Dienoraščio" ciklą atskiru pavadinimu "vakar prasidėjo polaidis". Nei vieno, nei antro perkėlimo nepavadintume nelaimingu.

[4] Nėra tai palaidas, ritminės logikos neturintis eiliavimas, visai atsitiktinė ritminė schema. Yra ir šioje konstrukcijoj disciplinos, kuriai poetas paklusta ausimi. Pavyzdžiui pasinaudo-

tisesnė, ir tikresnė savim. Šiam įspūdžiui susidaryti talkina ne *tik knygoje ištisai naudojamas, ilgesniuose eilėraščiuose* vietos įsibėgėti apsčiai turįs verlibras, ne tik kaikurie vienur ir kitur kartojami įvaizdai, bet ir pati jos poezijos vidinė tematika — subjektyvusis aš santykyje su uždara, privačia aplinka, vienijančia, apjungiančia visą Liūnės Sutemos poezijos knygą.[5]

---

kime pimuoju knygos eilėraščiu "Tau rašiau". Šis 14 eilučių eilėraštis (pavadinimas čia eina ir pirmąja eilute) apjungiamas tematikos skeletu — veiksmažodžio r a š y t i esamojo ir būtojo laiko pirmo asmens formomis (Tau rašiau,/ aš rašiau,—/ dabar tavo paukščiams rašau.) ir tam tikra nepastovaus kirčio tvarka. Nežiūrint skirtingo beveik kiekvienos eilutės skandavimo, 13 ir 14 eilutės baigiamos vyriška klauzule. Neįskaitant temos eilučių, paskutinio kirčiuoto skiemens eilutėje atvejų būtų septyni (...pavasario lietuj ir žaibų ženkluose,/ apie baimę medžiojamo žvėries akyse,/ skausmą — plyštančioj medžio erdvėj/ ir mirtį sugautos žuvies,/ ...nepažįstančiam žmogaus *ženklų,/ kurio paukščiai aštriais snapais lesa raides,/* ...godžiai lesa, besišypsant tau —). Nors šiose nevienodų pėdų eilutėse nesama vienodo kirčiuotų skiemenų skaičiaus, jose nebejaučiame ritmo kapojimo efekto. Kaikurios iš šių atskirų septynių eilučių vėl atskirai tarpusavyje apjungiamos: 3 ir 4 — paliktas vyriškas, atsitiktinis rimas, 4 ir 10 — beveik identiška ritminė schema, 4 ir 10 — pradžioje du iš eilės kirčiuoti skiemenys tarp nekirčiuotų kairėj ir dešinėj. Trys likusios eilėraščio eilutės (...skaitančiam apie žmogaus gimimą,/ ...trokštančiam kvėpavime/ ...lyg uogas nuo vienintelio krūmo) apjungiamos pirmuoju kirčiu kiekvienoje eilutėje, moteriška klauzule ir — kiek mažiau — dominuojančiu priebalsiu m.

[5] "Tarp kitų L. Sutemos poezijos rinkinio įspūdžių norėtųs dar paminėti, kad knyga yra labai vieninga, esmėje — vieno tono ir ritmo, lygi pajėgumu ir intensyvumu. Nors ji sudalinta į skyrius, ir tik vienas jų pavadintas "dienoraščiu", — atrodo, visam rinkiniui galėtų tikti ir tas vardas, nes jis išreiškia poetės pasaulio privatumą ir uždarumą. Vėlgi ir patys eilėraščiai, nors ir atskirais pavadinimais individualizuoti, tačiau atrodo labiau vieno ir vientiso monologo fragmentas, su nuolat pasikartojančiais motyvais ar simboliais, negu savarankūs kūriniai." J. Bl., **Aidai**, nr. 6. 1962. (Ne visai norėtūs sutikti tik su J. Bl. r i n k i n i o vartosena, jei tai recenzijoj yra daugiau nei sinonimas k n y g a i. Rinkiniu norėtūs vadinti iš visai tarp savęs nesurištų, ir nepriklausomų kūrinių sudarytą knygą.)

"Dienoraščio" ciklas turi savąjį "build-up", turi įtampos ir nuotaikos progresiją, lūžtančią skausmingoj apostrofinėj kulminacijoj. "Dienoraštis" turi jėgos, turi tęstinumo. Jis prakalba galbūt pačiais stipriausiais žodžiais visoje Liūnės Sutemos poezijoj. Jis rodo nedasakymo sugestyvumą ir kartu nuovoką, kur privalu pilnai išsisakyti, kur reikia išvengti pagundos pasiduoti miglotai mistikai, kur daiktavardžio vietoje nevartotinas efektą galįs nupiginti įvardis, kur įvardis, — aiškiai nustačius daiktavardį, — pagaliau panaudotinas:

Neprijaukinsi manęs mirtie,
tik sugausi klastingai — staiga —,
kai saulė puolus ant gruodo
išsilies, įklampindama provėžoj
mano pėdas giliai —,
kai raidės ant apledėjusio lango
pražydės nuo šerkšno baltai,
nesulaukę atodrėkio —
kai beglostant mylimą veidą,
skaudi šviesa iškraipys pažįstamus bruožus
ir daiktų kietas briaunas —

kai saulė išduos tu paimsi
neprijaukintą mane.

Kas pasakytina apie "Dienoraštį", nebetaikytina "Lunatiko kelionių užrašams" — pirmosios Liūnės Sutemos knygos paprastesnius, mažiau įstringančius frazės savitumu eilėraščius primenančiam ciklui. Poetinis ciklo intensyvumas, žadėtas kondensuotoje ciklo pradžioje, — iš esmės savo kondensuotumu, permatomu skaidrumu ir pačiu ritmu greičiau išimtyje, o ne taisyklėje Liūnės Sutemos poezijoj, — greitai žūna; atgyja jis tik po "trečiosios kelionės", uždaromosiose apostrofinėse eilutėse, kurios, kaip reta Sutemos poezijoj, prašosi skaitomos pilnu balsu:

Nusiskinkite pilnatį, bežemiai —
uždrausto vaisiaus nebuvo,
uždrausto vaisiaus nėra.
Mane išvarė iš rojaus ir baudžia,
tik prinokusios pilnaties šviesa —
nuskinkite ją, alkanieji bežemiai —

Jeigu "Dienoraštis" buvo ciklas "iš pašaukimo", tai "Lunatiko kelionių užrašai" — "iš darbo". Neišgelbėjo jo nei stiprios atidaromosios ir baigiamosios strofos, labiau įstringančios

už kitas pačias geriausias knygos detales kaip tik dėl savo negatyvumo — organiško pajungimo stokos visam ciklui. Bet ir "Lunatiko kelionių užrašai" nepaneigia Liūnės Sutemos davinių platesnio konteksto poezijai.[6]

Kodėl Liūnės Sutemos trumpesnieji eilėraščiai mažiau įstringa už ilgesniuosius? Ar į klausimą atsako vien jos poetinė prigimtis — ne mažakalbė, ne trumpasakė? Ar savitumas ne tiek žodyne, kiek bendroje intonacijoje? Ar tai aiškintina Liūnės Sutemos poezijoj ryškia emocijos kontrole? Jos tendencija užsidengti, sakyti, bet išsisakymo viršūnės artėjant — nebekalbėti? Ar tai jos šnekėjimo būdas: ramus, lygus, pastovus, lėtas, daugiau pasakąs tik tada, kai ilgiau kalbamą, kai sušylama?[7]

Iš dalies atsakymo ieškotina formalinėje jos poezijos pusėje, pareiškime, kad Liūnė Sutema nėra formalistė.[8] Vienaip žiūrint, tai reiškia ištikimybę sau, antraip — skriaudą poezijos lygiui. Liūnės Sutemos poezijai taptī dar reikšmingesne betrūksta to mažo kažko, kas gerą poeziją padaro nebeišvengiama, nebepakeičiama poezija. Reikalauti to mažojo kažko iš Liūnės Sutemos — ir teisėta, ir teisinga: Liūnė Sutema nebėra tik viena iš poetų, prie Liūnės Sutemos nebereikalinga prijungti — poetė.

---

[6] "Lunatiko kelionių užrašuose" nėra ciklo intencijos. Trys kelionės apjungtos ne tęstinumu, bet tematiniu bendrumu — grįžimu į praeitį, o po to — iš vaikystės į nebe vaikystės reminiscensiją. Nepriklausomai egzistuojančios įvadinės ir baigminės strofos gal ir rodo poetės pajutimą, kad tematinio bendrumo "Lunatiko kelionių užrašams" nepakako, kad reikalinga dar ir kitokio bendro vardiklio, kuris šiuo atveju, deja, apjungiančios funkcijos neatliko.

[7] Taip pat ir skaitytojui: Liūnės Sutemos poezija girdima tik tada, kai skaitytojas prie jos pakartotinai ir pakartotinai grįžta. Išoriniai neefektinga, Liūnė Sutema kalba iš po vandens sluogsnio. Bet tik inteligentiškas skaitytojas tėra pajėgus dalyvauti kūrybinio proceso atbaigime. Liūnės Sutemos poezija reikalauja inteligentiško skaitytojo.

[8] Žodis formalistė čia nenaudojamas poetinės mokyklos, o šlifo prasme. Tik neapdaira, tik pasitikėjimu pirminiam užrašytam išsakymo impulsui — tuo, kas ateina natūraliai, savaime — galimi išaiškinti tokie kartkartiniai precizijos stokos reiškiniai: anakolutonas (...vaikai šviesiais,/ vaikai tamsiais veidais/ dainuoja dainą apie pelę,/ tą pačią, tik kita gaida — 29

Pradžioje kalbėta apie Liūnės Sutemos uždarą, privatų poezijos pobūdį. Iš tikrųjų šisai teiginys naujosios poezijos atveju tapo nieko nebepasakančia bendrybe. O vienok Liūnei Sutemai *jis tinkamas — jos aura privati* — ir kartu netinkamas — taip iš viso rašoma poezija: poezija iš emocijos, poezija iš patirties, poezija iš intelekto.

Liūnės Sutemos poezija yra hermetiška. Neprigyjantis krūmas "Dienoraštyje" būna už kažką kitą. Tai privatus simbolis — *priešingybė bent kiek standartizuotiems, objektyvuotiems* labiau inelektualinės šaknies simboliams. Tačiau Sutemos poezija nėra nei simbolinė, nei abstrakti. Perkeltinės prasmės neegzistuoja nepriklausomai: jos neišlaiko savo ribų, jos išsilieja visame eilėraščio kontekste, jos tarytum pradingsta, pagaliau — *pradeda egzistuoti tiesiogiai kaip užuominos nuotaikai.* Už tiesiogį Liūnės Sutemos poezijos pobūdį kalbėtų ir jos poetinių priemonių analizė. Kalbėtų ir už tai, kad Liūnė Sutema poezijoj "gražiai" ir "išpuoštai" nesistengia būti.

Tad kaip Liūnė Sutema stengiasi būti? Šiai pastangai jinai nėra sąmoninga. *Jinai išlieka natūrali su visais natūralaus* buvimo pliusais ir minusais. Ir bendra, ir atskira mūsų naujajai

---

psl.), neaiškaus efekto silepsė (... vėl matau, kaip skurdžiam *kieme keliavo/ į pietus medvilnės rinkėjo anūkas/ su vėžliu*, plačia šypsena. 31 psl.), plurisignacija iš inversijos (Mylimoji tavo praėjo kaitra... 50 psl.), o kartais ir prasmę keičianti skyryba (Plaukia mėnuo auksiniais pelėkais upe,/ pro švendrių aštrias briaunas —/ ant kranto jauni karklai,/ sumerkę šmaikščias šakas... 8 psl.). Tačiau keli formaliniai netikslumai dar nepasako, kad Liūnė Sutema neturi struktūros išdavoj atsitiktinai atsiradusiems, poeziją turintiems prasmės niuansams. Pavyzdžiu naudojame tą patį įžanginį eilėraštį "Tau rašiau". Veiksmažodžio r a š y t i formos čia naudojamos keturis kartus: 1, 8, 13, 14, eilučių pabaigose. Labiausiai išraiškingai 13, kur r a š i a u neatsiejamai subordinuojamas 12 eilutės baigiamai žodžių grupei "besišypsant tau". R a š i a u čia intensyviai akcentuoja buvusį laiką ir kuria potekstę n e b e r a š y s i u. Todėl paskutinės eilutės r a š a u (...dabar paukščiams rašau.) tampa netikėtas ir tuo įdomus. Efekto Sutema čia pasiekia inversiniu r a š i a u pakartojimu, sudarančiu potekstę, kurią savo ruožtu paantrina pauzė — paskutinės balsės žodyje t a u ir pirmosios balsės žodyje a š susidūrimo išdava. Inversijos ir pauzės būdu (pauzė tarp p a u k š č i a m s ir r a š a u) potekstė išvedama iki pat paskutiniosios eilutės klauzulės.

poezijai. Tačiau bendra ir atskira taip, kad jos nebuvimas mūsų poezijoj nebeliktų nepastebėtas. Jinai yra. Ir kaip tik dėl to sugebėjimo būti — reikšmingai ir reikalingai — iš Liūnės Sutemos poezijos su pagrindu galima laukti ir reikalauti didesnio buvimo. "Kam duota daug, iš to daug ir reikalaujama" — tai maksimas ir Liūnei Sutemai. Jeigu nebūtų pagrindo šiam maksimui kreipti į Liūnę Sutemą, pasidžiaugę viena geros poezijos knyga, nebelauktume to mažojo kažko, kuris lems Liūnės Sutemos poezijai tapti nebepakeičiama.

A. Mackus

PULGIS ANDRIUŠIS IR ROJUS UŽ VARTŲ

Vieną vasaros dieną, kalbant apie literatūrą, Jurgis Blekaitis pastebėjo: rašytojui, kurio pirmoji knyga buvo didelė, yra neįmanoma padaryti tokį patį įspūdį su sekančiom knygom. Kad to pasiektų, jam iš tiesų reikėtų sukurti kažką nepaprasto.

P. Andriušio **Rojaus vartai** yra gera šių minčių iliustracija. Ši knyga žymiai prašoka eilę girtų ir negirtų, premijuotų ir nepremijuotų leidinių, tačiau paties Pulgio Andriušio kūryboj ji neužima aukščiausios vietos, kaip tai bando teigti P. Naujokaitis **Aiduose.** Andriušio pirmoji knyga **Anoj pusėj ežero** lieka vertingiausias jo įnašas į lietuvių literatūrą. Reikia sutikti, kad kiekvieno autoriaus pirmoji knyga turi daug galimybių. Ji meta naują žvilgsnį į pasaulį, atidengia naują literatūrinę teritoriją ir pristato naują žmogų. Įspūdį sudaro pats autoriaus originalumas ir naujumas.

Prieš pasirodant **Anoj pusėj ežero,** P. Andriušis mums buvo žinomas kaip Don Kichoto vertėjas ir kaip nepiktas humoristas, pašiepiąs įvairias kasdieninio gyvenimo apraiškas. **Anoj pusėj ežero** buvo netikėta staigmena. Mums staiga atsiskleidė naujas pasaulis. Svarbiausia jo charakteristika buvo saulė. Tai buvo ir fizinė ir dvasinė saulė: spindį Aukštaitijos ežerai ir dvasinė giedra. Tuos turtingus gamtos ir mažų kaimo įvykių aprašymus Andriušis pavadino lyrinėm apysakom, nes jie iš tiesų sunkiai įsirikiuoja į nusistojusių literatūrinių formų skalę. Tas tačiau

neatrodo didelė nuodėmė nes intrigos stoką ir statiškumą atperka autoriaus poetiškumas, kristalinis jausmo tyrumas ir magiškas stilius. A. Nyka-Niliūnas sykį pastebėjo, kad šis Andriušio veikalas atrodo, kaip iš eilės knygų surinktos gražiausios dalys ir sudėtos viena šalia kitos. Daugelyje vietų kiekvienas sakinys yra perlas. Andriušis čia vaizdavo žemę, bet per ją persišvietė giedri ir humaniška autoriaus filosofija ir tikėjimas gyvenimu. Peisažas jam nebuvo išorinė tikrovė, bet pati žmogaus dvasia ir jos nuotaikos, tegu ir perduotos optiniais vaizdais. Kai kas tos filosofijos Andriušio kūryboje nepastebi, ir temato vien kaimo buities aprašymą. Bet ar galima įsivaizduoti "Neįleido" herojų senį Mykolą po mirties einant ne į dangų, bet kur kitur, pavyzdžiui, į nebūtį? Saulė, gyvenimas ir gėris Andriušiui yra labai giminingos sąvokos. **Anoj pusėj ežero** sunku lyginti su bet kuria kita knyga, nebent, keista, su Jono Meko **Semeniškių idilijų** eilėraščiais, nes abiejuose veikaluose vyrauja charakteringi kaimo epizodai, vaizdinis aprašymo charakteris, poetiškumas, statika ir sustojusi laiko tėkmė.

Sudiev, kvietkeli buvo tartum tolimesnis pirmosios knygos variantas, kai kur pakartojąs, kas jau buvo pasakyta, kai kur atskleidžiąs naujus išgyvenimus, kaip ir tie iš kaminų rūkstą dūmai, rodos, išreiškia pačių gyventojų dvasią. Keistu būdu ši knyga yra suskilusi į dvi dalis — scenovaizdžio aprašymą ir intrigą. Pradžioje matome tarsi teatro dekoracijų aprašymą, kur jaučiasi veikėjų atokumas nuo bet kokio istorinio vyksmo (net ir karas čia yra nelyg keistas reiškinys, kuris Andriušio krašto visiškai neliečia ir atrodo neįtikėtinas šiais modernaus karo ir destrukcijos laikais). Pati knygos intriga ir laiko sąvoka atsiranda tik antroje knygos dalyje, persikėlus į Kauną. Skaitytojas pajunta, kad jam reikia kažkur skubėti, lyg pradžioje jis būtų per ilgai delsęs, gėrėdamasis kvepiančiomis pievomis ir šnekučiuodamasis su praeiviais.

Tipelyje Andriušis palieka kaimą ir vaizduoja nežymaus Kauno gyventojo buitį. Šis herojus neturi didelių gyvenimo uždavinių, nesprendžia jokių problemų ir, kaip visi Andriušio herojai, neturi jokių vidinių konfliktų. Jis gyvena ramų ir saugų gyvenimą. Jis yra tartum atsitiktinai į Kauną patekęs kaimietis, tad nenuostabu, kad ir gyvena tolimam priemiesty, kur vyrauja iš laukų atplaukiąs kaimo kvapas ir dvasia. Andriušis čia įveda Kauno priemiesčiuose vartotą žargoną su įvairiom svetimybėm, mini futbolo komandų vardus ir panašius dalykus, kurie dažnai tesuprantami tik Kaune gyvenusiam skaitytojui. Ši knyga stovi viduryje tarp jo feljetonų ir lyrinių apysakų.

Rojaus vartus sudaro virtinė vienas su kitu palaidai tesusi-

jusių fragmentų. Panašiai kaip J. Meko **Semeniškių idilės** arba M. Katiliškio **Užuovėja,** jie sukasi apie kuo nors ypatingus metų momentus: čia atvažiuoja kalėdojąs klebonas visa savo didybe, čia vėjas supučia pusnis iki stogo, čia obelys suraudonuoja šimtais obuolių. Veikalas neturi ištisos, nuosekliai besivystančios intrigos. Gal dėl tos priežasties Andriušis nesudėjo metų laikų chronologine tvarka, bet juos sumaišė. Šis vaizdavimo būdas kartais atrodo kiek dirbtinis metodas veikalui paįvairinti: jis knygai nekenkia, bet nieko esmingo ir neprideda.

Svarbiausi veikėjai čia yra keli kaimo vaikai: Narba, apgavikas Stasius, pasakorius Baliokas. Baliokui pasirodžius, vaikų gyvenimas tuoj pagyvėja. Jis yra fantastas ir prasimano visokių užsiėmimų. Baliokas, atrodo, bus atklydęs į **Rojaus vartus** iš pirmosios Andriušio knygos. Šiaip **Rojaus vartai** primena paprastą, realų, kronikinį kaimo vaikų aprašymą. Fantazija ateina per Balioko lūpas ir šiame veikale atrodo, kaip trapus pagražinimas, neturįs realaus pagrindo, nes visi vaikai žino, kad tai yra tik žaidimas. O **Anoj pusėj ežero** fantazija yra realybė: ten neatskirsi, kas yra prietaras, kas buitis, kas galimybė, o kas įvykęs faktas. Atrodo, Andriušio stiprybė yra vaizduoti ne konkrečius faktus, bet prietarus, gandus ir apskritai perkeistą gyvenimą — tokį, koks jis atrodo ano krašto gyventojų akimis. Juk ir "Penkių beržų kronika" iš esmės nėra jokia kronika. Andriušis čia žvelgia *į lokalinius įvykius beržo akimis. Beržas gi yra tartum simbolis* paties užmiršto krašto, esančio toli nuo cvilizacijos ir istorijos vyksmo . Jam nelabai svarbūs laikraščiuose aprašomi įvykiai. Jam svarbu vietinio pobūdžio nuotykiai, liečią pažįstamus žmones, apie kuriuos įdomu pasiklausyti ilgais žiemos vakarais arba sekmadienį prie naminio alaus stiklinės. **Rojaus vartuose** tokių literatūriškai perkeistų įvykių nėra. Jie yra paprastesni, realesni, bet tuo pačiu ir mažiau įdomūs. Palyginkime du bauginančius įvykius. **Rojaus vartuose** vaikai klausosi, sugulę ant šieno, kaip bernai pasakoja apie gąsdinančius pergyvenimus raistuose. Staiga visi išgirsta, kaip kažkas slenka ties siena, ir visiems net kvapą užima. Pasirodo, ten šuns būta. Tai paprastas įvykis. Jis gal ir parodo prietaringą Andriušio kaimiečio dvasią, bet sunku tikėti, kad skaitytoją dėl to nukrėstų šiurpas. Tuo tarpu **Penkių beržų kronikoj** dedasi visai kitoniški įvykiai. Žiemą pas ūkininką atvažiuoja barzdoti, baltai apsivilkę svečiai — pats Dievas su apaštalais, liepia kibiru pasemti žuvies iš šulinio ir pasemti saują pipirų iš medžio drėvės. Kai ūkininkas įtiki, kad svečiai tikrai ne šios žemės gyventojai, svečiai pasisiūlo pašventinti ūkininko auksą, eina giedodami apie namus ir staiga pranyksta su visais turtais. Šis fragmentas yra tikrai nuostabus. Jis suteikia savotiš-

ko slėpiningumo tam kraštui, kur gali įvykti tokie nepaprasti nuotykiai. Pats gyvenimas nuo jo, rodos, praturtėja.

Skaitytoją visuomet stebina Andriušio stilius. Viena jo ypatybių yra sugebėjimas užburti ir užkerėti. Andriušis panašus į kaimo burtininką, kuris magiškais žodžiais užkalba ligas ir pagydo mirštantį. Šio posakio aš neimu palyginimui, bet visai pažodžiui: skaitytoją iš tiesų paliečia magiška dvasia ir burtų žodis. Toje būsenoj jis tiki tuo, kuo šiaip gal ir netikėtų. Ryškiausia tai buvo **Anoj pusėj ežero.** Paskutinėje Andriušio knygoje stilius yra kiek sausesnis. Poetiškas žodis, skambėjęs šviesia giedra, darosi konverzacinis bei kasdieninis, nors jaučiasi ir nuoširdi autoriaus pastanga išlaikyti seną stilių. Abiejų Andriušio knygų žodynas yra gausus. **Anoj pusėj ežero** ir nežinomas žodis yra magiškas ir, atrodo, atskleidžia slaptą pasaulį. Susigarunkščiavę debesys, vėpsančios duobės ir kiti mažiau girdėti terminai atneša saulėtą, ramų pasaulį, kurio negalima aprašyti kitais žodžiais. **Rojaus vartų** žodynas vietomis atrodo perdaug žodingas ir, gal būt, forsuotinis. Atrodo, kad autorius visą tai parašė kuklesne versija ir vėliau specialiai pakeitė paprastus žodžius retesniais. Tiesa, kritikai visuomet rekomendavo autoriams skaityti žodyną ir turtinti žodžių atsargą. Retas žodis tačiau turi būti nepakeičiamas. Jis neturi skambėti kaip gražesnis už originalą pakaitalas. Gal šitam recenzento įspūdžiui įtakos turi ir faktas, kad šiandien mūsų kalba šiame krašte darosi paprastesnė ir mažiau žodinga. Mes įpratom girdėti paprastus žodžius, o rašytojai atprato vartoti retuosius. Be kasdieninės sąsajos su žeme spalvingi žodžiai gal ir netenka tų syvų ir realios bazės.

Anoj pusėj ežero šalia nuostabių nuotykių matėsi ir Andriušio gamtininko interesai. Jis stebėjo, tarsi pro didinamąjį stiklą, įvairius ilgakojus vabalus ir žoleles. Tai buvo tarytum koks knygos priedas, kuris, rodosi, nevisai ten priklausė. Šie gamtos kurjozai vėlesnėse knygose išnyko, ir skaitytojas galėjo koncentruoti dėmesį į pagrindinius knygos personažus. Tačiau, keista, kai kur tie nuotykiai susmulkėjo, ir dabar kartais į pačius herojus reikia žiūrėti tarsi pro didinamąjį stiklą.

Savotiškai reikšmingi yra Andriušio knygų vardai. **Anoj pusėj ežero, Sudiev, kvietkeli, Rojaus vartai.** *Visi jie tartum simbolizuoja* atsiskyrimą ir atstumą. Vaizduojamas gyvenimas vyksta kitur — už ežero, už vartų, tartum autorius stebi jį iš tolo, bet pats jame nedalyvauja. Ši distancija yra ne vien erdvėje ar laiko atokume, bet kartu ir dvasinė. Autorius netapatina savęs su veikėjais, bet yra daugiau objektyvus. Veikėjai nėra jo paties dvasios personifikacija, kaip, pavyzdžiui, Skėmos raštuose, bet skirtingi nuo jo žmonės. Jis nesiskverbia į jų sielą, bet aprašo jų

išvaizdą, įpročius, kalbą. Gal dėl to jo veikėjai atrodo mažyčiai. Juos matai, kaip aktorius scenoje, iš aukščiausiojo balkono ar kaip žmones už ežero: gali matyti jų judesius, nugirsti jų juoką ar šūkavimus ir pajusti jų bendrą rolę tame svaiginančiame peisaže. Jie susilieja su aplinka. Jo žmogus nėra nei gamtos valdovas, nei filosofas. Jis yra natūralus gyventojas, džiaugiąsis visata, kaip ir visi vabalai, gėlės ir kurmiai. Modernaus gyvenimo problemos jiems yra svetimos. Juos gąsdina ne konkretūs pavojai, bet jų pačių susikurti prietarai. Tik vaikų gyvenimas yra aprašytas iš arčiau, tartum autorius ir pats būtų ten dalyvavęs ir įsijautęs į kiekvieno būseną. Tas intymumas yra ryškesnis **Rojaus vartuose** negu kitose knygose, nes **Rojaus vartai** yra tarsi vaiko autobiografija.

Ką reiktų išvadoje pasakyti apie **Rojaus vartus?** Knyga turi eilę teigiamybių: ji yra autentiška ir, nežiūrint daugybės fragmentų, iš esmės vientisa. Joje nėra gamtos kurjozų aprašymų dėl jų pačių, kaip **Anoj pusėj ežero**. Scenovaizdis ir intriga nėra suskilę, kaip **Sudiev, kvietkeli.** Kita vertus, vaizduojamieji fragmentai yra gal per kasdieniški, ir skaitytojas pasigenda lakios autoriaus vaizduotės. Reti išsireiškimai kai kur atrodo dirbtinai, o intrigos stoka veikalą padaro neįspūdingą. Yra sunku **Rojaus vartus** kritikuoti iš esmės, tačiau Pulgio Andriušio kūryboje **Anoj pusėj ežero** vis dar tebelieka geriausias jo kūrinys.

Pulgis Andriušis, **Rojaus Vartai,**
Nidos Knygų klubo leidinys Nr. 28,
Londonas, 1960.

Julius Kaupas

METMENŲ ŠIMTININKAI:
16) Vytautas Jaunius
17) dr. Saulius Šimoliūnas

JONO MEKO PROTESTAS

Moterys, klykiančios kaip žuvėdros; mediniai tiltai, telefono stulpai baltoje žiemos gamtovaizdžio platybėje; juodos medžių eilės; ir rugių laukai, visad rugių laukai; ir saulėgrąžos, ir moterys; ir tada arkliai; ir tada seniai, metų prinokinti; ir mirtis.[1])

Jonas Mekas

Rašyti apie poeto filmą turėtų poetas, kaip matyti iš vieno vertinimo pacituotos pradžios apie kitą poetinę filmą (*A. Dovženko* "Šors").

Dar sunkiau rašyti apie filmą net jo viso nemačius. Pasiteisinsiu bent tuo, kad aktyviai domėjausi šiuo filmu nuo jo užuomazgos ir mačiau begarsines filmo ištraukas montavimo metu (1960 m. gruodžio mėn.).

Jono Meko nereikia pristatyti akademiniam jaunimui. Jo paskaitos Santaros ir Studentų Sąjungos suvažiavimuose 1957 m. ir 1959 m. paliko atmintyje įstrigusios.

"Platesnei visuomenei" — Jonas Mekas poetas (**Semeniškių idilės, Gėlių kalbėjimas**), anarchistas ("kiekvienas poetas svajoja nuversti valdžią. Nė viena valdžia nėra gera visą laiką")[1]); filmų kritikas New Yorko **Village Voice** ir eilėj užsienio žurnalų, neišskiriant nė S.S.S.R.; **Film Culture** redaktorius ir leidėjas; The New American Cinema Group organizatorius; paskaitininkas Johns Hopkins universitete, Smith kolegijoje ir kituose universitetuose.

---

[1]) New Yorker **Film Society Notes**, 1960 m. lapkričio 14 d.

Jono Meko filmas vadinasi "Medžių ginklai" — Guns of the Trees arba sutrumpintai GOTT. Pastarasis žodis gali reikšti blasfemiją arba obsceniškumą. Ir gal ne be pagrindo.

Jonas Mekas, mūsų buržuazijos "enfant terrible", norėjo, kad filmas būtų šokiruojančiai drąsus. Dar Italijoje, Spoletto filmų festivalyje, 1961 m., viena kilminga dama "Medžių ginklų" buvusi paveikta iki nualpimo, o vietinis vyskupas uždraudęs katalikams šį filmą žiūrėti. "... be abejonės, tai geras ženklas", rašė tuomet Jerry Tallmer, "ir filmoje turi būti daugiau pavojaus negu aš pirmu žvilgsniu pastebėjau. Tikiuosi, kad taip yra. Pavojus yra vienas dalykas, kurio visi mūsų menai. ir ypač filmų menas, yra labiausiai reikalingi".[2])

Negirdėjau New Yorko vyskupų nuomonės apie "Medžių ginklus", bet filmų kritikai yra išsamiai pasisakę.[3'4'5'6]) Nors ne visiems ji patinka,[7]) bet kritikai pabrėžia stiprų Jono Meko protestą prieš dabartinę žmogaus ir pasaulio situaciją.

---

[2]) **The Village Voice**, 1961 m. rugpiūčio 10 d.

[3]) Harris Dienstfrey, "The New American Cinema", **Commentary**, Tomas 33, Nr. 6, 1962 m. birželio mėn.

[4]) Ernest Callenbach, "Guns of the Trees", **Film Quarterly**, Tomas 15, Nr. 4, 1962 m. vasara.

[5]) Dwight MacDonald, "Some Animadversions on the Art Film", **Esquire**, Tomas 58, Nr. 4, 1962 m. balandžio mėn.

[6]) Walter Ross, "La Nouvelle Vague de New York", **Esquire**, Tomas 58, Nr. 5, 1962 m. gegužės mėn.

[7]) Vienu iš priekaištų filmui amerikiečių kritikai mini tai, kas europiečio galėtų būti laikoma jos stiprybe: absoliutus idėjinio angažamento rimtumas. Callenbach rašo, kad "pagrindinė problema yra, kad Mekas vengė žmogiškų santykių... Jis pristatė žmones, esančius šalia vienas kito, bet nepajėgė parodyti juos tarpusavyje veikiančius. Jis, ir pats filmas, beveik išimtinai rūpinasi idėjomis", ir "jos pasidaro virvutės, traukiančios lėles..."

Šį nepasitenkinimą filmo rimtumu Walter Ross išreiškia salioniniu pasijuokimu: "Nors jie ir jaučiasi nukamuoti, **Ginklų** herojai geria daugiausia Coca-cola — atrodo, kad jie turėtų susitikti žmones iš **The Connection** /narkotikų vartotojus/ ar, mažiausiai, iš **The Lost Weekend** /alkoholikus/, ir kiek atsigauti".

MacDonald filmui prikiša tematinį suprastinimą ir, jo nuomone, neefektyvų simbolių parinkimą: "ką aš gavau, buvo dvi kontrastuotos meilės istorijos, kurias buvo per daug lengva pasekti..., kadangi jos atstovavo Gėriui ir Blogiui, Kūrybai ir

"Labiausiai eksperimentali iš naujųjų filmų... Joje esama didelio kvailysčių kiekio..., bet filma turi viršijančią galią, apibendrintą politinį piktumą, kurį ji išreiškia nugalinčiu integralumo, humoro ir jėgos mišiniu".[8]) "Jei spontaniškumas yra naudingas pasiekimas, Mekui pasisekė... Yra tikra paralelė tarp Meko spontaniškumo mokyklos ir Jackson Pollock abstraktaus ekspresionizmo tapybinės mokyklos".[9])

Tarptautinio filmų festivalio, įvykusio 1962 m. liepos mėnesį Porretta Terme, Italijoje, jury komisija Jonui Mekui už "Medžių ginklus" pripažino Auksinę Najadą (pirmąją premiją), pastebėdama, kad šis kūrinys geriausiai atitinkąs festivalio tikslui "atkreipti dėmesį į filmus, kurie atsilaužia nuo senų kelių ir atitinka reikalavimams meno, aktyviau susirūpinusio mūsų šių dienų problemomis".[8])

Mekas eksperimentuoja čia su nauja kalba, įsitikinęs, kad mūsų dabartinių laikų dramos turi surasti savo nuosavą formą, formą, kurioje moderniojo pasaulio rūpesčiai galėtų būti teisingiausiai reflektuoti".[9]) "... autentiškai revoliucinis veikalas, išreiškiąs šiandienio filmo lingvistinės struktūros atnaujinimo reikalingumą..."[10]) "Filmas žiūrimas su susidomėjimu dar labiau dėl jo poetinės ir žmogiškos šilumos negu dėl daugelio jo vaizdų izoliuoto grožio", tvirtina garsus italų rašytojas Alberto Moravia, [11]) tiesiogiai prieštaraudamas kai kuriems amerikie-

---

Naikinimui, Meilei ir Mirčiai, arba, egzistenciniai kalbant, Autentiškumui ir Neautentiškumui... Beje, pamiršau maišto aukščiausiąją išraišką: Carruthers, nusišlapinantį ant mano banko — Manufacturers Hanover Trust Company skyriaus ties Fifth Avenue ir 43rd Street..."

[8]) **The Film Daily**, 1962 m. liepos 24 d.

[9]) Mino Argentiere, **Vie Nuove**, 1961 m. birželio 24 d. Marksistas kritikas tačiau apkaltina Meką (kaip, gal būt, apkaltins ir katalikas)" negacija, plaukiančia iš desperatiško nihilizmo", ir "amerikiečiams intelektualams būdingu nepajėgumu... duoti tvirtą ideologišką ir filosofišką platformą savo ieškojimams". Filme dėl to slypinti "steriliškumo sėkla". Meko atsakymas: "... vienintelis būdas žmogui išsaugoti yra padrąsinti jo maišto jausmą, jo nepaklusnumo jausmą, net atviros anarchijos ir nihilizmo sąskaiton". Jonas Mekas, "Notes on the New American Cinema", **Film Culture**, Nr. 24, 1962 m. pavasaris, psl. 14.

[10]) "Un Film Americano vincitore a Porretta Terme", **il Resto del Carlino**, 1962 m. liepos 16 d.

[11]) Alberto Moravia, "Mekas urla contro il mondo", **L'Espresso**, 1962 m. liepos 8 d.

čių kritikams (pvz. Gallenbach: "nusigręžia... nuo emocinės tikrovės... jausmo trūkumas").[4])

Pats Jonas Mekas taip sako apie save ir savo filmą: "Ne protu ir tvarka aš kuriu. Aš kuriu savo ignorancija ir chaosu. Tvarka manęs nedomina. Aš žinau, kad su savo chaosu aš turiu progos atvykti kur nors, sugauti slaptus virpėjimus, gyvenimo ir žmogaus..."[5])

"Mano filmas yra tiktai solidarumo laiškas egzistencinio nepasitenkinimo draugams, nesvarbu kokiame žemyne, kokiame krašte, laiškas neramios širdies iš beprotiško pasaulio".[5])

Kaip tokiame pasaulyje sekasi Jono Meko filmo "herojams"? "Medžių ginklų" pagrindiniai veikėjai yra viena balta ir viena negrų pora: Frances — Gregory, Argus — Ben. Tarp jų galėtų būti ir meilės ir draugystės šiluma, prasmingas darbas ir "gyvenimas kaip obuolys".

Bet "augančių absurdiškai" ir "eikvotojų" generacijai nuolat kalama (à la Henry Miller): daugiau automobilių, daugiau plieno, daugiau atominių bombų ir raketų, daugiau gyvybės draudimų... Nesvarbu, kam to daugiau reikia, kad tik būtų "daugiau".

Tas "daugiau" gyvenimą ir idėją daro priešingais poliais, o iš žmonių — "žmogėnus". Palūžta po tuo "daugiau" ir Ben. Argus užsidaro savo vidinio pasaulio rate.

Frances, patekusi tarp mirusių "žmogėnų" (pagal programos pastabas: konformistų ir cinikų senesniąją generaciją), praranda žmogišką bendravimo pajutimą. Lieka dar gamta, viliojanti ir paslaptinga, bet kartu ir bauginanti. Ne tik žmonės, bet ir daiktai įgauna grąsinančio pobūdžio: "Kiekvienas langas, kiekvienas veidas, kiekvienas medis buvo ginklas, taikąs į jos egzistenciją"; "ir mirtis" — tik ji laimi.

Gregory iš pradžių viskam abejingas, ieškąs ir neapsisprendžiąs. Nuo jo Frances žodžiai atsimuša lyg žirniai nuo sienos. Bet vieną dieną per priešlėktuvinės apsaugos pavojų jis gatvėje nualpsta ir atsipeikėjęs "keistai" šneka. Barzdotas bytniko tipas patenka į ligoninę observacijai. Ir Gregory protestas (kaip jis pats sako: prieš apgaulę ir korupciją) išliejamas pasikalbėjime su ligoninės "social worker". (Ta scena kaip tik užkliūva vyrų žurnalo kritikui.[5]) Kitoks išeina Gregory iš ligoninės, bet Frances jau niekada nebegrįš iš savo kelionės... "Frances nusižudė, kadangi modernus pasaulis, kuriame dominuoja pinigai ir galios troškimas, logiškai veda į savižudystę. Moralas: reikia pakeisti pasaulį".[11])

"Drama, kuri krečia ir judina šiuos veikėjus, turi savo šaknis realybėje: savižudystė, ryšio užmezgimo tarp žmogaus ir žmo-

gaus sunkumas; susirūpinimas, kuris degina kiekvieną amerikietį, pagautą suvokimo, kad jis gyvena bendruomenėje, pagrįstoje netikromis vertybėmis; nepastovumas generacijos, per anksti nusigręžusios nuo marksizmo; atominės bombos grėsmė; totalinio sunaikinimo košmaras; pasaulinio konflikto tarp JAV ir Rusijos pavojus. Vienatvė ir meilė. Tai yra temos, kurios vis kartojasi ir susikaupia perdavime, kuris laisvas nuo mechaniškų sąryšių. Minčių plaukmė, prisiminimai ir apgalvojimai persunkia vaizdus, kurie yra sujungti precizišku minties ryšiu. *Priešatominis New Yorko intelektualų mitingas eksploduoja* agresyvia jėga dviejų mylinčių konversacijos užnugaryje; intelektualo ir vienuolio pasikalbėjimas apie žmonijos likimą pastatomas prieš laimingą negrės mergaitės ir balto jaunuolio apsikabinimą".[9])

Kad šio filmo vis dar nematome, turime "padėkoti" filmų distributoriams ir teatrams, sėdintiems Hollywoodo kišenėje. Tam nenormalumui pašalinti The New American Cinema Group, kuriai ir Jonas Mekas priklauso, žada pati distributuoti savo filmus.

Pažymėtina, kad "Medžių ginklai" ir panašūs avangardiniai filmai sugriauna Hollywoodo mitą apie filmų išlaidas. Jonas Mekas sako, kad "Medžių ginklai" susukti kainavo 10,000 dol. Tai trupiniai, palyginus su De Mille tipo gašliom biblinių temų ekstravagancijomis. Filmas buvo susuktas pačioje vaizduojamoje aplinkoje — "on location" — New Yorke ir apylinkėse. Filmo fotografija yra gera, nesigilinant šiuo tarpu į aktorių vaidybą.

Po **Semeniškių idilių**, po **Gėlių kalbėjimo**, po eilėraščių **Metmenyse**, Jonas Mekas atvertė naują poezijos lapą — solidarumo su draugais ir socialinio protesto.

GUNS OF THE TREES. Directed by Jonas Mekas, assisted by Adolfas Mekas, Edouard de Laurot, Sheldon Rochlin, Charles Silver, Harrison Starr, Dan Drasin. Poetry interludes: Allan Ginsberg. Score: Lucia Dlugoszewski. Folk songs: Sara and Caither Wiley and Tom Sankey.

Vladas Kaupas

LIETUVOS ARCHEOLOGIJOS BRUOŽAI

Tokia antrašte 1961 m. Vilniuje Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Istorijos Institutas išleido knygą kolektyviai parašytą P. Kulikausko, R. Kulikauskienės ir A. Tautavičiaus (**Lietuvos archeologijos bruožai**, redagavo K. Jablonskis ir P. Kulikauskas. Vilnius, Valstybinė Politinės ir Mokslinės Literatūros Leidykla, 1961. 562 psl., 374 iliustracijos).

Knyga didelė, apžvelgia visus priešistorinius periodus ir analizuoja archeologinius radinius. Daug paveikslų ir gerai parinktų piliakalnių, pilkapių, papuošalų, ginklų ir įrankių pavyzdžiai neblogai iliustruoja Lietuvoje rastus archeologinius paminklus. Gaila, kad knygos popierius prastas ir įdėtos fotografijos labai blankios.

Tai pirmas užsimojimas apimti visus laikotarpius, apžvelgiant visą turimąją acheologinę medžiagą, susikaupusią per šimtą metų. Bendrai, knyga yra nemažas įnašas mūsų protėvių kultūrai pažinti. Ji būtų buvusi dar didesnis laimėjimas, jei jos autoriai būtų išvengę visur prasiskverbiančios tendencijos nutylėti rezultatus, pasiektus tarp 1918 m. ir 1944 m., kada Lietuvoje prasidėjo ir įsisiūbavo rimtas ir sistemingas archeologijos tyrinėjimas ir kuriame tada dalyvavo patys knygos autoriai Kulikauskai, tuomet studentai. Tekstas surašytas taip, lyg visa, kas padaryta, yra visų pirma tik pastarųjų metų vaisiai, nors naudojamasi darbais, spausdintais Nepriklausomoje Lietuvoje ar Vakaruose, juos nutylint ir jokiu būdu neminint nei dr. J. Puzino, nei M. Gimbutienės, nei vokiečių ar skandinavų mokslininkų pavardžių. Visi trys autoriai ir kituose savo straipsniuose pasižymi mokslinės etikos stoka, nors dabar daugumas Sovietų acheologų to išvengia. Knygą charakterizuoja nedora jos pratarmė:

"Visapusiškai vystantis Tarybų liaudies ūkiui, atitinkamos kultūros ir mokslo įstaigos užsibrėžė uždavinį sistemingai ir plačiai ištyrinėti krašto archeologinius paminklus. Iki tarybinės santvarkos atkūrimo Lietuvoje archeologiniai tyrinėjimai nebuvo įgavę platesnio užmojo, jų būta ribotų, atsitiktinių, ir jie vykdyti daugiausia tik pavienių žmonių inciatyva. (!) Todėl nenuostabu, kad apie seniausių Lietuvos teritorijos gyventojų istoriją, jų buitį ir kultūrą teturėta menkokas supratimas, itin stokota platesnių žinių. Šią spragą stengiamasi užkimšti archeologiniais tyrinėjimais, vykdomais Tarybų Lietuvos teritorijoje. Jau 1940 m. pradėti plačiai tyrinėti archeologiniai paminklai Vakarų Lietuvoje, o pokario metais — rytinėje jos dalyje, Užnemunėje ir kitur. Šiuos tyrinėjimo darbus atlieka Lietuvos

TSR Mokslų Akademijos Istorijos Institutas, talkininkaujamas respublikos muziejų ir Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko vardo universiteto. Jei iki tarybinės santvarkos atkūrimo Lietuvoje tebuvo beveik išimtinai kasinėti kapinynai, tai šiuo metu didžiausias dėmesys skiriamas senovės gyvenvietėms, piliakalniams, pilims ir viduramžių miestams tyrinėti. Tačiau nemaža kasinėjama ir pilkapynių bei kitų laidojimo paminklų. Užtenka paminėti, kad vien 1948 - 1960 metais ištyrinėta apie 94 įvairūs archeologiniai paminklai. Jų tarpe tyrinėta 13 piliakalnių, 4 pilys, 33 plokštiniai kapinynai, 25 pilkapynai, be to toliau kasinėjama daugelis kitų paminklų. Žymūs tyrimo darbai vyksta Kauno, Trakų pilyse, Vilniaus buvusios Žemutinės pilies teritorijoje ir kt.

Ištyrinėjus Lietuvos teritorijos archeologinius paminklus, sukaupta gausi ir visiškai nauja archeologinė medžiaga įgalinanti pilnutiniau ir išsamiau pažinti seniausią Lietuvos teritorijos gyventojų istoriją. Tapo būtina tą praeitį nušviesti teisingai, istoriškai, remiantis marksizmo-leninizmo mokslu apie visuomenę bei jos vystymąsi."

Toliau sakoma, kad "knyga skiriama Lietuvos archeologijai praktiškai studijuoti, todėl plačiai aprašomi archeologiniai šaltiniai bei paminklai. Visa tai padės besidomintiems Lietuvos archeologija, ypač kraštotyrininkams ir muziejų darbuotojams, susivokti radinių chronologijoje ir t. t." Be abejonės, šis veikalas bus labai naudingas Lietuvoje studijuojančiam jaunimui, nes jame smulkiai suminėti kiekviename laikotarpyje randami radinių tipai. Iš tikrųjų knyga ir yra tam tikras lokalinio masto "Vadovas" Lietuvos priešistorinės kultūros radinių pažinimui, bet ji nėra sintetinė Lietuvos proistorės apžvalga. Joje maža teužsimenamos platesnės problemos, siejančios Lietuvą su visos Europos kultūra, ar tokie klausimai, kaip santykiai su kaimynais (išskyrus su rusais, kurie stengtasi kiekviena proga iškelti, nors jų būta tik pačiais vėlyvaisiais priešistoriniais laikais), ar bendrosios meno raidos problemos, ar senoji religija (pastaroji užvis blankiausiai paliesta).

Suprantama, kad sunku rašyti objektyvią Lietuvos proistorę, nenukrypstant nuo marksizmo leninizmo mokslo ir neįžeidžiant "vyresnio brolio", nors ir aprašyti archeologinius radinius daug lengviau negu liesti bet kurią Lietuvos istorijos problemą. Ir ši knyga, kaip ir kitos lituanistinės knygos, pasirodančios dabar Lietuvoje, savo vertę pelno medžiagos skelbimu, ne bendromis išvadomis, kurios būtų naujos ar įdomios tarptautiniam mokslui. Tokia ji ir turi būti vertinama, ir reikia pripažinti, kad joje sukaupta daug įdomios ir nemaža naujos medžiagos, ypač iš gyvenviečių ir piliakalnių tyrinėjimų, jų tarpe Gedimino

kalno, Nemenčinės (prie Vilniaus), Aukštadvario, Migonių (prie Jiezno), Bačkininkėlių prie Darsūniškio ir kitų piliakalnių (nors vis vien patys įdomiausi ir impozantiškiausi piliakalniai Lietuvoje buvo ir tebėra kasinėti Apuolėje 1928, 1930-1932 metais ir Impiltyje 1933-1934 metais).

Knyga suskirstyta į akmens, žalvario ir geležies amžius ir kartu pagal socialinę struktūrą: "Gimininės santvarkos laikotarpis" (iki pirmųjų amžių po Kr.), "Gimininės santvarkos irimo laikotarpis" (I-IV amžiai po Kr.), "Klasinės visuomenės formavimosi laikotarpis" (V-VIIIa.) ir "Ankstyvojo feodalizmo laikotarpis" (IX-XII amžiai). Pastarasis suskirstymas yra pagal estų archeologą H. Moorą, kuris anksčiau (1952) pradėjo taip grupuoti Latvijos proistorę. Ši klasifikacija, nors ir ne absurdiška, bet netiksli. "Gimininės santvarkos" terminas neatvaizduoja tikros socialinės struktūros per žalvario ir ankstyvąjį geležies amžių, nes baltai, kaip ir visi indoeuropiečiai, nuo pat akmens amžiaus pabaigos jau turėjo klasių sistemą, susidedančią iš valdančiųjų ir karių kastos bei žemdirbių. Pirmaisiais amžiais po Kr. jau randame visai tikrą feodalizmo pradžią, kuri IX-XII amžiais pasiekė savo išsivystymo viršūnę. Todėl visas laikotarpis tarp II ir XII amžių yra feodalinis. Aš pavadinčiau II - IV amžius "Kultūros suklestėjimo arba aukso amžiais", kada baltų kultūra ne tik labai praturtėjo dėl ypatingai intensyvios gintaro prekybos su Romos imperija ir savo dirbiniais užpylė visą šiaurės rytų Europą ir sucivilizavo suomių - ugrų gimines. Tai rodo ne tik radiniai, bet ir baltų skoliniai suomių - ugrų kalbose. V - IX amžius: "Kultūra slavų ekspansijos ir karų su skandinavais metu", ir X - XII amžius: "Antrasis žydėjimo periodas prieš pasikeliant istorijos uždangai". Šitaip ar kitaip klasifikuojant, galima antraštėmis daugiau pasakyti apie mūsų proistorės kultūros pobūdį.

Proistorė irgi yra istorija, tik be rašto šaltinių. Ją formavo ne vien tik vietiniai visuomeniniai ir ekonominiai santykiai, bet ir kultūriniai, kaip naujos tendencijos mene ar religijoje, plaukiančios per visą Europą, ir politiniai, kaip kaskart skirtinga tautų konfigūracija vidurio ar pietų Europoje, tautų kraustymaisi, ekspansijos ir karai. Gal kada nors ateity pasirodys nauja "Lietuvos proistorės" knyga, kurios puslapiais srovens daugiau kraujo ir kuri atsakys į klausimą — kodėl mūsų protėvių kultūra buvo tokia, o ne kitokia. Tuo tarpu teks palaukti, nes dabartinė archeologų karta Lietuvoje yra likimo išbauginta, užsidariusi tik savo žemėje ir, nors sąžiningai pagal galimybes tęsianti Kauno ir Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejaus pradėtą darbą, savo idėjomis neišeinan-

ti į platesnes erdves. Archeologija negali būti nei buržuazinė, nei sovietinė, nei nacionalinė. Ji tik gali būti "archeologija", besiremianti objektyviomis mokslo tiesomis.

Lietuvos archeologijos bruožai atspindi dabartinio laikotarpio dvasią, kuriai trūksta lakumo, bet kartu jie liudija organizuotą darbą ir jo rezultatus, kurių jau seniai buvo laukiama, nes tai viena labai nedaugelio knygų, pasirodžiusių per dvidešimtį metų Lietuvos proistorės srityje. Šalia **Lietuvos priešistorinių papuošalų albumo,** išėjusio 1958 m., **Lietuvos archeologijos bruožai** yra antras stambesnis veikalas.

M. Gimbutienė

"AISČIAI"

1960 metais pasirodė knyga, pavadinta "Aisčiai": **Aestii, an analysis of ancient European civilization. Studies in the Ur-European history,** Part I. Jos autorius yra Edgar V. Saks, išleista Montrealyje — Heidelberge estų leidyklos "Vôitleja". Knyga turi 300 puslapių ir devynis žemėlapius.

Šios knygos gal ir nevertėtų užsiminti, nes ji yra grynas nesusipratimas. Autorius, nestudijavęs nei archeologijos, nei kalbotyros, pasiknisęs po ankstyvuosius rašytinius paminklus ir suradęs "Aestii" pavadinimą, identifikavo juos su estais. Jo manymu, aisčiai ne baltai, bet suomiai-ugrai, gyvenantieji visur — ir senųjų prūsų žemėje, ir Lietuvoje, ir Latvijoje, ir Estijoje. Baltų kaip ir nebūta, o visos kritinės istorikų, kalbininkų ir proistorikų studijos apie aisčius, kuriuos mini Tacitas I a. po Kr., Cassiodoras VI a. pradžioje, Einhardas ir Vulfstanas IX amžiuje, tarytum neegzistuotų.

Ir vokiečių, ir lenkų, ir rusų proistorikai ir kalbininkai savo knygose dažnai apkarpo mūsų protėvių žemes, tačiau vis šiek tiek palieka ir aisčiams, kurių identifikavimas su senaisiais prūsais gintaro rinkėjais niekam nesukelia abejonių. Tačiau šį kartą estai visus pralenkė, užimdami visai visą Rytų Pabaltijį. Keista, kad ši knyga pasirodė 1960 m., o ne, pavyzdžiui, prieš du šimtus metų.

M. G.

ATITRŪKIMAS NUO BAŽNYČIOS IR ELGESIO NUKRYPIMAI SOCIALINIŲ MOKSLŲ ŠVIESOJE

Gausėja duomenų, liudijančių, kad atitrūkimo nuo bažnyčios pasėkos elgesiui priklauso, bent iš dalies, nuo religinės tradicijos, nuo kurios atitolta. Atitrūkimo nuo bažnyčios pasėkas galima matuoti elgesio skirtumais tarp bažnyčią lankančių ir nelankančių kurios nors religijos žmonių. Viename šitokiame palyginime Cambridge - Somerville jaunimo studijoje William ir Joan McCordai parodė, kad katalikių motinų bažnyčios lankymas sumažina sūnų nusikaltimų ir alkoholizmo procentą, bet protestančių motinų bažnyčios lankymas ar nelankymas jokių pasėkų sūnų elgesiui neturi. (Tėvų santykis su bažnyčia nei vienoje religijoje nebuvo susijęs su šiom sūnų elgesio kategorijom). Abiejose savo studijose McCordai randa, kad katalikų sūnų, turėjusių bažnyčias lankančias motinas, elgesio nukrypimų procentas yra **žemesnis** negu protestantų sūnų, kurių motinos lanko bažnyčias. Tačiau (nors ir tik vienu alkoholizmo atveju) katalikai, kurių motinos nelanko bažnyčios, turi **aukštesnį** nukrypimų procentą negu protestantai, kurių motinos atitrūkusios nuo bažnyčios.[1]

---

[1] Vaikų, kurie vėliau tapo alkoholikais, procentas pagal motinų bažnyčios lankymą:

	Katalikai	Protestantai
Bažnyčią lankė	4 %	12 %
Bažnyčios nelankė	21 %	12 %

Šie duomenys sugestijuoja, kad: a. "labiau autoritetinė" religija turi stipresnių pasėkų elgesiui tol, kol individas, užaugintas jos ideologijoje, yra prieinamas jos tiesioginei kontrolei; b. "mažiau autoritetinė" religija turi stipresnių, arba tokių pačių, pasėkų elgesiui individų, kurie yra **atitrūkę** nuo jos tiesioginės kontrolės; c. todėl atitrūkimas nuo bažnyčios turi stipresnių elgesio nukrypimus skatinančių pasėkų žmonėms, užaugintiems "labiau autoritetinės" religijos globoje.

Šių hipotezių išmėginimui buvo panaudoti Kinsey ir jo bendradarbių surinkti duomenys apie atitrūkimo nuo bažnyčios pasėkas protestantų ir katalikų seksualiniam elgesiui.[2] Nors Kinsey studijos ir kritikuotinos dėl techninių netobulumų, į kuriuos jau buvo daugelio atkreiptas dėmesys, jos vis vien sudaro ne tik pilniausią, bet ir patikimiausią informacijų šaltinį apie įvairias seksualinės elgsenos rūšis bet kurioje modernioje bendruomenėje.

Pagrindinė hipotezė, kurią išvedėme iš cituotųjų McCordų studijų, yra ši: atitrūkimas nuo bažnyčios labiau padidina katalikų negu protestantų morališkai nukrypusių laikytino seksualinio elgesio dažnumą.

Pirmoje lentelėje pateikti bažnyčias lankančių ir nelankančių moterų seksualinio elgesio nukrypimų palyginamieji indeksai. Moterų, dalyvaujančių įvairiose suminėtose elgesio rūšyse, procentai yra nurodyti Kinsey tabelėse, o mūsų lentelėje bažny-

---

Vaikų, kurie vėliau buvo teismo bausti už nusikaltimus, procentas:

	Katalikai	Protestantai
Bažnyčią lankė	28 %	42 %
Bažnyčios nelankė	45 %	44 %

William McCord and Joan McCord, with Jon Gudeman, **Origins of Alcoholism** (Stanford, Stanford University Press, 1960), psl. 52; William McCord and Joan McCord, with Irving Kenneth Zola, **Origins of Crime** (New York, Columbia University Press, 1959) psl. 73.

[2] Alfred C. Kinsey **et al., Sexual Behavior in the Human Male** (Philadelphia and London, W. B. Saunders Co., 1948); **Sexual Behavior in the Human Female** (Philadelphia and London, W. B. Saunders Co., 1953).

Pirmoji lentelė. Bažnyčias lankančių moterų seksualinių nukrypimų procentas, išreikštas bažnyčių nelankančių moterų seksualinių nukrypimų procento procentu.

	Protestantės	Katalikės
Priešvedybiniai santykiai		
Iki 15 m.	60	33
16 - 20 m.	59	35
21 - 25 m.	46	37
Šaliavedybiniai santykiai		
21 - 25 m.	38	32
26 - 30 m.	35	63
Homoseksualizmas, netekėjusios moterys		
Iki 15 m.	100	38
16 - 20 m.	60	50
21 - 25 m.	38	22

(Šaltinis: Alfred C. Kinsey **et al., Sexual Behavior in the Human Female.** Philadelphia and London, 1953, psl. 343, 443, 498).

čias lankančių moterų seksualinių nukrypimų statistikos yra pateiktos nelankančiųjų moterų seksualinių nukrypimų statistikų **procentais.** (Panaši procedūra naudota Emile Durkheimo garsiojoje nusižudymų studijoje).

Kaip ir buvo galima laukti, bažnyčias lankančių moterų seksualinių nukrypimų procentas yra, išskyrus vieną atveją (kada ir lankančių ir nelankančių moterų seksualinė veikla yra visiškai menka), žemesnis negu bažnyčias nelankančių. Šis sumažinimas laikytinas "į bažnyčią įsijungimo pasėka".

Septyniuose iš aštuonių galimų tarpreliginių palyginimų (pirmoje lentelėje) atitrūkimas nuo bažnyčios turi didesnių elgesio nukrypimus skatinančių pasėkų katalikėm negu protestantėm.

Tačiau šešiuose iš aštuonių galimų palyginimų bažnyčias lankančios protestantės turi **žemesnį** nukrypimų procentą negu bažnyčias lankančios katalikės.[3] Visuose šiuose palyginimuose tarpreliginiai skirtumai tarp bažnyčias lankančių moterų yra

[3] Šie duomenys, neišskaitomi iš mūsų lentelių, yra pateikti Kinsey, **Human Female, op. cit.,** psl. 343, 443, 498.

labai maži. Bet šie duomenys sugestijuoja, kad, nors bažnyčios atitrūkimas ir turi rimtesnių "demoralizuojančių" pasėkų moterims, užaugintoms "labiau autoritetinėje" religijoje, "daugiau autoritetinė" religija **nėra** efektyvesnė savo bažnyčią lankančių moterų moralinio elgesio disciplinavime negu "mažiau autoritetinė" religija.

Kinsey neduoda visiškai palyginamų duomenų apie vyrus. Tačiau jis pateikia duomenų apie bažnyčios lankymo pasėkas katalikų ir protestantų nevedusių vyrų, turėjusių 13 arba daugiau mokslo metų, seksualiniam elgesiui.

Trijuose palyginimuose iš šešių bažnyčias lanką protestantai vyrai turi žemesnį elgesio nukrypimų procentą negu bažnyčią lanką katalikai vyrai.[4] Vyrų atveju "labiau autoritetinė" religija irgi nėra efektyvesnė seksualinio elgesio nukrypimams išvengti.[5]

Antroji lentelė. Bažnyčias lankančių vyrų seksualinių nukrypimų procentas, išreikštas bažnyčių nelankančių vyrų seksualinių nukrypimų procento procentu.

Priešvedybiniai santykiai	Protestantai	Katalikai
Iki 15 m.	62	30
16 - 20 m.	61	66
21 - 25 m.	55	51
Homoseksualizmas		
Iki 15 m.	93	84
16 - 20 m.	97	74
21 - 25 m.	54	70

(Šaltinis: Alfred C. Kinsey **et al., Sexual Behavior in the Human Male.** Philadelphia and London, 1948, psl. 480, 484).

Keturiuose palyginimuose iš šešių, randamų antrojoje lentelėje, atitrūkimas nuo bažnyčios turi stipresnių nukrypimus

---

4) Kinsey, **Human Male, op. cit.,** psl. 480, 484.

5) Galima tiktai spekuliuoti, kodėl bažnyčios lankymas padaro žemesnius katalikų negu protestantų alkoholizmo bei kriminalizmo procentus, bet nesumažina seksualinių nukrypimų procentų. Gali būti, kad alkoholizmas ir nusikaltimai yra jautresni autoritetinio vadovavimo stokai, negu seksualiniai nukrypimai, ypač vyrų tarpe.

skatinančių pasėkų katalikų negu protestantų vyrų elgesiui. Statistiškai keturi palyginimai iš šešių nieko, žinoma, neįrodo. Tačiau (trečiojoje lentelėje) bažnyčias nelankančių protestantų vyrų nukrypimų procentas yra penkiuose iš šešių palyginimų žemesnis negu bažnyčias nelankančių katalikų vyrų nukrypimų procentas. Tai sugestijuoja, kad bažnyčios atitrūkimas gali paskatinti daugiau nukrypimų ir katalikų vyrų tarpe, nors ir ne taip aiškiai kaip katalikių moterų.

Trečioji lentelė. Bažnyčias nelankančių protestantų seksualinių nukrypimų procentas, išreikštas bažnyčias nelankančių katalikų seksualinių nukrypimų procento procentu.

Priešvedybiniai santykiai	Moterys	Vyrai
Iki 15 m.	42	71
16 - 20 m.	67	76
21 - 25 m.	86	79
Šaliavedybiniai santykiai		
21 - 25 m.	52	
26 - 30 m.	125	
Homoseksualizmas		
Iki 15 m.	25	128
16 - 20 m.	50	92
21 - 25 m.	44	76

(Šaltiniai: Kinsey, **Human Male, op. cit.**, psl. 480, 484; **Human Female, op. cit.**, psl. 343, 443, 498).

Ši seksualinių nukrypimų analizė neparemia pirmosios išvados, padarytos iš McCordų studijų, bet ji suteikia paramos antrajai ir (nors tik moterų atveju) trečiajai išvadai. **Atitrūkimas nuo bažnyčios turi stipresnių nukrypimus skatinančių pasėkų katalikams negu protestantams** bent trijose srityse: vyrų nusikaltimuose, vyrų alkoholizme ir moterų seksualiniuose nukrypimuose.

Tai galima laikyti viena iš priežasčių, dėl ko "labiau autoritetinė" religija griežčiau reikalauja bažnyčios lankymo. Turint galvoje jos pasėkas savo užaugintų žmonių charakteriui, ji ir **turi** griežčiau reikalauti bažnyčios lankymo, nes "labiau autoritetinės" religijos užauginti žmonės iš tikrųjų yra labiau reikalingi savo moralinio balanso išlaikymui tiesioginės bažnyčios (arba, gal būt, kokio nors jos ekvivalento) kontrolės.

"Mažiau autoritetinės" religijos užauginti žmonės yra labiau pajėgūs patys save kontroliuoti, ir jų elgesys, kalbant

moralinėmis sąvokomis, tiek nepablogėja, kiek pablogėja "labiau autoritetinės" religijos užaugintų žmonių elgesys, kai jie atitrūksta nuo bažnyčios. Tuo būdu "labiau autoritetinė" religija save padaro labiau reikalinga, ir dėl to bendruomenėje yra politiškai stipresnė.

Katalikiškai tautai, esančiai sekuliarizacijos vyksme, čia padaryti pastebėjimai implikuoja tam tikrų pavojų. "Modernizmo baimė" laikytina šių pavojų nujautimo patologine išraiška.

V. Kavolis

ATSIŲSTA PAMINĖTI

1) Dr. Algirdas Margeris. **150 dienų Tarybų Lietuvoje.** (Čicaga: Amerikos Lietuvių Literatūros Draugija, 1961). Detalėmis gausūs, totalitarizmui įsipareigojusio Amerikos lietuvio kelionės įspūdžiai.

2) Bronys Raila. **Iš paskendusio pasaulio.** (Chicago: Srovė, 1962). Vlado Vaitekūno viršelis. Šviesiausio intelekto tremtyje aktyvių žurnalistų tarpe 1946 — 1958 metų laikotarpy parašytų straipsnių rinkinys vis dėlto neturi tos išliekančios reikšmės, kaip Vinco Kudirkos žurnalistiniai raštai. Neturi, nes, nors neretai teisus, dažnai sąmojingas ir visada stilingas, autorius pasirodo chroniškai nepajėgus apsiriboti tik būtinai pasakytino pasakymu.

3) Liūnė Sutema. **Nebėra nieko svetimo.** (Chicago: Jūrų Skautijos korporacija Gintaras, 1962). Dalios Lukošiūnaitės viršelis. "Bežemių" poetų karta antrojoje Liūnės Sutemos poezijos knygoje sulaukė su gamta intymiai santykiaujančios, bet jai nebepriklausančios individualybės egzistencinio išsakymo.

4) **Film Culture,** No. 24, Spring, 1962. Pažymėtina Jono Meko programinė apžvalga, "Notes on the New American Cinema".

6) **Knygų lentyna,** 1962 m. Nr. 1.

5) **Į laisvę,** 1961 m. Nr. 26 (63), 1962 m. Nr. 28 (65).

7) **Lituanus,** Vol. VII, No. 4.

8) **Margutis,** 1962 m. sausio-birželio numeriai. Vitališkas, gyvenimui artimas kultūrinės akcijos žurnalas, pastaruoju laiku subūręs eilę jaunesnių mūsų kultūrinio ir visuomeninio pasaulio kritikų.

LIETUVIŠKOJOJE VISUOMENĖJE

TREČIOSIOS JĖGOS FORMAVIMASIS?

Esminių politinių pozicijų plotmėje ligi šiol lietuviškoje išeivių visuomenėje tereikėjo skaitytis su dviem, aiškiai apsiribojusiom, principinėm jėgom. Vienoje pusėje buvo **anti**komunistinis blokas, kurio ideologiškai (su pagrindu) ir asmeniškai (iš demoralizacijos) susiskaldžiusias jėgas jungė Lietuvos nepriklausomybės atstatymo reikalavimas. Priešingoje barikadų pusėje buvo įsitvirtinęs **pro**komunistinis blokas, kurio vienybę cementavo Lietuvos okupacijos ir į Sovietų Sąjungą įjungimo pripažinimas bei tarnyba trumparegius fascinuojančiam dvidešimtojo amžiaus jėgos stebuklui.

Bet jau keli metai, kai tarp šių blokų pamažu, atrodo, formuojasi "trečioji jėga", už kurią kai kuriais atžvilgiais būdavo įvairių asmenų ir praeityje pasisakoma, bet kurios pagrindiniu eksponentu šiandien darosi **Vienybės** savaitraštis. Šią trečiąją jėgą būtų galima pavadinti **ne**komunistiniu bloku. Įvairių pažiūrų žmonės, kurie į šį bloką viena ar kita prasme jungtini, pageidautų nepriklausomos Lietuvos, tačiau, priėję išvados, kad

nepriklausomybės atstatymui apčiuopiamoje ateityje nėra realių vilčių, yra pasiryžę "padėti lietuvių tautai", nekeldami nepriklausomybės klausimo, jei to reikalauja tie, kurie nustato sąlygas, kuriomis apskritai tėra galima "tautai padėti".

(Be abejo, ne visi "realistai" jungiasi į šią trečiąją jėgą. Daugelis jos atstovų galėtų būti apibūdinti **sentimentaliais realistais**, kai tie, kuriuos pavadintume **skeptiškais realistais**... lieka skeptiški).

Iš trečiosios jėgos balsų spaudoje (o jų būta nemaža, nes šią "jėgą" daugiausia atstovauja raštingi žmonės) galima išskaityti eilę šio sąjūdžio formavimęsi veikusių motyvų. Visų pirma, atrodo, pastebėtinas **tautinis įsipareigojimas**, kuris šiuo atveju reiškia pasiryžimą suspenduoti valstybės reikalavimą, jeigu tuo galima padėti konkretiems žmonėms, sudarantiems tautinę bendruomenę. Pro šį įsipareigojimą kalba ne tik tautinio solidarumo jausmas, bet ir tiesioginis humanizmas, kuriam konkretaus žmogaus gyvybė ir gerovė yra svarbiau negu **bet kurio** abstraktaus principo įgyvendinimas.

(Galima tvirtinti, kad toksai humaniškumas yra netvirtas ginklas prieš "kietesnes" ideologijas. Bet nemažesne tiesa galima ir manyti, kad ši pažiūra yra svarbiausias idėjinis sovietinės sistemos vidinis griovėjas. Ja remiasi Amerikos visuomeninė santvarka. Ją išreiškia mūsiškiai siuntinukų giminėms i Lietuvą siuntėjai. Ji skatina už traktorius išpirkinėti žmonės iš Castro išduotosios Kubos revoliucijos kalėjimų).

Antra, "trečiojoje jėgoje", kurios reiškėjų tarpe daugiausia yra spaudos žmonių, galima įžvelgti **laikraštinę atsakomybę** tiksliai ir įdomiai informuoti apie svarbiuosius įvykius, net jei ir reikėtų rizikuoti sveiku kailiu ar geru vardu. Lyginant tai, kas vyksta išeivijoje ir kas sovietinėje Lietuvoje, galima pajusti savotišką netikrumą to, ką išeivijos laikraščiai aprašo, realios substancijos, svarbos stoką pergyvenimuose ir plačiai minimuose įvykiuose. Nors distancija ir gali sukelti optinių iliuzijų, vis dėlto neabejotina, kad, tautiniu mastu žiūrint, okupuotoje Lietuvoje vyksta didesni įvykiai negu mūsų tarpe, kad, tam tikra prasme, tenai **realiau** (iš dalies dėl to, kad pavojingiau) **gyvenama**. Šis palyginimas nešaukia mūsų pasitraukti iš tų mažesnių įvykių, kuriuose dalyvaujame (ir kuriuose galime padaryti lygiai tiek gero, kiek patys pajėgiame), bet jis paryškina spaudos atsakomybę informuoti, iš kiek galima autentiškesnių šaltinių, apie okupuotoje Lietuvoje vykstančius reiškinius, ne tik apie krašto ūkinį išnaudojimą, bet ir apie jame augančią gyvybę, ne vien iš laikraščių, bet ir, kiek galima, iš tiesioginių jos gyventojų patyrimų.

Savaime suprantama, kad išeivijos laikraščių bendradarbių kelionės į okupuotąją Lietuvą uždeda jiems, vėliau šių kelionių patyrimus aprašant, moralinių įsipareigojimų, kurie neleidžia jiems rašyti tuo pačiu tonu, kuriuo skelbiami Eltos komunikatai. Tik svetimtautis žurnalistas, nesurištas su lankomuoju kraštu jokiais atsakomybės ir emocijos ryšiais, gali rašyti visa, ką jis mato ar tariasi matąs. Žmogiškasis ryšis su savąja tėvyne įneša komplikacijų žurnalisto, lankančiosi totalitarizmo pavergtame krašte, laikysenon. Tas komplikacijas turėtume suprasti. Bet, kadangi kiekvienas informacijos šaltinis mums yra brangus, laikraštininkų kelionėmis į okupuotą Lietuvą turėtume džiaugtis, lygiai kaip tektų džiaugtis ir Eltos komunikatais, jeigu jie būtų bent su minimalia. laikraštininkuose lauktina, išmintimi paruošiami.

Šalia šių pagrindinių "trečiosios jėgos" tikslų jos formavimęsi galima įžvelgti dar du, palyginti pašalinius motyvus. Vienas jų yra tebesitęsianti ir protarpiais išryškėjanti įtampa tarp kai kurių senųjų ir kai kurių naujųjų Amerikos lietuvių išeivių. Šios įtampos žymių, pavyzdžiui, esama Vytauto Širvydo rašomose **Vienybės** skiltyse. Ir kadangi naujieji ateiviai sudaro griežčiausių antikomunistų eiles, kai kurie iš senųjų, tiesiogiai nepatyrusių Sovietinio teroro ir todėl, giliausioje psichologinėje plotmėje, juo netikinčių, jungiasi į nekomunistinio trečiojo fronto ieškotojų eiles. Tai tačiau nėra būdinga senųjų Amerikos lietuvių laikysena. Galingiausiojo Amerikos lietuvio, socialisto dr. Pijaus Grigaičio redaguojamas **Naujienų** dienraštis, pavyzdžiui, yra net labiau antikomunistinis, mūsų čia naudojamąją prasme, negu katalikų **Draugas** ar tautininkų **Dirva**. (Pastarajame laikrašty kartais pasitaiko, laiškus redaktoriui rašantiems skaitytojams gąsdinti, naujų minčių).

Antrasis iš pašalinių motyvų, įsimaišęs į "trečiosios jėgos" formavimosi vyksmą, yra tai, ką pavadintume "aukštaitišku sentimentalumu". Jis yra ryškus kontroversaliausia "trečiojo fronto" figūra tapusios Salomėjos Narkeliūnaitės raštuose, jis persunkia ir daugelio kitų šio sąjūdžio dalyvių mintis visa sau palenkiančiu ilgesiu. Ši savybė jungia "trečiojo fronto" žmonės su tokiais iš jo prokomunistinin frontan pasitraukusiais Amerikos lietuvių veikėjais, kaip dr. Algirdas Margeris. (Žr. jo knygą **150 dienų Tarybų Lietuvoje**). "Trečiafrontininkų" tėvyniškas sentimentalumas, ideologiškai dar kurstomas "žemės" mitologijos, padaro šiame fronte atsidūrusius, gal būt, lengviau prieinamus komunistiniams manipuliatoriams, kurie iš sentimento kala galią — ir įrankius savo priešininkų skaldymui.

Dėl "trečiojo fronto" formavimosi atsakomybės turi ir konservatyvusis antikomunistinis blokas. Jo defenzyvinė laikysena okupuotoje Lietuvoje vykstančiųjų pakitimų atžvilgiu ir jo sustingimas senose veiklos — ar, teisingiau, neveiklumo — formose savaime skatino nepatenkintuosius bei kai kuriuos idėjiškai neramius, "intelektualiai smalsiuosius", burtis apie naujų kelių ieškojimo židinius. Antikomunistinio fronto reakcija į šiuos ieškojimus kai kuriais atvejais buvo tiek kraštutinė, kad "trečiafrontininkai" buvo stumte stumiami, ir ne vienas, atrodo, nustumtas (ne be savo paties, laisvą vakarietį suteršiančio apsisprendimo) į **Laisvės** bendradarbių eilęs. Jeigu **Vienybės** savaitraštis suteiks moraliai respektuotiną areną tokiems trečiafrontininkams, kurie komunistinės tarnybos purtysis, tai jis, gal būt, galės atlikti naudingą funkciją kintančiuose mūsų visuomeninių debatų kontekstuose.

(Pasaulinio jėgos balanso ir sovietinės sistemos kitimai neišvengiamai turės atsiliepti ir į mūsų visuomenines kontroversijas. Nepajėgumas šios neišvengiamybės pajusti ir į ją kūrybiškai atsiliepti jau yra kelis ankščiau populiarius žurnalistus padaręs fantastiškai muziejiniais specimenais).

"Trečiafrontininkams" visada liks pavojus, kad, **subjektyviai** "padedant tautai", **objektyviai** bus patarnaujama pasaulinės revoliucijos imperialistams. Nepaisant šio pavojaus, tektų pasisakyti už visų, kad ir rizikingų, galimybių padėti lietuvių tautai išnaudojimą. **Jei patys sovietai "ideologinę koegzistenciją" laiko žūtbūtinės kovos būdu, tai mums nėra ko bijoti, kad "ideologine koegzistencija" neišduotume kovos įsipareigojimo.** Ji yra tapusi esminiu, mums preinamu, kovos būdu. Gal verčiau reiktų savęs klausti, ar esame tai kovai pakankamai pajėgūs...

Tačiau "tautos gelbėjimo" negalima siekti, išduodant Vakarų civilizaciją, kurioje yra įkūnėjusi tūkstantmetė žmonijos kova dėl laisvės. Lojalumas šiai amžinai visos žmonijos kovai yra aukštesnis už bet kurį siauresnės plotmės idėjinį įsipareigojimą.

Vakarų civilizacijos išdavimo galimybė nėra nei "trečiafrontininkų", nei jų "antikomunistinių" priešų monopolis. Politinė aistra, nekritiškas entuziazmas, asmeniniai kerštavimai (už suabejojimą redaktorės lytiškumu? už pašalinimą iš redaktoriaus pareigų?) tiek pat gali nuvesti objektyvaus tarnavimo visų laisvių priešui keliu.

Smerkiant džingis-chaniškas reakcijas į Salomėjos Narkeliūnaitės kelionės į Lietuvą įspūdžius, dar labiau smerktinas sovietinių šaltinių naudojimas 1941 m. laisvės kovotojų prieš

sovietinį okupantą diskreditavimui. Nieko kito tokia nereikalinga ir objektyviausią stebėtoją įžeidžianti taktika nediskredituoja, kaip tik jos naudotojus. Galima tartis ir su tironais, bet, **kol vyksta laisvės kova, yra kraštutiniai negarbinga naudotis tirono ranka prieš laisvės kovotojus,** kiek jų pasaulėžiūrai ar veiksmams būtų, pagrįstai ar nepagrįstai, nepritariama. Tokios rūšies veiksmų tikimės ateityje nebematysią.

V. Kv.

Laiškas iš Australijos:

POLITIKA IR RELIGIJA BENDRUOMENĖS GYVENIME

Australijos lietuviai nėra gausūs. Oficiali valstybinė statistika randa apie 9000 lietuvių tautybės gyventojų, bet į šį skaičių neįeina jau čia gimę vaikai. Tautinio sąmoningumo atžvilgiu, tačiau, neatrodo, kad Australijos lietuvius reiktų peikti. Nuo pirmųjų emigracijos bangų jie pajėgė įsteigti ir išlaikyti visą eilę organizacijų ir leisti 2 savaitraščius. Visus lietuvius jungianti bendrinė organizacija, Australijos Lietuvių Bendruomenė, buvo čia sukurta keliais metais anksčiau, negu jos sesuo Amerikoje.

Pastaruoju metu vietos politinį gyvenimą stipriau sukrėtė Australijos Lietuvių Katalikų Kapelionų Pareiškimas, pasirašytas penkių kunigų, datuotas 1961 rugpiūčio 15 d. Šiame rašte gana aštriai puolama Australijos Liet. Bendr. Krašto Valdyba ir ALB oficiozas **Mūsų Pastogė.** Sunku pasakyti, kiek Pareiškimas turės įtakos tolimesnei Australijos lietuvių ateičiai, tačiau jis yra įdomus dėl jame reiškiamų minčių. Nors taikomos vietinėms aplinkybėms, jos principialiai paliečia bet kurio krašto Lietuvių Bendruomenę, o tuo pačiu ir pačios Pasaulio Lietuvių Bendruomenės teorinius pagrindus.

Iš karto reikia pastebėti, kad kapelionų raštas nebuvo žaibas iš giedro daugaus. Jau kurį laiką įvairiose vietovėse vykdavo kartais sporadiški, kartais ilgesni nesutikimai tarp Bendruomenės ir kapelionų. Neretai, kaip ir kituose kraštuose, trynimasis buvo labiau asmeninio pobūdžio. Kadangi tautinėje veikloje dalyvaudavo ir kapelionai, vis iškildavo neaiškumų dėl veiklos sferų pasidalinimo. Pirmieji nesutarimai ir kilo dėl savaitgalio mokyklų bei švenčių minėjimo. Kar-

tais kivirčų atgarsiai pasiekdavo spaudą, dažniausiai Bendruomenės laikraštį **Mūsų Pastogę**, kur interesuotos pusės dėstydavo savo pažiūras, kartais ir pasibardamos.

Prieš keletą metų Australijos Lietuvių Katalikų Federacija pradėjo leisti savą laikraštį **Tėviškės Aidus**. Būdami aktyvistų rankose, **Tėviškės Aidai** pradėjo stipresnę akciją prieš Krašto Valdybą, kai kurias vietines valdybas ir paskirus asmenis. Šie gi, nerasdami vietos **Tėviškės Aiduose**, savo mintis spausdino **Mūsų Pastogėje**, vieninteliame kitame lietuviškame laikraštyje. Pastarojo laikraščio redaktoriui buvo sunku jiems paneigti žodžio laisvę, nes nusiskundimai ir pasisakymai kildavo daugiausia iš ALB veikėjų, kurie į savo užimamas vietas buvo rinkti demokratiniu procesu. Taip pat **Mūsų Pastogės** redaktorius laikėsi principo, kad Bendruomenėje sutelpa visi lietuviai, nežiūrint pasaulėžiūrinių skirtumų.

Dabartinis kapelionų Pareiškimas didžiausią blogybę įmato kaip tik tame, kad **Mūsų Pastogėje** atsirado rašinių ar laiškų, kuriuose kritiškai paliečiama kapelionų veikla. Prieš kiek laiko vienas **MP** korespondentas, susirūpinęs augančia trintimi, mėgino aiškinti, kad kapelionų darbe tautinę sritį reikia atskirti nuo religinės srities. Iš čia buvo galima daryti išvadą, kad, jei tikintieji privalo kapelionų klausyti religinėje srityje, pastarųjų autoritetas nebėra besąlyginis nereliginėje, t. y. tautinėje ar bendruomeninėje srityje. Šioje korespondento mintyje ("kapelionų veiklos kritika nėra tikybos kritika"), kapelionų Pareiškimas mato "pagrindinę tikybinę klaidą". Apkaltindamas korespondentą "visišku Bažnyčios esmės nežinojimu", Pareiškimas pateikia šį dėsnį:

"Kas prisiskiria sau teisę kunigus kritikuoti, tas neteisėtai save iškelia bažnytinėje srityje augščiau už kunigus, neteisėtai įsiveržia į Bažnyčios autoriteto sritį ir nusikalsta ketvirtajam Dievo įsakymui, reikalaujančiam gerbti, klausyti ir mylėti teisėtą bažnytinį autoritetą."

Nors minėtas korespondentas iškėlė faktą, kad kapelionų veikla paliečia ir tautinę sritį (šito kapelionai nepaneigia: iš tiesų, didoka Pareiškimo dalis yra kaip tik skirta jų tautiniam darbui pabrėžti), ankščiau cituota kapelionų formulė skyrimo galimybę ignoruoja. Visas Pareiškimas apskritai vengia tautinę sferą skirti nuo religinės, nors, kaip gerai žinoma, konfliktai dėl kompetencijos ir kilo tautinėje srityje. Niekas nebandė tvirtinti, kad pvz. kapelionai blogai laiko mišias ar netinkamai teikia sakramentus. Argumento slydinėjimas iš tautinės į religinę sritį yra būdingas visam Pareiškimui. Aišku,

jei toks peršokimas yra leidžiamas, savaime siūlosi išvada, kad ir tautinėje srityje kapelionų veikla lieka anapus kritikos. To ir siekia, atrodo, cituotoji Pareiškimo dalis.

Pareiškimas taip pat puola "klaidingą demokratijos ir spaudos laisvės supratimą". "Klaidinga" demokratijos samprata esanti ta, kad Bendruomenė "kapelionus telaiko privačiais asmenimis, ne Kat. Bažnyčios reprezentantais, kurie, pačios **Mūsų Pastogės** duomenimis, atstovauja 80 procentų bendruomenės narių katalikų". Nors aiškiai nepasakyta, atrodo, kad šis skundas atakuoja kito **MP** korespondento mintį, kad Bendruomenės atžvilgiu, kurioje visi rinkimai vyksta kvantitatyviniu būdu, kunigas yra "unus inter pares", "vienas tarp lygių", vadinasi, rinkimuose jis privalo turėti tik vieną balsą, o ne kelis pagal užimamą poziciją. Pareiškimas neduoda pasiūlymo, koks turėtų būti kapelionų svoris Bendruomenės struktūroje, bet, sprendžiant iš **Tėviškės Aidų** linijos, kapelionai į vadovaujančias Bendruomenės vietas turėtų įeiti ex officio, o ne priklausyti nuo rinkimų.

"Klaidingas spaudos laisvės supratimas" yra daug aiškesnis: *tai esąs teigimas, "kad šioje pasaulio dalyje esą kiekvienas turįs teisę neribotai laisvai reikšti savo nuomonę".* Pareiškime griežtai sakoma, kad Bendruomenės laikraštyje visai neturėtų būti vietos išsiskiriančioms ("individualioms") pažiūroms. Krašto Valdyba yra kaltinama įvedus tokią laisvę, kuri "privedusi mūsų bendruomenę prie dabartinės suirutės". Tačiau Krašto Valdyba galinti padėtį atstatyti, jei ji palenksianti savo spaudą "lietuvybės ir krikščioniškosios doros reikalavimams", tuomi "sutramdydama žalingus laisvų nuomonių reiškėjus". Ką kapelionai konkrečiai turėjo mintyje naudodami šias abstrakčias frazes, matyti iš Pareiškime pabrėžto sakinio:

"Kol mūsų bendruomenės spaudoje bus laisvai leidžiama reikšti bet kokias mintis, priešingas katalikų tikėjimui, 80% bendruomenės narių katalikų nebus pasyvūs ir nelauks, kol 80 proc. jų lėšomis išlaikoma bendruomenės spauda sugriaus jų tikėjimą ir gyvenimo tvarką".

Paliekant nuošaliai faktą, kad pirmoji sakinio dalis yra nepaprastai išpūsta, svarbu pastebėti jog principinė kapelionų opozicija bendruomenės spaudai kyla iš to, kad bendruomenės laikraštis gali spausdinti ir tokius dalykus, su kuriais kapelionai nesutinka. Pareiškimo pabaigoje, cituotasis sakinys dar sustiprinamas kreipimuosi į tikinčiuosius, kad jie tokios spaudos neskaitytų.

Kaip matyti, Pareiškimo reikalavimai gali būti pritaikyti

bet kuriai Bendruomenei. Kai kurie iš jų yra demokratinio susitarimo reikalas, kaip pvz. neišsakyta sugestija, kad kapelionams kvantitatyvinis rinkimų principas nebūtų taikomas. Bet čia reikia abejoti, ar toks būdas būtų įmanomas. Pirmiausia, jei kapelionai į Bendruomenės vadovybę turėtų įeiti ex officio, būtų laužomas Bendruomenės pasaulėžiūrinio neutralumo dėsnis. Tam išvengti, reiktų ex officio į Bendruomenės vadovybę įtraukti ir kitų organizacijų atstovus. Bet tokiu atveju Bendruomenė liktų greičiau aukščiausias organizacijų sambūris, neapimąs visų lietuvių, nes kiti organizacijoms nepriklauso. Antra, jei kapelionams rinkimuose skirti daugiau nei vieną balsą, panašiai reiktų elgtis ir su kitų organizacijų atstovais. Čia tektų susidurti su neišsprendžiama problema, kaip apskaičiuoti organizacijų įtaką ar vertę. Atrodo, jog dabartinis kvantitatyvinis rinkimų būdas yra parankiausias vien dėl savo paprastumo. Kartu jis yra vienintelis radikaliai demokratinis būdas, nes tik šitaip kiekvienas narys savo polinkius gali betarpiai išreikšti.

Daug opesnis yra kapelionų reikalavimas apriboti spaudos laisvę. Turint galvoje, kad Pareiškime minimi "žalingi laisvų nuomonių reiškėjai" buvo ne kokie neatsakomingi individai, bet profesiškai išsilavinę žmonės bei šiaip asmenys, kuriems Bendruomenės pozicijos buvo patikėtos pačių Bendruomenės narių, atrodo, kad pagrindinis kapelionų tikslas buvo iš spaudos išjungti tuos, kurių mintims kapelionai nepritaria. "Žalingos" mintys tokiu būdu nėra niekas kita, kaip kapelionams neparankios mintys. Reikalavimas išjungti "žalingas" mintis lieka reikalavimu spaudos laisvę apriboti vienai specifinei grupei priimtina kryptimi.

Nei viena demokratinė bendruomenė negali girtis šimtaprocentiniu visų narių intelektualiniu solidarumu. Modernių bendruomenių tarpe nerasime nei vienos, kurios narių pasaulėžiūra būtų vienoda. Su panašiais skirtumais reikia skaitytis ir lietuviškoje visuomenėje, jei ir sutiktume, kad didelė dalis formaliai priklauso tai pačiai pasaulėžiūrinei grupei. Atrodo, jog Pasaulio Lietuvių Charta, pabrėždama Bendr. pasaulėžiūrinį neutralumą, kaip tik šį momentą ir iškėlė, nes kitaip jau a priori gerokam lietuvių skaičiui durys į Bendruomenę būtų uždarytos. Jei tačiau laikomės Lietuvių Chartoje išreikštos dvasios, nei Bendruomenė, nei bendruomenės spauda negali uždrausti žodžio tiems, kurie su vyraujančia pažiūra nesutinka. Nei viena grupė negali savęs statyti anapus kritikos. Iš šio taško žiūrint, Australijos liet. kat. kapelionų reikalavimai yra perdėm keisti.

Vytautas Doniela

GENERACIJOS IDENTITETO ATSPINDŽIAI

Visi, kas apie mūsų jaunąją kartą — maždaug tarp dvidešimties ir trisdešimties metų — yra rašę, skelbė ją esant išstatytą dviejų kultūrų konfliktui ir savo viduje pergyvenančią psichologines šio konflikto pasėkas. Kolektyviniam šios kartos identitetui apibūdinti buvo siūlyti, daugiau ar mažiau tikslūs, "svetimųjų žemėje" (T. Remeikis), "pasimetusios kartos", "maištaujančios kartos" (A. Mickevičius — L. Mockūnas), "beiliuzinės generacijos" (A. Mackus), "klausiančiosios generacijos" ir "blaivaus žvilgsnio generacijos" (V. Kavolis) įvaizdžiai.

Poetinis šios kartos dvasinio pasaulio išreiškėjas, Algimantas Mackus, ją vadina "į žemę neįaugusia karta" ir, kartu su kitais Gyvosios Lietuvybės skelbėjais, teigia: "Šios beiliuzinės generacijos viltis tėra viena: generacinėje įtampoje gimsianti kūrybinė įtampa, privalėsianti tąją generaciją įvietinti ir įlaikinti". (**Metmenys**, Nr. 2, psl. 17). Šios generacijos žmonių išugdyta Gyvosios Lietuvybės ideologija ir buvo paremta įsitikinimu, kad tik tokia kultūrinė kūryba, kuria šiandieniai žmonės atsako į šiandienius pergyvenimus tegali būti jauniems žmonėms reikšminga. Nesvarbu čia šiuo atveju paties kūrėjo amžius, svarbu jo šiandieniškumas. (1962 m. rudenį viename suvažiavime teko išgirsti pirmųjų metų architektūros studentą kritikuojant lietuvių poezijos tradicinį romantiškumą ir tvirtinant, kad labiausiai jam, šviežiu jaunystės žvilgsniu į lietuvių literatūrą žvelgiančiam, prabyla Antanas Škėma).

Pačioje šioje "trisdešimtmečių generacijoje" Gyvosios Lietuvybės ideologija susikryžiuoja su gyvenimiška realybe, kurios vienas svarbiausiųjų aspektų yra susitikimas su savosios generacijos žmonėmis. Skaudų ir dviprasmišką poeto — o, gal būt, ir kiekvieno jautraus jos nario — susidurimą su savąja generacija išreiškia būdingu "Neornamentuotos kalbos generacijos" vardu pavadintoje poemoje Algimantas Mackus. Susirišimas nenutraukiamais vidiniais ryšiais su savąja karta, be galo didelis jos žmogaus svarbumas, bet kartu ir pasibiaurėjimas jos išsigimimu, o visų svarbiausia — bendrų namų, t.y. generacijos identiteto, ieškojimo ilgesys ypač koncentruotai prabyla šioje, skaitytoją pritrenkiančioje poemos ištraukoje:

Gėda ir širdgėla įraudina skruostus.
Prakeiktoji karta!
Mėlynos melodijos generacija!

Jaučiu: galėčiau žudyt
šitoj beprotiškoj žemėj,
šitam skausmo klane...

Sustingęs tyliam nuogume,
galėčiau dainuot
praeinančių apsirengimą.

Tik kad nebūčiau toks kvailas,
kad naktimis neieškočiau namų,
visai prakeiktai, išklydusiai generacijai,
kad nesapnuočiau homoseksuališkų angelų,
lesbijaniškų teresėlių:

tokioje tremtyje
būčiau per silpnas
net neapkęsti.
(Metmenys, Nr. 1, psl. 22).

"Homoseksuališki angelai" ir "lesbijaniškos teresėlės" čia, be abejo, yra ne seksualinės perversijos, bet žmogiško išsigimimo simboliai, nes poezijoje simboliai visada reiškia už jų glūdinčią *gilesnę prasmę. Jei Algimantas Mackus būtų norėjęs reikšti* seksualinį turinį, jis būtų pasirinkęs, gal būt, tokią simboliką, kokia naudojasi liaudies dainų kūrėjai (kurie juk jam nesvetimi). Gal kaip tik dėl to, kad už šių tariamai seksualinių įvaizdžių glūdi šiurpulingos aistros protestas prieš nuviliantį žmogaus netikrumą ir ištuštėjimą, — buvo tiek spaudoje (savo netikrumu ir ištuštėjimu nuviliančiųjų) šūkauta dėl "lesbijaniškų teresėlių", tiek iš jų tyčiotasi!

Kitaip nei Algimantas Mackus yra generacijos identitetą bandę definuoti, pasikalbėjime su oficialiu sovietinės Lietuvos atstovu, studentai Adomas Mickevičius ir Liūtas Mockūnas. Lietuvybė jiems buvo "žmogiška tapatybė su savo kartos broliais, kurie buvo panašaus likimo sujungti ir kuriuos riša savitarpinio supratimo saitai". **(Studentų Gairės,** 1960, Nr. 2/3, psl. 14). O tačiau kas galėtų tvirtinti, kad Algimanto Mackaus poetinis žodis nėra šiai abstrakcijai suteikęs prieš kankinančią aplinką maištaujančios gyvybės gelminį turinį?

(Galima įterpti — maištaujančios ne vienišo herojaus išdidume, bet lietuviškame liūdesy:

Atsiųsk sopulingą raudą
veidams išraudoti...

nepriekaištaujančią sopulingąją generacijos liūdesiui baigti.
Metmenys, Nr. 3, psl. 7).

Už daugelio sąvokų, kurios gimė šios kartos egzistenciniuose pergyvenimuose /ypač už "maištaujančios kartos" ir už "gyvosios lietuvybės" sąvokų) glūdi daug kam bendras pergyvenimas, kuris buvo įvairiai vadintas nepasitenkinimu, maištu, arba tiesiog neramumu. Nors pati "Neramumo principo" formulacija tebuvo paskelbta 1961 m. Santaros suvažiavime, teologo Paul Tillich ir egzistencialisto psichiatro Viktor Frankl galvojimo įtakoje, šiuo atveju, kaip ir dažnai kitais reikšmingais atvejais, idėja kilo iš jau plačiai pajusto pergyvenimo, o ne jį gimdė. (Iš tiesų, kuris gi galvotojas **drįstų** ramiuosius šaukti neramuman? Jis kalba tik į tuos, kurie savyje jau nebegali nepajusti savo pačių neramumo. Jis jiems tebando pasakyti šio neramumo vardą ir parodyti, kad juo dalinamasi su kitais).

"Neramumo principo" paskaitoje Vytautas Kavolis akcentavo, kad kiekvieno **normaliai subrendusio** žmogaus sąmonė, sąžinė ir vaizduotė nėra pajėgios sustoti ramiame savimi pasitenkinime, "pasakius: viskas padaryta, aš esu, kas esu, ir žinau, ko mums reikia". (Plg. pozityvistų ir revoliucionierių rašomas brošiūras, užtikrintai užvardinamas: "Ką reikia daryti?" — ir visuomet šį klausimą nedviprasmiškai atsakančias).

Priešingai šiems savimi užtikrintiesiems, buvo tuomet rašyta, "protui yra natūralu kelti klausimus. Sąžinei yra natūralu būti neramia. Vaizduotei yra natūralu nepasotinamai ilgėtis. Nenatūrali, nes nebeveikianti, yra sąžinė, kuri pasitenkina savo dorumu. Nenatūralus yra protas, kuris pasitenkina savo tiesa. Nenatūrali vaizduotė, pasitenkinanti išsapnuotais sapnais". Pasitenkinimas patsai nužmogina" . . . mes suvokiame normalaus žmogaus sąmonę, sąžinę ir vaizduotę ne inertiškais asmenybės įrengimais, kuriuos reikia kūjais daužyti, kad **jie** pradėtų veikti: **intelektą, sąžinę ir vaizduotę mes suvokiame aktyviai ieškančiais žmogaus vertų laisvų įsipareigojimų.** Šis vidinis aktyvumas nėra kokia išskirtina keletos savybė, bet stačiai ir paprastai, žmogaus žymė". /Mūsų Žingsniai, **Naujienos**, 1961 m. rugsėjo 30 d.). **"Aktyvus žmogaus būti įprasminančių įsipareigojimų ieškojimas ir jų nuolatinis vykdymas savo paties gyvenime** — tai mūsiškė samprata". /Mūsų Žingsniai, **Naujienos**, 1960 m. liepos 16 d.).

Išdidūs, programatiniai žodžiai, moralinio imperatyvo šauksmas dar nesvetimas maždaug trisdešimtmečiams. Tačiau jau šio amžiaus poetų tarpe Liūnė Sutema prakalba tema, kurią toliau vystys jaunesnieji: apie liūdną daiktų vardų ir jų tikrumo pra-

radimą. Ji kalba apie "žmones, kurių nėra", ji kaltina "žemę, kam ji tokia silpna", jos "miestelyje gatvės nebeturi vardų"; savo ežero vardą "seniai užmiršusi", ji yra sudeginusi "žemėlapį į nežinomą šalį" ir vejasi "lyg laukinis vijoklis žeme be jokios atramos". /Liūnė Sutema, **Nebėra nieko svetimo,** psl. 42, 43, 36, 24, 55, 53). Jei iškirsčiau krūmus kelyje "į tavo namus" rašo poetė:

tuomet gal ir aš turėčiau aną
palaimintą tikrumą,
žodžių, kuriuos kalbu,
tikrumą spalvų seniai nematytų,
vardų, tik pusiau paliestiem daiktam,
ir tikrumą, tvinksintį gyslose
niekados negirdėtų liaudies dainų (psl. 52).

Jei Algimanto Mackaus poezijoje jaučiamas intensyvus generacinio identiteto definavimo geidulys, analogiškas sąvokiniame galvojime atsispindinčiam neramiam įsipareigojimo ieškojimui, tai Liūnės Sutemos eilėse prabyla generacijai būdingas, daiktų ir žmonių tikrumo pojūčio praradimas. Jauniausiuose šios generacijos poetuose matome tolimesnį žvilgsnį: **identiteto ištirpimo** paliktą bejėgiškumą, kurį socialpsichologiškai būtų galima interpretuoti, kaip žmogaus tarp dviejų kultūrų nepasitikėjimą savimi pačiu, nepajėgumą pajusti savo egzistencijos branduolį, pastovųjį atspirties tašką audroje.

naktis ir ruduo ir nuovargis lapų veiduose —
tuštuma, iš kurios patosas iščiulpė paskutines
jėgas; sąmonė negrįžta sustiprint gyvybės
žmoguje, kuris ištirpo mėlynoj mėnulio šviesoj — jis žiūri pro save, pro miglas.
(Danguolė Marcinkutė, **Margutis,** 1962 m. vasario mėn., psl. 13). [1])

Mano sesuo žuvo.
Aš jos neprisimenu, nes mes

---

[1]) Mėlynos spalvos dažnumas šiandienėj rimtoj poezijoj ("mėlyna melodija", mėlynas vėjas", mėlyni angelai", mėlyna mėnulio šviesa") — lyg būtų šešėliškos, apčiuopiamą substanciją, tikrumą praradusios egzistencijos simboliai. Šis įvaizdžių ciklas gal sietinas su žemės, į kurią galima įleisti šaknis, praradimu. "Mėlyno sniego žemėj žemės nėra", rašė Henrikas Nagys **Mėlyname sniege.**

niekad nesidžiaugdavom...
šiandien marmuro statula
pagimdė sūnų nebylį. [2])
Jis neprisimena namų
ir niekad nepajėgs sugrįžt gimtinėn.
Mano pranašas šešėlis... [3])
'Kur gi mes eisime, jei nėra tako?'
(Bernardas Prapuolenis, **Studentų gairės**, 1960, Nr. 2/3, psl. 9).

Rūpesčiai, kuriuos apžvelgėme, yra iškilę iš aštriabriaunio susidūrimo su savąja egzistencija ir su svarbiais žmonėmis ir simboliais. Todėl tokia poezija lieka autentiška medžiaga socialpsichologinei šios generacijos interpretacijai. Bet ji yra ir daugiau: *ji iš tikrųjų yra žmogiškosios didybės dokumentas, nes jos* eilutės išsirikiuoja ne vien vidinių nuotaikų nusakymui, bet ir visą šio generacijos keistumą sudarančiai liūdnai heroiškai kovai su likimu. Šį įsipareigojimą liudija jaudinąs Algimanto Mackaus lietuviškojo išeivijos veikimo įvaizdis, ypač trečioji iš cituojamųjų eilučių:

Čia niekas daugiau neateina gimdyti:
čia ateina skausmingai, be vilties suvaitoti,
uždegti laužą į šiaurės pusę,

---

2) Kai Bernardas Prapuolenis rašo apie "marmuro statulos" (šaltos, nebeprakalbančios tėvų kartos) pagimdytą "sūnų nebylį", prisimena Algimanto Mackaus poemos pavadinimas "Neornamentuotos kalbos generacija". Poetų čia lyg pranašaujama, kad ši karta būsianti **nekalbanti** (o, kiekvienu atveju, reikšmingai ir gražiai nekalbanti) generacija. "Aistros išsekimas, nepajėgumas žemę drebinančiam, dvasią sukrečiančiam pergyvenimui yra būdingas šios generacijos "galvočių bruožas", pastebėjo V. Kavolis "Mūsų Žingsnių" Nr. 14(166), **Naujienų** 1962 m. liepos 14 d. Gal dėl to, o ne vien dėl "nepakankamo lietuvių kalbos pažinimo", ir nekalbamama?

3) Plg. su Liūnės Sutemos: "mano pirmajam name/ gyvena žmogus įstrižom akim/ užguito žvėries veide,/ užplakęs mano pirmąjį pranašą/ kanapine virve — Ir man jo vieno gana./ Aš apskelbiau jį Šventuoju Bevardžiu/ ir laukiu. Įrodymo vis dar nėra". (**Nebėra nieko svetimo**, psl. 28). Čia "pranašas" dar bent **yra turėjęs** konkretų pavidalą — dar yra buvęs kažkoks tikrumas; Prapuoleniui jo niekad nėra buvę.

kad ledas ištirptų,
kad pelėsių žaliuojantis kvapas
prisikėlimo dienai išliktų
liaudiškuos senelių kapuos".
(Metmenys, Nr. 3, psl. 12).

Asmeniškesnį, bet mažiau būdingą šio įsipareigojimo simbolį yra suradusi kūrėja, kuri yra ir motina:

Aš nešu. Aš turiu nunešti
ant smilgų kvepiančias žemuoges
savo vaikui — ,
kad jisai nepradėtų ilgėtis
nepažįstamo krašto miškų —
(Nebėra nieko svetimo, psl. 35).

Iš pačios jauniausios, šiame **Metmenų** numeryje spausdinamos, poetės žodžiai ("Bet reikia rašyti, dangau, nes knygų lentynos turi būti pripildytos, nes formalino kvapas maišosi su prakaitu ir su vašku") liudija šį kovos su likimu, su šiurpia ir visados neprasminga mirtimi įsipareigojimą. Ši kova užtikrina (ir tai, gal būt, yra vienintėlis išlikęs tikrumas), kad neramumas nėra šiai generacijai žaislas ar triukšminga etiketė, bet sąžiningas ir rimtas rūpestis.

Šie rūpesčiai — ir tai baisiai svarbu pastebėti — yra atverti kitam žmogui, visame nuogume, be intymumo baimės ir mandagaus savęs slėpimo po narkotizuojančiom ideologinių doktrinų skraistėm. Ir todėl tokie kalbėjimai duoda ne vien "dokumentacijos generacijos identitetui nušviesti", bet ir suteikia progą **žmogiškam susitikimui,** kuris lieka neužmirštamas. Iš tokių gi "dvasią užkabinančių ir nepaleidžiančių" žmogiškų susitikimų ir tegalime laukti mūsiškės generacijos dvasios fragmentus, kurių dalį čia suminėjome, suaugant ir subręstant į "savitarpinį supratimą" ir į tikrai gilią generacijos identiteto sąmonę.

Carolus

metmenys

Redaguoja: dr. Vytautas Kavolis
The Defiance College, Defiance, Ohio.
Techninis redaktorius: Vytautas Vepštas
Redakcijos bendradarbiai: Algimantas Banelis, Dr. Vytautas Doniela, Karolis Drunga, dr. Marija Gimbutienė, Zina Katiliškienė, Algimantas Mackus, dr. Henrikas Nagys, Vincas Rastenis, Alina Staknienė, Donatas Šatas, dr. Rimvydas Šilbajoris, dr. Saulius Šimoliūnas, Julius Šmulkštys, Jonas Švedas, Vincas Trumpa.
Dailės priežiūra: dail. Vytautas O. Virkau
Kalbos stambmenas peržvelgė: dr. Petras Jonikas.
Šio numerio techniniai bendradarbiai: Gabrielius Gedvila, dr. Vladas Kaupas, Julius Lintakas, Raimundas Mieželis, Vaidotas Vaitys, Laima Vepštaitė.
Administracija: Ramojus Vaitys
615 Hinman Ave.
Evanston, Ill.
Kaina: šio numerio — 1.50 dol. Keturių numerių prenumerata — 5 dol. Garbės Prenumerata — 10 dol.
Leidžia: Metmenų Bendrovė.

Laikydamiesi liberalios politikos, leidėjai ir redaktoriai iš bendradarbių nereikalauja vien tokių minčių, su kuriomis pirmieji visada sutiktų.

Renka: "Tėviškės Žiburiai", Toronto, Ont., Canada.
Spausdina: M. Morkūno spaustuvė, Chicago, Ill.

Didžiai Gerbiamoji, Gerbiamasis:

Šis "Metmenų" numeris, kaip ir ankstyvesnieji, yra sutelkęs plačią skalę bendradarbių, įvairių krypčių ir specialybių, bet turinčių bendrą tikslą — kurti vakarietišką lietuvybę, literatūros ir dailės kūriniais išreiškiant šiandieninio, dvasiškai gyvo žmogaus pergyvenimus, nusakant juos sukauptos minties straipsniais. Iš praeities paveldėtų didžiųjų dalykų "Metmenys", kaip pastebėjote, neignoravo, bet bandė juos interpretuoti savu, šviežiu, šiandieniškų žvilgsniu.

Galvojame, kad šiems "Metmenų" tikslams Jūs irgi pritariate, o, jei ir nepritariate, mokate įvertinti tokių pastangų reikalingumą. Todėl tikimės, kad Jūs savąją "Metmenų" prenumeratą, kuri baigiasi šiuo numeriu, atnaujinsite, pasinaudodamas žemiau pridedama atkarpa. "Metmenų" leidėjai bus didžiai dėkingi ir už kiekvieną, didesnę ar mažesnę, auką jų leidimui palengvinti — bei už komentarus ir sugestijas.

METMENYS

Administratorius: R. Vaitys
615 Hinman Ave.
Evanston, Ill.

Prašau atnaujinti mano "Metmenų" prenumeratą.

Pavardė, Vardas: .....

Adresas: .....

Siunčiu: 15 *dol. prenumeratos už 4 numerius* .....

10 dol. Garbės prenumeratos .....

Auką .....

Komentarai: .....

ALp(LKA)1742
1962, Nr.5